

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П.Драгоманова

Серія 8

Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 5

Київ – 2013

УДК 811.161.2'27(082)

ББК 80я5

Н 34

*Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова
(протокол № 3 від 24 жовтня 2013 року)*

**Фахове видання ВАК України з філологічних наук (мовознавство),
затверджене постановою президії ВАК України за № 1-05/3 від 14.04.2010**

Державний комітет телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8814 від 01.06.2004

Редакційна рада:

В.П. Андрущенко	доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, ректор НПУ імені М.П. Драгоманова (<i>голова Редакційної ради</i>);
А.Т. Авдієвський	почесний доктор, професор, академік НАПН України;
В.П. Бех	доктор філософських наук, професор;
В.І. Бондар	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
Г.І. Волинка	доктор філософських наук, професор (<i>заступник голови Редакційної ради</i>);
В.Б. Євтух	доктор історичних наук, професор, академік НАН України;
П.В. Дмитренко	кандидат педагогічних наук, професор;
І.І. Дробот	доктор історичних наук, професор;
М.І. Жалдак	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
Л.І. Мацько	доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України;
О.С. Падалка	доктор педагогічних наук, професор;
В.М. Синьов	доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
М.І. Шкіль	доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАПН України;
М.І. Шут	доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;
О.Г. Ярошенко	доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Редакційна колегія:

О.І. Леута	доктор філологічних наук, професор (<i>відповідальний редактор</i>);
Л.І. Мацько	доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України;
М.Я. Плющ	доктор філологічних наук, професор;
С.В. Шевчук	кандидат філологічних наук, професор (<i>відповідальний редактор</i>);
С.В. Глушицький	кандидат філологічних наук, доцент; (<i>відповідальний секретар</i>);
О.В. Дияк	кандидат філологічних наук, доцент; (<i>відповідальний секретар</i>);
В.І. Зуєва	кандидат філософських наук, ст. викладач;
Т.М. Лобода	кандидат педагогічних наук, доцент;
О.О. Кабиш	кандидат філологічних наук, доцент;
Л.В. Підкамінна	кандидат філологічних наук, ст. викладач

Н 34 **НАУКОВИЙ ЧАСОПИС** НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство). - Випуск 5: зб. наукових праць / Відп. ред. О.І. Леута, С.В. Шевчук. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 199 с.

Збірник містить наукові праці з проблем лінгвістики, пов'язаних з висвітленням теоретичних та науково-методичних проблем історії, розвитку та функціонування української мови.

УДК 811.161.2'27(082)

© Автори статей, 2013
© НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013
© Редакційна рада, 2013

ISBN 978-617-7034-04-8

УДК 81'373

Болобан М.А.

ЛЕКСИКА РІЧНОГО ЦИКЛУ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОЇ ПОЕЗІЇ

У статті розглянуто міру представленості в мові українського календарно-обрядового фольклору різнотипних вербалізаторів часу та їхні світоглядні конотації.

Ключові слова: мова українського календарно-обрядового фольклору, вербалізація концептів часу, лінгвофольклористика, лінгвостилістика, теорія мовних картин світу

Актуальність статті пояснюється потребою різнобічного вивчення мови українського фольклору з позицій найновіших досягнень когнітивно зорієнтованих підходів, які за останні два десятиліття розвиваються в українській лінгвістиці особливо плідно.

Новизна роботи полягає в том, що зазвичай тексти фольклору вивчалися в межах не суто філологічних дисциплін – етнографії, фольклористики тощо. Натомість давно існує потреба суто лінгвістичного аналізу природи фольклорного мовлення.

Міра вивченості питання Дослідженню українського народного календаря присвячені публікації Я.Ф. Головацького «Поділ часу у русинів» [8], М.О. Максимовича «Дні та місяці українського селянина» [13], К. Копержинського «Господарчі сезони у слов'ян» [11], В.П. Петрова «Обрядовий фольклор календарного циклу та його общинно-виробничі основи» [15], сучасні дослідження А.В. Богорода [1; 2], С. Килимника [9; 10], В.Т. Скуратівського [16; 17], О. Чебанюк [19]. Специфіку календарно-обрядового фольклору досліджують Л.М. Виноградова [3; 4; 5], Г.В. Сокіл [18]. Давньоруську лексику на позначення часових понять досліджує Л.М. Вялікіна [6], О.С. Львов [12].

Місце статті серед інших праць автора. Стаття є практичним застосування методики дослідження функціонування календарно-часової лексики української мови, яка була розроблена автором та вже втілена в дослідженнях конкретних груп текстів (мова українських чарівних казок, замовлянь, мова класичних і сучасних авторів).

Мета дослідження – здійснити різноаспектне студювання календарно-часової лексики українському календарно-обрядовому фольклорі як віддзеркалення уявлень про час і календар.

Методи, застосовані в статті, належать до загальнонаукових (індукції, дедукції, систематизації), проте у дослідженні текстів використано здебільшого описовий або описово-аналітичний метод, що застосовується при доборі й систематизації мовних фактів, що репрезентують досліджуваний сегмент мовної картини світу.

Тексти календарно-обрядової поезії за самим своїм визначенням належать до тих, у яких досліджувані сегменти концептуальної та мовної картин світу мають утілюватися особливо детально. Адже календарно-обрядова поезія віддзеркалювала уявлення про календарну магію – прикликання природних сил і словесний та дієвий – обрядовий – вплив на них із метою отримання бажаних для архаїчного соціуму, що послуговувався міфологічною ідеологією й магією, результатів.

Календарно-обрядова поезія віддзеркалює уявлення про принесення пори року, зокрема літа, неначе певного **предмета**, птахами, які наділяються символічними властивостями:

*Вилети, гулю, горою,
Винеси літо із собою* (КО, с. 22)

Виконавці тексту звертаються не безпосередньо до літа, а до голубів як здатних його принести.

Соловейко, посланий Дажбогом, відмикає літо за допомогою даних богом ключів:

*Ой ти, соловейку,
Ти ранній пташку,
Ой чого так рано
Із вир'їчка вийшов?
«Не сам же я вийшов,
Дажбог мене вислав
З правої ручейки
І ключики видав.
З правої ручейки
Літо відмикати,
З лівої ручейки
Зиму замикати...»* (КО, с. 25–26).

Тварини наділені здатністю **чути** пори року:

*Віл бушує,
Весну чує* (КО, с. 22).

Для магічного закликання весни, що ґрунтується на віруваннях у дієву силу слова, потрібне **благословення** матері:

*Благослови, мати,
Весну закликати!* (КО, с. 22).

Роль язичницької молитви, за допомогою якої люди прикликають весну, виконує **веснянка**:

– *Ой ви, хлопці безштаньки,
Заспівайте веснянки!* (КО, с. 28).
*Вийди, вийди, Іванку,
Заспівай нам веснянку!
Зимовали, не співали,
Все весни дожидали!* (КО, с. 29).

Наявні приклади ототожнення весни з веснянкою, найменування весни веснянкою:

– *Ой весно, весно, весняночко,
Де ж твоя дочка-паняночка?* (КО, с. 30).

Веснянка так само, як і весна, виступає олюдненою:

– *Весняночко-паняночко,
Де ти зимувала?*

– *У садочку на пеньочку
Пряла на сорочку* (КО, с. 29).

Пору року зустрічають як дорогу гостю, що вказує на її **олюдження**:

*Ой виходьте, дівчата,
Та в сей вечір на вулицю
Весну красну стрічати,
Весну красну вітати* (КО, с. 24).

Весна персоніфікована, вона **приходить**:

*Прийшла весна з квітками,
Пішли в поле з плугами* (КО, с. 63).

Весна, як **гостя**, щось приносить із собою:

Весна красна, що ж ти нам принесла? (КО, с. 26).

Весна може приносити людям не тільки подарунки, а й наступну пору року – літо:

*Да весна, весна днем красна,
Да що ти нам, весна, принесла?*

– *Да принесла я вам літечко,
Зеленеє житечко...* (КО, с. 30).

Вона приходить, як людина:

– *Ой ти весна, ти весна,
Ти чого до нас прийшла?*

– *Я прийшла до вас з теплом,
Із зеленим житечком* (КО, с. 28).

Весна може здійснювати дію, що найліпше відповідає її природі, – **веснитися**, тобто, очевидно, наставати, самореалізовуватися:

– *Ой ти, веснонько, веснися,
А ти, дівчино, краснися* (КО, с. 31).

Зазначена дія весни використовується як елемент психологічного паралелізму, що встановлює еквівалентність явищ природи і людського життя – для весни так само природно веснитися, як для парубка женитися:

*Ой ти, весна, веснися,
А ти, Грицю, женися!* (КО, с. 82).

Серед творів української календарно-обрядової поезії, виконуваної серед веснянок, наявні ті, де віддзеркалений відлік днів, причому починаючи з неділі:

*Ой кувала зозуленька,
Сівши на лелії,
Співай, співай, товаришко,
Минає неділя.*

*Ой кувала зозуленька,
Сівши на барвінок,*

*Співай, співай, товаришко,
Минув понеділок.
Ой кувала зозуленька
Та й кувала сорок,
Співай, співай, товаришко,
Минає вівторок.
Ой кувала зозуленька,
Сіла на віконце, –
Співай, співай, товаришко,
Бо заходить сонце.
Співай, співай, товаришко,
Бо вже не будемо,
Господиць знає, товаришко,
чи нарік діждемо (КО, с. 110–111).*

На наш погляд, тут утілюється не тільки ідеї структурованості й циклічності часу, а і його минучості. Та сама ідея втілена у відомій поезії Олександра Олеся *Сміються й плачуть солов'ї*. Пор. подібну ідею в іншій календарно-обрядовій поезії:

*Ой було літо, тепер зима...
Ой були хлопці, тепер нема.
А ще така пора буде,
Що за цибулю по сім буде!
Ой було літо, тепер зима...
Ой були дівки, тепер нема.
А ще така осінь буде, –
По сто рублів дівка буде (КО, с. 150).*

Тут віддзеркалені й уявлення про зв'язок спостережуваних явищ природи з передбаченнями майбутніх подій у людському суспільстві.

Природні ритми визначають ритми людського життя, зокрема, здатність людини до співу, що в самих календарно-обрядових піснях використовувався як засіб магічного впливу на природу:

*Уже петрівочка да настає,
Дівочий голосок да прибуває.
Уже петрівочки дві неділочки,
Нема голосочку половиночки.
Уже петрівочки да не дня й не дня,
Уже голосочку да й нема, нема (КО, с. 138).*

Голос дівчини, її здатність до співу приурочується до свята як особливого священного періоду природного циклу.

Те саме свято впливає на зозулю як птаха з магічною вкастивістю лічити голосом роки:

*Ой петрівочка наступає,
Сива зозуля вилітає,
Ой петрівочка минається,
Сива зозуля ховається (КО, с. 144).*

У свою чергу, наділена магічними властивостями тварина може впливати на календарне свято й перебіг часу:

*Не співайте, та півники,
Не вменшайте ночі* (КО, с. 147).

У деяких поетичних рядках можна вбачати сліди уявлень про співвіднесення свят із найважливішими подіями людського життя, зокрема, сезонних одружень (пор. функції купальських обрядів):

*Ой Петре, Петре, Іване,
А вже наша петрівочка минає,
А дівчина Ярина чоловіка не має.
Не буде дощу без хмари,
Не буде Ярина без пари.
Наступить хмара, дощ буде,
Ой прийде Павло, то пара буде* (КО, с. 151).

Тут співвідносяться три площини – календар свят, погодні явища і події людського життя, що становить потрійний паралелізм.

Той самий потрійний паралелізм, одна у цьому разі між календарними святами з елементами їх персоніфікації, життям тваринного світу і людського суспільства (розплітання коси – символ виходу дівчини заміж) зустрічаємо в іншій петрівській пісні:

*Ой коли ми петрівочки дожидали,
То ми її в русу косу заплітали.
Тепер же ми петрівочку проведемо,
Ми ж її русу косу розплетемо.
Уже ж тая петрівочка минається,
Зозуля в капусту ховається* (КО, с. 153).

Наступний після весни найяскравіший календарний образ в українському поетичному фольклорі – Купала або Купало або Купайло (може виступати в чоловічому, жіночому або, як у нижченаведеному прикладі, середньому роді, що, очевидно, свідчить про незавершений процес персоніфікації):

*Купайло, Купайло,
Де ти зимувало?
Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі;
Зимувало в пір'єчку,
Літувало в зіллечку* (КО, с. 155).
Купайло пов'язане з відьмою:
*Купайло, Купайло,
Де ти ночувало?
На бабиній стрісі,
У відьми в колісці* (КО, с. 155).

Купало пов'язане і з вогнем, і з діяльністю відьми (у контексті уявлень про святкову активізацію сил хаосу, царство якого символізують папороть і скарби):

На Купалу огонь крешуть,

Нехай відьми на пеня брешуть (КО, с. 161).

Відьма, як і чарівне зілля, активізується на купальське свято, й у різні дні її можливості неоднакові:

Ой на Івана Купайлого

Ходила відьма ногойлою.

Як на дуб лізла – кору гризла,

А з дуба впала – зілля копала,

А з дуба впала – зілля копала,

Свої корови заправляла.

Як заправила у вівторок,

То видоїла корів з сорок,

А як заправила в середу,

То видоїла свю череду (КО, с. 156).

Воно пов'язане з водою:

Ми тебе, Купайло, скупаємо,

На друге літо заховаємо (КО, с. 156);

Ми купайла іскупали,

та на той рочок сховали (КО, с. 159);

у другому рядку віддзеркалена ідея сприйняття перебігу часу від свята до свята, що тією або іншою мірою властиво і архаїчній язичницькій традиції, і християнській ідеології, і сучасній урбанізованій людині.

Наприкінці свята здійснюється обряд потоплення фігури Купала, супроводжуваний спеціальною піснею (КО, с. 160–161):

Іде Купайло топиться,

За ним дівчата дивиться;

Ой стой, Купайло, не топися,

На той рочок іздасися (КО, с. 162).

Крім вогню і води, Купайло як свято найбільшої сили сонця й видимої його зупинки на небі – літнього сонцестояння – невіддільне від уявлення про гру Сонця:

Коло Мареночки – Купало!

Грає сонечко на Івана (КО, с. 162).

Брати учать у купальському святі зобов'язаний кожен член громади, передовсім, очевидно, молоді, перед якими стоїть завдання вступити в шлюб, чому сприяють купальські ігрища:

Хто не піде на Купала,

Щоб йому ноги поламало,

Щоб поклато колодою,

Колодою смоловою (КО, с. 157);

Котра не вийде на Купайла,

Щоб вона сіла та й не встала,

Щоб вона сіла лемішкою,

Щоб її везли теліжкою.

Щоб вона сіла колом, колом,

Щоб її везли волом, волом (КО, с. 158).

Бачимо, що прокляття, які ґрунтуються на вірі в магічну силу слова, виступають потужним засобом регуляції звичаєвого права, зокрема участі громади у святі. Член суспільства не може ігнорувати свята літнього сонцестояння, що визначається самою природою.

*Нас на купайла викликано.
Хто не вийде на Купайла,
Щоб йому ноги поламало!
Не старому, не малому,
Іванкові молодому* (КО, с. 159).

Під час і після купальського свята люди зобов'язані купатися, тобто здійснювати язичницьке освячення водою:

*Да купався Іван, да й у воду впав.
Купала на Івана, Купала на Івана!
Да купався Клим, да й у воду вплив.
Купала на Івана, Купала на Івана!
Да купався Іван, доведеться і нам.
Да купався Мусій, доведеться усім.
На калину роса пала, у нас на улиці Купала.
Купала на Івана, Купала на Івана* (КО, с. 163).

Купання Купали відповідно до законів імітативної магії вимагає купання й від членів архаїчного колективу, що імітує, особливо під час свята, поведінку богів. Роса виступає частинкою водної стихії.

На купальське свято купаються навіть представники тваринного світу:
*Ой на Купайла, на Івана
Там ластівонька купалася* (КО, с. 163).

Образ Купали за суголоссям із архаїчним слов'янським позначенням краси має ще й символіку краси (*хубавий, хупавий*):

*Наша Хросина купавочка,
Посеред моря купалася,
На беріжечку білилася
Та на улиці хвалилася* (КО, с. 163).

Поряд із Весною і Купалою, третьою найважливішою персоніфікацією календарного свята в українській народнопоетичній творчості виступає Коляда. Найдавніші колядки були язичницькими піснями на честь народження нового Сонця, тобто зимового сонцестояння, що персоніфікувалося в народних уявленнях у вигляді свята Коляди (Коляд., с. 5–6). І.І. Огієнко відзначає, що опис у деяких колядках початку весни, а не зими, засвідчує, що колись Новий рік припадав на весну [14, с. 270].

Подібно до Весни і Купали, Коляда олюднюється:
*Радуйся, земле, коляда йде!
Святий вечор, добрий вечор!* (Колядки, с. 75);
*Коляда іде, всім дари везе.
Всім дари везе, нам слово каже* (Колядки, с. 76).

Українська колядка віддзеркалює народну космогонію, тобто співвідносить початок сонячного року на зимове сонцестояння з початком світу:

*Коли не було знащада світа,
Тогда не було Неба ні землі,
Ано лем було синєє море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
То спустімося на дно моря,
Та дістанемо дрібного піску, –
Дрібний пісочок посіємо ми,
Та нам ся стане чорна землиця.
Та дістанемо золотий камінь, –
Золотий камінь посіємо ми,
Та нам ся стане ясне Небонько,
Ясне Небонько, світле соненько,
Світле соненько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні зізодочки [14, с. 36–37].*

Висновки. Спостереження над часовою лексикою українського календарно-обрядового фольклору свідчить не тільки про співвіднесення уявлень про час і простір, а й про віддзеркалення в українському фольклорі дослідженої М. Еліаде ідеї «вічного повернення» під час свята в хаос, який передує створенню космосу, й подальше здійснення обрядового повторення божественного акту створення світу.

ТЕКСТОВІ ДЖЕРЕЛА

КО – Календарно-обрядові пісні / Відп. ред. М.М.Пазяк. – К.: Дніпро, 1987. – 392 с.
Коляд. – Колядки та щедрівки / Упорядкування О. Турко. – Львів: Растр-7, 2007. – 200 с.
Колядки – Колядки та щедрівки в сучасних записах / Упорядник С.А. Китова. – Черкаси: Брама, 2003. – 248 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богород А. В. Святковий Місяцеслов українців / Анатолій Володимирович Богород. – К.: Світовид, 2000. – 261 с.
2. Богород А. В. Календар в історії народу / Анатолій Володимирович Богород // Сварог. – 1996. – № 4. – С. 34–38; № 5. – С. 34–39.
3. Виноградова Л.Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян / Людмила Николаевна Виноградова. – Москва: Наука, 1982. – 256 с.
4. Виноградова Л.Н. Календарные переходы нечистой силы во времени и пространстве / Л.Н. Виноградова // Концепт движения в языке и культуре / Отв. ред. Т.А. Агапкина. – М.: Языки русской культуры, 1996. – С. 166–184.

5. Виноградова Л.Н. Рождественская звезда как ритуальный символ / Л.Н. Виноградова // Живая старина. – 2000. – № 4. – С.35–37.
6. Вялкина Л. В. Из истории слов-терминов времени (на материале письменных памятников XI – XIV вв.) / Людмила Васильевна Вялкина // Древнерусский язык : лексикология и словообразование. – М.: Наука, 1975. – С. 69–93.
7. Геройко-фантастичні казки [упоряд., передм., прим. І. Березовського]. – К.: Дніпро, 1984. – 366 с.
8. Головацький Я. Поділ часу у русинів / Яків Головацький // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. – К., 1965. – С. 220–229.
9. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – Київ: Обереги. – Кн.1 : Т. 1 / Зимовий цикл: Т. 2 / Весняний цикл. – 1994. – 377 с.
10. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – Київ : Обереги. – Кн.2 : Т. 3 / Весняний цикл : Т. 4 / Літній цикл. – 1994. – 525 с.
11. Копержинський К. Господарчі сезони у слов'ян / Кость Копержинський // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1928. – Вип. 1. – С. 12–26.
12. Львов А. С. Выражения понятия времени в Повести Временных Лет / А. С. Львов // Русская историческая лексикология. – М., 1968. – С. 20–39.
13. Максимович М. О. Дні та місяці українського селянина / Михайло Олександрович Максимович; [упоряд., перекл. з російськ., вступ. ст. та прим. В. Гнатюка]. – Київ : Обереги, 2002. – 189 с.
14. Огієнко І.І. (митрополит Іларіон). Дохристиянській вірування українського народу. – К.: Обереги, 1992
15. Петров В.П. Обрядовий фольклор календарного циклу та його обшинно-виробничі основи / В.П. Петров // Народна творчість і етнографія. – 1966. – № 1. – С. 28–34.
16. Скуратівський В.Т. Місяцелік / Василь Тимофійович Скуратівський. – К.: Мистецтво, 1993. – 208 с.
17. Скуратівський В.Т. Український народний календар / Василь Тимофійович Скуратівський. – Київ : Техніка, 2003. – 384 с.
18. Сокіл Г.В. Обхідні календарно-обрядові пісні українців: структурно-семантичний та естетичний аспекти: дис. ... канд. філол. Наук : 10.01.07 / Галина Василівна Сокіл; Львівс. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003.
19. Чебанюк О. Народний календар у традиційній картині світу українців / Олена Чебанюк // Народна творчість та етнографія. – Київ, 2008. – № 6 (316). – С. 41–45.

В статье рассмотрено представление в языке украинского календарно-обрядового фольклора разнотипных вербализаторов времени и их культурные коннотации.

Ключевые слова: язык украинского календарно-обрядового фольклора, вербализация концептов времени, лингвофольклористика, лингвостилистика, теория языковых картин мира

The article explores distribution of different types of time concepts in the language of Ukrainian ritual calendar folklore and their cultural connotation.

Keywords: language of Ukrainian ritual calendar folklore, time concepts' verbalization, linguistic studies of folklore, language stylistics, language world view theory.

УДК 811.161.2:81'367.622.12

Воловенко І.В.

ОСОБЛИВОСТІ РОДОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ МАСКУЛІЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті проаналізовано групи маскулізмів, які не мають відповідника жіночого роду, та вказано на причини його відсутності.

Ключові слова: маскулізми, нові іменники, категорія роду, родова диференціація.

Проблема категорії родової належності мовних одиниць пов'язана з антропоцентричною тенденцією і ускладнена тим, що навіть у генетично споріднених мовах немає співвідносності у вираженні категорії роду, що й утруднює родову ідентифікацію. Українська мова, яка належить до флективних мов синтетичного типу, має матеріалізовану категорію роду з трьома формами, що марковані власними граматичними показниками. Однак чіткого розподілу за родами немає навіть серед назв істот, особливо запозичених. Маскулізми у системі імен порушують загальні принципи родової диференціації на сучасному етапі розвитку суспільства, коли виникла нагальна потреба номінації значної кількості нових професій, спеціальностей тощо.

У структурі змісту маскулізмів простежують домінуючу сему діяча, наприклад: *дисконтер – службовець банку, який займається обліком векселів; меценат – багатий покровитель наук і мистецтв, а також їх представників; спічрайтер – той, хто складає тексти промов для державних діячів, політиків.* Мовна відтворюваність бінарних протиставлень на час утворення назв за родом занять не була продиктована суспільними потребами; у зв'язку з чіткою диференціацією виробничої зайнятості виконавців дії вказівка на стать мала не визначальний, а супровідний характер, була схематичною: сема особи-діяча + сема чоловічої статі. Однак «співвідношення жіночих і чоловічих форм як немаркованих становить співвідношення, що зумовлено історично, а процес втягування найменувань осіб незалежно від їх морфологічного вигляду у сферу синтаксичної родостатеві кореляції є аналогічним у будь-який історичний період розвитку мови»[4, с.4]. Величезна різноманітність найменувань осіб з одночасною різноманітністю стилістико-мовних ситуацій та їх використання на сучасному етапі вимагають активного залучення слів «чоловічого граматичного роду, які могли б позначати особу взагалі (і чоловіка, і жінку), тобто виступати у функції узагальнення»[7, с. 110]. Сьогодні є актуальним питання про те, що такі іменники, як *кредитор, компаньйон, радикал, реципієнт* тощо, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2007 р.) мають відповідники жіночого роду – *кредиторка, компаньйонка, радикалка,*

реципієнтка, а такі іменники, як *власкор*, *магістр* тощо, не мають, проте останні вживають як на позначення чоловіка, так і на позначення жінки. Метою статті є виявити мовні чинники, які впливають на відсутність жіночого відповідника в іменниках чоловічого роду на позначення осіб за родом діяльності. Завданням – окреслити групи у яких неможливо утворити жіночий відповідник.

А.А. Дементьев так пояснює причини відсутності жіночого відповідника в іменниках чоловічого роду на позначення осіб за родом діяльності:

Якщо певна спеціальність характерна насамперед для чоловіків, переважно це назви військових звань та назви осіб за військовими спеціальностями, складами та родами військ: *адмірал*, *баталер*, *генерал*, *констебль*, *снайпер*; *фр.*: *артилерист*, *бомбардир*, *генерал-аншеф*, *генерал-майор*, *драгун*, *інтендант*, *кадет*, *капітан*, *кірасир*, *конвоїр*, *корнет*, *кур'єр*, *легіонер*, *лейтенант*, *майор*, *макі*, *мінер*, *нонкомбатант*, *офіцер*, *партизан*, *патруль*, *прем'єр-майор*, *резервіст*, *сапер*, *сержант*, *спагі*, *франтирер*; *нім.*: *ад'ютант*, *брандмейстер*, *генерал-фельдмаршал*, *кантоніст*, *квартир'єр*, *командир*, *ландвер*, *ландштурм*, *маршал*, *обер-ефрейтор*, *рейтар*, *солдат*, *фельд'єгер*, *фельдмаршал*, *фюрер*, *штаб-офіцер*, *штаб-ротмістр* тощо. У цій групі новотворів не виявлено.

У групі іменників, коли: а) жіноча праця рідкісна в такій сфері діяльності; б) за родом занять і обов'язків професія характерна як для чоловіка, так і для жінки. До цієї категорії належать найменування вченого ступеня та звання, наприклад: *бакалавр*, *магістр*, *метр*, *приват-доцент* тощо: *Олексій Костюченко*, **магістр** документознавства та інформаційної діяльності Національного університету «Острозька академія» (*День*, № 112 від 27.06.08); *Тетяна вирішила вступати до того вузу, що відкрив би їй світ. І як каже новоспечений магістр нині, журналістська освіта – це ідеальний варіант для тих, хто все ще шукає себе у цьому світі.* (*Хрещатик*, № 129(3119) від 13.09.07); *Анна Вестбері – магістр з біології диких тварин, бакалавр з прикладної біології, має досвід роботи у звіринцях, а також викладання, управління та утримання тварин.* <http://www.vechirnij.kiev.ua/print/art/240336965.tml>); *Нині вона — бакалавр філології та сертифікований психолог (НаУКМА). Продовжує навчання у магістратурі. Мешкає у столиці в гуртожитку. Пише вірші, видала збірку “Пульсація миті”.* (*Хрещатик* № 70(3305) від 22.05.08).

Жіночий відповідник відсутній також у назвах почесних звань, наприклад: *Герой України* [2, с. 13-14]: *До речі, звання Герой України удостоєні також, згідно з Указом Президента від 21 серпня 2001 року, розвідник (легендарний майор “Вихрь”) Євген Березняк, народний депутат, перший президент України Леонід Кравчук, голова Верховної Ради України Іван Плющ, військовий льотчик-випробувач, генерал-майор Юрій Тішков.* (*Хрещатик*, № 138(3128) від 28.08.07); *Президент України Віктор Ющенко присвоїв актрисі (Аді Роговцевій) звання Героя України. «За самовіддане служіння Україні на ниві театрального та кіномистецтва, утвердження ідеалів духовної краси, людської гідності і добра, багаторічну подвижницьку*

творчу діяльність», — саме таким поясненням супроводив Віктор Андрійович свій указ. (Україна молода, № 125 від 14.07.07).

Немає жіночого відповідника і в назвах професій, посад, що складаються з іменника та прикметника [2, с. 14], наприклад: *власний кореспондент, генеральний директор* тощо, це так звані лексичні сполуки, наприклад: *Президент ФФУ Г.Суркіс, повідомив, що стадіон «Металіст» буде здано в експлуатацію не в липні 2010 року, як планувалося, а в грудні 2009 року, повідомляє наш власний кореспондент Світлана Галаур.* (Урядовий кур'єр, 7 лютого 2009 року № 22, стор. 2). Таким чином, кожен хворий у Євпаторії матиме «електронний паспорт», де будуть усі необхідні відомості – від результатів амбулаторних обстежень до діагнозу, повідомляє *наш власний кореспондент Олександр Кулик.* (Урядовий кур'єр, 7 лютого 2009 року № 22, стор. 13). «...А саме так воно буде, якщо сучасне мистецтво не розвиватиметься» – пояснює організатор фестивалю, *генеральний директор Центру молодіжних ініціатив «Тотем» Олена Афанасьєва.* («Україна молода» 12.11.2008 р. с. 10); Наприкінці минулого тижня луганська обласна організація Народного руху України заявила про свій намір подати до суду на *генерального директора* обласної ДТРК. Суть претензій до *Мірошника* пояснив в. о. голови обласного осередку НРУ *Сергій Шакур.* (Україна молода, № 243 від 28.12.06); «Навпаки - вони зацікавлені в цьому, тому що для них не існує якихось особливих ризиків, про що зараз говорять деякі члени уряду», – додала *народний депутат.* (<http://www.pravda.com.ua/news/2006/9/26/48012.htm>); *Секретар Ради національної безпеки та оборони Раїса Богатирьова* виступає за те, щоб представники коаліції та опозиції знайшли порозуміння і стали до плідної роботи у Верховній Раді. (Україна молода, № 028 від 12.02.08); *Генеральний секретар ООН Кофі Аннан* збирається провести переговори з міністром закордонних справ Іраку *НаджіСабрі.* (День, № 38 від 27.02.02);

О.К. Безпояско зазначає, що творення жіночого відповідника іноді гальмують аналітичні форми лексичних засобів кореляції, наприклад: *жінка-полісмен, жінка-мер, дівчина-водій, леді-кілер* тощо. Функціонально лексеми «жінка», «дівчина» «леді» співвідносні з суфіксом у ролі маркера родової ознаки і, перебуваючи у препозиції, нейтралізують значення чоловічого роду в іменнику [1, с.34]. Таку конструкцію в сучасній українській літературній мові називають описовим методом [8, с. 77]. Наприклад: *Київською міліцією закінчується слідство за обвинуваченням леді-кілера, котра ледь досягла повноліття, підозрюваної у виконанні позаторік вбивств на замовлення двох підприємців.* (День, 6 березня 1999 № 42); «Тому ми й надалі боротимемося за кожну *жінку-депутата* і кожну *жінку-мера*», — пообіцяла *Тетяна Кондратюк.* (День 25 квітня, 2007 рік, № 71); *На прохання українського конвою, жінка-полісмен* обшукала колишню фінансистку і вилучила ці предмети. (Україна молода, № 032, від 18.02.06).

А.П.Загнітко зазначав, що ряд іменників чоловічого роду на позначення особи не можуть утворювати жіночі відповідники через «зайнятість» суфікса «фемінативності», тобто функціонування відповідного корелята з іншим значенням. Так, наприклад: *пілот – той, хто управляє літальним апаратом;*

пілотка – літній формений головний убір у деяких військовослужбовців; матрос – моряк, що не належить до командного складу судна, у військовому флоті – рядовий; матроска – 1. формена блуза матроса з великим виложистим коміром особливого крою. // Жіноча або дитяча блуза такого самого фасону. 2. діал. Ситцева жіноча кофта на гудзиках. Також відповідник жіночого роду може позначати особу, але при цьому він набуває іншого лексичного значення, солдат – рядовий військовослужбовець сухопутних військ // військовослужбовець взагалі; солдатка – дружина солдата // вдова солдата; генерал – військове звання або чин вищого командного складу армії, а також особа з цим званням // звання керівних осіб деяких цивільних відомств; генеральша – дружина генерала, акушер – лікар – фахівець з акушерства, акушерка – жінка з середньою медичною освітою, яка має право самостійно надавати медичну допомогу при пологах; аліментник – чоловік, який сплачує аліменти, аліментниця – жінка, яка отримує аліменти [3, с. 165]. У сучасній українській літературній мові спостерігаємо випадки, коли корелятивна пара жіночого роду характерна лише для одного з лексичних значень. Так, наприклад: «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2007 р.) подає такі лексичні значення слова радник: 1. розм. Те саме, що порада 1. 2. Назва деяких службових посад, а також осіб, що обіймають ці посад 3. У дореволюційній Росії – складова частина в назві цивільних чинів різних класів за табелем рангів, а також назва осіб, які мали ці чини; радниця – 1. жін. до радник 1. 2. Дружина радника (у 2, 3 знач.); фін – фінка – народ, що становить основне населення Фінляндії. Фінка – 2. те саме, що фінський ніж, 3. фінська шапка, 4. легка кльова шльопка з гострим носом і кормою. 5. північна порода коней, поширена у Фінляндії.

І.І. Фекета зазначає, що у іменників на позначення осіб за родом діяльності чоловічого роду, основа яких закінчується на *-нт*, *-кт*, *-тр*, *-рг*, *-лог*, відсутній відповідник через не властивий українській мові збіг приголосних, наприклад: *адент*, *арбітр*, *бактеріолог*, *валеолог*, *вірусолог*, *вітамінолог*, *геоморфолог*, *герпетолог*, наприклад: Галина Червонська, професор **вірусолог** з багаторічним стажем, член Комітету з біоетики Російської Академії Наук, вважає неприпустимим, щоб малокомпетентні вакцинаторикорпоративно вирішували долю наших дітей (Персонал плюс, № 16(268) від 24-30.04.08); Головний позаштатний **нарколог** Чернігівщини, головний лікар обласного наркологічного диспансеру Петро Седень зауважує, що Україна цілком закономірно посідає одне з чільних місць у рейтингу країн, які «важко хворіють» на алкоголізм. (Україна молода, № 091 від 24.05.07); Вирішує спірні питання, виступає **арбітром** у вирішенні суперечок з цих питань. (<http://zhdhi.org.ua/>); Наразі **міністр** праці та соціальної політики Людмила Денисенко під час перебування в Донецьку вручила 98 посвідчень сім'ям гірників, які загинули внаслідок підземних вибухів на шахті імені Засядька в листопаді–грудні минулого року. (Україна молода, № 147 від 13.08.09). А також зазначає, що від деяких чоловічих назв на *-ик*, наприклад: *болістик*, *діалектик*, *езотерик*, *лірик*, *маляр*, *трагік*, *флегматик*, *холерик*, могли б утворюватися жіночі відповідники за допомогою суфікса *-к(а)*, однак

через непродуктивність словотворчої моделі на *-ик*, подібні жіночі назви утворюють рідко. Наприклад: *І тільки на вулиці до мене дійшло, що кожен із нас по своєму правий: я – як меломан, а Ольга – як критик.* (День, № 49 від 25.03.06); *Директор Афганського інституту навчання, професор Сакіна ЯКУБІ – всесвітньо відома жінка, лауреат багатьох міжнародних премій, однак в Україні про неї чули дуже мало. Медик, яка здобула освіту в Сполучених Штатах, а за талібів створила цілу мережу підпільних шкіл для жінок і дівчат, що були позбавлені права вчитися, сьогодні Сакіна Якубі працює пліч-о-пліч з новим афганським урядом.* (День, № 21 від 5.02.2003)[8, с. 77]. Хоча на сучасному етапі у публіцистичному стилі спостерігаємо намагання творити відповідники у даній групі: *Одна критикеса кричала, де це в Києві можна побачити таке дно! Та його не треба шукати. Варто зайти в під'їзд, де тринадцятилітні «мальчікі» поставили дванадцятилітню «дівочку» буквою «зю».* (День, № 109 від 12.06.1998); *Скромної політологині із колишньої «столицы нашей родины» Москви.* (День, №218 від 13.12.07); *Та ж таки соціологиня* *десь знайшла «типу приголомшливе» дослідження, що в українських молодих сім'ях дружина в перші ж місяці після народження дитини рветься на роботу, намагається влаштуватися бодай надомницею (бере якісь переклади або друкує на комп'ютері).* (Дзеркало тижня, № 8(687) від 1-7.03.2008); *«Це ж цирк, карнавал!» — на бігу повідомила знайома філологиня про свої враження від «зборів трудящих» інститутів філології, журналістики й міжнародних відносин Київського національного університету.* (Україна молода № 032 від 20.02.07).

В.В. Мерінов розширює цей перелік груп і виокремлює такі:

а) іменники чоловічого роду з кінцевим елементом *-ій*, наприклад: *геній, парламентарій* тощо. *Деякі міністри та віце-прем'єри заявили про те, що ці документи вже були відхилені попередньою Верховною Радою - тобто практично тими, хто сьогодні працює в уряді. А тому їх необхідно допрацьовувати", – пояснила парламентарій.* (<http://www.pravda.com.ua/news/2006/9/26/48012.htm>);

б) іменники з кінцевим *-ург, -ур*, наприклад: *драматург, кардіохірург, нейрохірург, трубадур, хірург* тощо. *Як драматург, Л. Старицька-Черняхівська дебютувала 1893 року драматичною новелою "Сапфо", присвяченою нерозділеному коханням грецької поетеси. Музику до п'єси створив М. Лисенко.* (В. Коломієць);

в) іменники з кінцевим *-ус*, наприклад: *архіваріус, нотаріус, тощо; На лаві підсудних — чотири особи, серед них був і державний нотаріус, п'ятдесятишестирічна жінка, яка багато років працювала в нотаріальній конторі Жовтневого району Дніпропетровська* (<http://www.11channel.dp.ua/news/dp /2008 /06/20/1 5077. html>);

г) іменники з кінцевим *-ент*, наприклад: *агент, диригент, доцент, референт, рецензент, президент, тощо; Екс-президент Латвії Вайра Віке-Фрейберга* *вестиме ток-шоу на латвійському державному телеканалі LTV-1, – повідомили в понеділок у прес-службі телеканалу. Віке-Фрейберга закінчила*

роботу на посту президента у червні минулого року. (Хрещатик, № 14(3230) від 28.01.08);

г) іменники з кінцевим *-ат*, наприклад: *адвокат, гомеопат тощо*; Свої контраргументи щодо цього «УМ» повідомила **адвокат** Мирослави Гонгадзе **Валентина Теличенко** – всі вони викладені нижче. (Україна молода, № 170 від 16.09.06), хоча на сучасному етапі спостерігаємо: *Молода безпартійна адвокатеса Януковича Олена Лукаш, яка засвітилася у судах під час президентських виборів, – на високій 26-й позиції.* (Україна молода, № 053 від 23.03.06);

д) іменники – назви лікарів з кінцевими елементами *-атр, -евт*, наприклад: *психіатр, педіатр, терапевт, фтизіатр, фармацевт тощо.* **Старша сестра фармацевт, вона викладає в одному з провідних університетів Нігерії.** (Вечірній Київ, № 30(18365) від 12.03.09);

е) іменники з кінцевим *-мейстер*, наприклад: *гросмейстер, гофмейстер, капельмейстер, концертмейстер, кранмейстер, провіантмейстер, танцмейстер, тонмейстер, фехтмейстер, хормейстер, церемоніймейстер, шталмейстер тощо*; Головними **танцмейстерами** того вечора були добре відомі Влад Яма та Олена Шоптенко (а от вічно молодий Григорій Чапкіс чомусь не з'явився). (Високий замок, № 30(3679) від 18.02.08);

є) іменники з кінцевим *-ист(іст)*, наприклад: *вітражист, візажист, конгресист, пародист, стиліст, шрифтист тощо*; Цю композицію взялися фільмувати, тому що за півроку вона перекрыла за популярністю всі попередні хіти Асії, тож режисер Ігор Іванов і оператор Сергій Дишук збовтали пікантний коктейль із еротики, танцювальних номерів (постановка Олени Коляденко) і екстравагантних костюмів (**стиліст Ольга Навроцька**). (Україна молода, № 17 від 28.01.06) тощо [5, с. 59-61], зазначимо, що значна частина таких іменників у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2007 р.) має відповідник жіночого роду;

В.М. Никитевич зазначав, що у складних іменниках, які пишуться разом або через дефіс, наприклад: *веб-майстер, віце-консул, європолітик, єврознаменитість, кінокутюр'є, кінозірка, лорд-канцлер, лорд-мер, офіс-менеджер, прес-секретар, прес-аташе, піар-технолог, піар-менеджер, секс-символ, супермодель, турагент, шеф-кухар* тощо також спостерігаємо фонетичні і морфологічні утруднення щодо утворення корелятивної пари. Тому для таких іменників характерним є лише чоловічий рід [6, с. 32]. Наприклад: *Дружина Президента України Катерина Ющенко отримала українське громадянство, таку заяву зробила прес-секретар Президента Ірина Геращенко.* (Україна молода, 2 квітня 2005 № 060); *Молода мама Салма Хайєк довго «в декреті» не сиділа й невдовзі після народження – у вересні минулого року – доньки вже активно знімалася у фільмі «Цирк виродків». Але факт залишається фактом: згідно з результатами щорічного опитування одного з найпопулярніших чоловічих журналів ФНМ (розповсюдженого також і в Україні), саме американську співачку Брітні назвали секс-символом планети-2004.* (Україна молода, № 058 від 30.03.04); *Пліткували, що міністром може стати екс-прес-секретар Президента Ірина Геращенко (сама вона каже, що*

навіть коментувати такі нісенітниці не хоче) – раз. (Україна молода, № 215 від 21.11.07); За словами прес-аташе співака **Ольги Алексєєвої**, свідчення журналістів «БЛІК» не відповідають дійсності. (Україна молода, № 223 від 26.11.08); Як повідомляє сайт «Оглядач», **НаоміКемпбелл** сподівається, що шоу буде запитане американськими телеканалами, з якими зараз **супермодель** веде активні переговори. (Україна молода, № 117 від 26.06.04).

Слід зазначити, що від значної кількості іменників чоловічого роду з перелічених груп ми можемо утворити жіночий відповідник за допомогою суфікса *-к*, або *-ш*. Але в контексті суфікс може бути інформативно надлишковий як словотвірний маркер родової характеристики. Надлишкові в граматичному відношенні форми стають основою для вираження тонких стилістичних нюансів, емоцій і прагматичних потреб. Безафіксні номінації осіб з названою специфічною кваліфікацією змісту характерні для офіційного-ділового стилю мовлення, вони більш притаманні сфері науки, суспільно-економічним галузям. І.Ф. Протченко і звертає увагу на те, що в багатьох випадках від чоловічих назв можна утворити співвідносні назви жіночого роду, але вони виявилися б немилозвучними. У зв'язку з цим назви чоловічого роду використовують і для позначення жінок [7, с. 124].

Отже, граматична категорія роду в сучасній мові – результат активного і тривалого абстрагування, що поставив її далеко за межами натурального роду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпояско О. К. Формально-семантична кореляція у системі іменних граматичних категорій / О. К. Безпояско // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 33 – 38.
2. Дементьев А. А. О женских соответствиях к мужским в наименованиях действующих лиц / А. А. Дементьев // Русский язык в школе. – 1954. – №6. – С. 11 – 16.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк, 1996. – 437 с.
4. Копелиович А. Б. Семантико-грамматическое развитие категории рода в современном русском языке / А.Б. Копелиович : автореф. дис.... канд. филол. наук. – М., 1971. – 20 с.
5. Мерінов В. В. Функціонально-категорійна аспектуальність граматичного роду іменника в українській мові. / В. В. Мерінов // Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С.Сковороди. – Х., 2005. – 211 с.
6. Никитевич В. М. Грамматические категории в современном русском языке/ В. М. Никитевич. – М. : Учпедгиз, 1963. – 246 с.
7. Протченко И. Ф. О родовой соотносительности названий лиц (из наблюдений над лексикой советской эпохи) / И. Ф. Протченко // Развитие грамматики и лексики современного русского языка : сб. ст.. – М. : Наука, 1964.– С. 106 – 137.
8. Фекета І. І. Особливості творення назв осіб жіночої статі / І. І. Фекета. // Укр. мова і літ. в шк. – 1974. – № 4. – С. 77 – 79.

В статтю проаналізовані групи суцільних на означення професій, котрі не мають кореляти жіночого роду, і вказані причини його відсутності.

Ключевые слова: суцільних на означення професій, нові суцільні, категорія роду, родова диференціація.

The article analyzed groups of new nouns and designation of persons that have no feminine equivalent and indicated the causes of its absence.

Keywords: masculisms, new noun, category of gender, generic differentiation.

УДК 811.161.2'367.335(043.3)

Гаврилюк О.Р.

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ

Стаття присвячена з'ясуванню структурно-семантичних та функціональних ознак складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Ключові слова: складнопідрядні речення, допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення, структура, інтенсивність.

У сучасній граматиці вивчення складного речення зосереджено переважно на функціональному та комунікативному аспектах, а також комплексному семантико-синтаксичному аналізі. Актуальність цих підходів полягає в можливості докладного розгляду різноманітних синтаксичних структур з урахуванням усіх можливих їхніх функцій та сфер уживання. Потрактування складного речення як поліпредикативної одиниці дозволяє виділити в його структурно-семантичній моделі не тільки загальні структурні ознаки, що визначають загалом природу складного речення як синтаксичної одиниці, але й виявити в цих мовних одиницях семантичні ознаки, які роблять кожну модель індивідуальною в структурному плані і конкретною в семантичному. Серед різноманітних типів складних синтаксичних одиниць особливими за структурно-семантичними ознаками є складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні структурних особливостей складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, а також дослідження їх структурно-семантичних ознак.

Актуальність дослідження полягає в необхідності детального аналізу структури та функціонування складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики. Системний розгляд складнопідрядних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики дозволить повніше збагнути структуру мови і мовлення загалом, встановити механізми функціонування та взаємодії різних мовних рівнів із властивими їм лінгвальними одиницями.

Вивченню складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики присвячено дослідження українських мовознавців І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, К. Ф. Шульжука, А. Г. Кващука, М. В. Мірченка, Н. О. Ковальової, Т. П. Ткачука та інших. Допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення у складному реченні на матеріалі російської мови досліджували М. Є. Кухаревич, Т. Г. Печонкіна, Н. О. Андрамонова, Н. П. Перфільєва, В. Ю. Апресян, Р. М. Теремова, В. С. Храковський, Л.С. Естріна та інші.

За структурно-семантичними ознаками складнопідрядні допустові речення належать до класу розчленованих складних конструкцій, оскільки підрядні частини в них не мають опорних елементів у головній частині, тобто не займають прислівної позиції, як це характерно для нерозчленованих речень. Це можна підтвердити прикладом складнопідрядного речення, в якому підрядна предикативна частина не займає прислівної позиції і оформлена сполучним засобом *хоч який*: *Сліди сліз ще були видні, хоч який той лист був пожмаканий і пропотілий, хований на юнацьких грудях* (І. Багрянний).

Подібно до протиставних речень і на відміну від допустових, допустово-протиставні речення мають виразну і негнучку структуру. “Усі складнопідрядні речення зі значенням зумовленості відрізняються загальною структурною ознакою – фіксованим розміщенням складових частин, а саме препозицією підрядної частини” [1, с.36]. Для вираження допустово-протиставних відношень найтиповішою є конструкція з препозицією підрядного речення. Однак спостереження за будовою складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики показують, що підрядні речення зафіксовано в усіх трьох позиціях – у препозиції, постпозиції та інтрапозиції щодо головного. Напр.: *Яка не була зморена і затерпла Дарія Олександрівна, стоявши недалеко, — її ніби огнем в серці вдарило від тих слів* (В. Барка). *Учителю завжди судилося залишатися в пам'яті своїх вихованців, де б вони не працювали, на яких широтах і меридіанах життя не опинялися. Знала, це був один з його (Валерія) важливих життєвих принципів: не піддавайся спалахам пристрастей, бурям емоцій, хоч які там вони будуть красиві в дану хвилину, бери кожне явище не тільки таким, яким воно зараз є, а й таким, яким буде, яким постане в перспективі, — адже вона повинна бути для тебе понад усе!..* (О. Гончар).

Проте не можна говорити про вільний порядок розміщення підрядного речення відносно головного, оскільки значна частина складнопідрядних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики передбачає лише препозицію підрядної частини. Якщо виникає потреба протиставити посилену інтенсивність вияву ознаки, дії, обставини підрядного речення змісту головного, то для такого вираження найкращою є конструкція з препозитивним підрядним. Напр.: *Хоч як нам важко дається та витримка, однак жоден із нас і цього разу не схопиться, не побіжить, ми, ніби заморожені, проводжаємо поглядами цього високого, сухорлявого чоловіка...* (О. Гончар). Якщо протиставні сполучники головного речення складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики виражені експліцитно, то обов'язкова однозначна послідовність

частин: в препозиції – допустова частина, в постпозиції – частина зі значенням протиставлення. Така чітка послідовність частин зумовлена загальною семантикою конструкції: протиставлення не може передувати, оскільки спочатку має бути названо те явище, якому не відповідає факт, що протиставлений. Напр.: *Є такий вулкан вічнодіючий Стромболі, моряки називають його: маяк Середземного моря. Хоч яка всюди темрява, а він ніч крізь ніч червоніє з-під хмар* (О. Гончар).

Отже, для складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики характерна така особливість побудови частин, як структурний паралелізм. Він полягає в однаковому розташуванні членів речення, у типовій побудові частин. Структурний паралелізм посилює протиставлення, закладене в семантиці цих конструкцій.

Усі складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики – це речення закритої структури, що передбачає обов'язкову їх двочленність. Зміст головної частини можуть розкривати кілька однотипних підрядних частин чи кілька конструкцій різного порядку, утворюючи широкий семантичний ряд, але не порушуючи двочленності структури. Напр.: *Безперечно, в такий спосіб відзначено й нашу терплячість та витримку, бо ж хоч як кортіло, хоч як садок його всіма своїми тайнами нас спокушав, а ми ж не піддалися, не полізли в шкоду...* (О. Гончар). *Убогий світ! Тільки як на чий погляд. Що ж до нас із Заболотним, то куди б не кидало життя чи його, чи мене, які б дива не поставали очам, а, здається, ніде не знайти гарніших місць за нашу балку Левадну з її розкошистими вербами, з сонячним, аж чадним духом конопель та ясними зорями вночі в тих калабанях...* (О. Гончар). Особливістю складних речень, в яких при головному можуть бути найрізноманітніші комбінації підрядних речень різних напрямів узагальнення і структури, є те, що лексичний склад головної частини дозволяє йому поєднуватися зі всіма підрядними разом і з кожним зокрема.

Зрідка частини складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики можуть бути ускладнені вставленими конструкціями, які деталізують, конкретизують відносні займенники та прислівники – компоненти сполучних засобів підрядної частини. Напр.:

Хоч де б не блукав я, хоч де б не ходив я, -

В засніженій Комі чи в тихій Полтаві,

Хай в радості й щасті,

Хай в горі й неславі, -

Я лину крізь даль невідому й відому

До рідного дому, до отчого дому (І. Савич).

Ще однією структурною особливістю конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є те, що підрядна допустова частина може бути в складі багатокomпонентної конструкції, репрезентуючи складне речення, в якому є кілька предикативних частин.

Аналіз зібраного матеріалу засвідчує, що в українській мові функціонують такі складні синтаксичні конструкції, в яких кілька предикативних частин передують допустовій, але допустова стосується лише

однієї з них. Напр.: *Біля самих ілюмінаторів вирує каламуть, обтікає нас темно-сиве клубовиння, є щось аж моторошне в цьому хаосі вируючих приємків, що їм, здається, й кінця не буде, здається, скільки не пниш з натужним ревінням угору, ніколи не продертись крізь той сліпий, вологий, ніби первісний, хаос...* (О. Гончар). Головною частиною для підрядної допустової є лише одна зі складових предикативних частин цієї багатокомпонентної конструкції з компонентами, пов'язаними підрядним і безсполучниковим зв'язком. У такому реченні підрядна частина залежить від головної, що посідає незалежне місце в багатокомпонентній структурі (*ніколи не продертись крізь той сліпий, вологий, ніби первісний, хаос...*).

Частина складних багатокомпонентних конструкцій демонструє інші варіанти входження допустової частини до їх структури. Напр.: *Мирон Данилович полежав, глибоко дихаючи, аж до повноти в грудях і розгону крові в скронях. Піднявся, трохи вкріплений, пожував дріб'язку з макухи — все-таки поживність, хоч і недобре після неї, скільки не запивай юшкою* (В. Барка). У цьому реченні допустова частина залежить від предикативної частини, яка в загальній структурі є залежною, підрядною, але щодо допустової вона є головною.

Характерною особливістю структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є відсутність відповідників у складі членів простого речення на відміну від інших складних речень, між частинами яких функціонують допустово-протиставні відношення, що мають похідні утворення, як-от: *Нехай і холод, і вогонь, та ми йдемо все вгору й вгору* (В. Сосюра). *Всупереч холодів і вогню ми йдемо все вгору й вгору*. “Будучи двосемними, вони не знаходять прямих відповідників у системі простого речення з детермінантом” [1, с.36]. Трансформація зумовлена згортанням предиката підрядної допустової частини і утворенням на його базі прийменниково-іменникової конструкції у формі давального відмінка, що виконує функцію обставини допустовості в структурі простого речення. Недоцільно трансформувати складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики у просте речення тому, що неможливо зберегти узагальнювальне значення допустовості, характерне підрядній частині через сполучні засоби, та інтенсивність вияву ознаки, дії, стану, корелюючи залежні частини з дериватами *всупереч, наперекір, незалежно від, попри* тощо, семантична площина яких хоч і пов'язана із градацією допустового значення, проте недостатня для передачі усієї потужності емоційно-експресивного забарвлення, притаманного складним конструкціям інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Характерним для структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є тісний зв'язок сполучних засобів із присудками підрядних речень. Закономірно зумовленою є позиція предиката безпосередньо після сполучного засобу. Напр.: *Хоч як дякав своїх прихожан п'яленький попик, приношень і пожертвувань на церкву було занадто мало, щоб триматися панотцеві Лісовському серед перших громадян Рогатина,*

тож на обійсті вічно хрюкали величезні свині, хижі, як лісові ведри, ненажерливі, верескливі (П. Загребельний).

Навіть якщо перед присудком стоять інші члени речення, то вони займають позицію між відносним займенником чи прислівником та часткою *не*, після якої стоїть предикат. Напр.: *І що ми вже Грицькові не робили, - вишіптували, терли, ізсилали, свячене зілля клали під потилицю, водою лили і переливали хоробу на бобренківського пса, - не помогало* (Л. Костенко).

Підрядні частини складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлені сполучними засобами як *не, хоч як, який не, хоч який* тощо, можуть мати обставини чи означальні слова, що вживаються для конкретизації займенників. Означальне слово здебільшого є іменною частиною складеного присудка, яка займає препозицію щодо дієслова-зв'язки, тому єдність сполучного засобу з предикатом не порушено. Обставини хоч і конкретизують займенникове слово, однак значно не послаблюють указаного зв'язку за рахунок логічного наголосу, зосередженого на сполучному засобі підрядного речення. Напр.: *Та хоч як непорушне сиділа Роксолана за непробивними мурами Топкапи, хоч яких обмежень зазнавала для тіла і духу, хоч як намагалися невидимі сили зупинити для неї час, відгородити її під нього, кожна прожита мить приносила усвідомлення нерозривного злиття з усім суцям, відчуття своїх початків і своєї кінченості, і це давало сили і відбирало сили.* (П. Загребельний). *Сам же чи й зронив бодай сльозину і на небіжчицю навіть не пішов глянути. Хоч яка ненависна була ця жінка для Роксолани, але навіть її вразила поведінка Сулеймана* (П. Загребельний). *Ібрагіма пересмикнуло. Хоч який переляканий цей мерзенний прислужник, все ж не забував, що він тільки «високість», а не «величність», як султан і султаниша* (П. Загребельний).

Стабільність зв'язку сполучного засобу з предикатом зумовлена узагальненою вказівкою займенника чи прислівника на суб'єкт, об'єкт, обставини дії, що поєднані з присудком як своєрідні підмети, додатки чи обставини.

Окремої уваги заслуговує аналіз структури складних допустово-протиставних речень інтенсивної семантики, "в яких підрядні частини перетворилися на фразеологічні звороти з незмінним лексичним складом, стали своєрідними синтаксичними трафаретами з узагальнювальним значенням, які беруться вже готовими до вжитку" [6, с.222]. Вони різноманітні за своїм складом залежно від сполучних засобів і семантики та форм дієслів-присудків. Найпоширенішими є синтаксичні конструкції, утворені поєднанням сполучних засобів як *не, що не* з дієсловами *казати, говорити* (у формі наказового способу – імперативні конструкції переважно незначні за обсягом і типові за структурою) і *бути* (у формах минулого, майбутнього та теперішнього часу або умовного способу). Напр.: *Що не кажіть, а Віктор — людина захоплень, у вигляді азарту живе в ньому порив, прагнення сягнути незвичайного, а хіба за це можна людину осуджувати?* (О. Гончар). *Існував він (лайнр) насправді чи виплодила його лиш чиясь хвора уява, — як би там не було, комусь належало це перевірити, ризикуючи власним життям...* (О. Гончар). *Як там не є, однак я прагну якнайшвидше зустрітися з тобою* (З газети).

Розрізнявальними ознаками таких структур є стійкість моделі загалом, а також однієї з її частин – допустової, та відтворюваність моделі в мовленні при вільному лексичному наповненні головного речення.

Для вивчення семантичної структури допустово-протиставних конструкцій важливою є оцінка однієї події як недостатньої чи відхиленої основи та іншої події як зворотного їй наслідку. Проте в наведених вище конструкціях ці відношення позначені інтенсивніше, ніж в інших конструкціях допустово-протиставної семантики, зокрема оформлених підрядними сполучниками *незважаючи на те що, дарма що, хоч*.

Отже, складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики уособлюють структури синтаксично інформативніші, ніж допустові та протиставні речення. Усталеність структури підрядної частини зумовлена тим, що за різного логічного змісту можна стверджувати про високий ступінь вияву активності (інтенсивності) дії, стану, ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрамонова Н. А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения в современном русском языке / Наталия Алексеевна Андрамонова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1977. – 175 с.
2. Апресян В. Ю. Уступительность в языке и слова со значением уступки / В. Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1999. – № 5. – С. 24–44.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
6. Кващук А. Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Анатолій Гурович Кващук. – Станіслав, 1959. – 268 с.
7. Ковальова Н. О. Структурні, логіко-семантичні і функціональні типи допустових речень у сучасній науковій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. О. Ковальова. – Дніпропетровськ, 2005. – 18 с.
8. Кухаревич Н. Е. Сложноподчиненные предложения с уступительной придаточной частью в современном русском литературном языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук / Н. Е. Кухаревич. – М., 1955. – 15 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : Монографія / Микола Васильович Мірченко. – Луцьк : Ред-вид. відд. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 389 с.
10. Перфильева Н. П. Уступительно-противительные конструкции с двусторонней связью в современном русском языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. П. Перфильева. – Томск, 1984. – 22 с.
11. Печенкина Т. Г. Синтаксическая категория уступительности и формы ее выражения в русском литературном языке 2-й половины XIX века : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. фил. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. Г. Печенкина. – Л., 1976. – 20 с.
12. Теремова Р. М. Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке / Римма Михайловна Теремова. – Л. : ЛГПИ имени А. И. Герцена, 1986. – 75 с.
13. Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Ткачук. – К., 2009. – 20 с.

14. Храковский В. С. Универсальные уступительные конструкции / В. С. Храковский // Вопросы языкознания. – 1999. – № 1. – С. 103–122.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / Каленик Федорович Шульжук. – К.: Академія, 2004. – 408 с.
16. Эстрина Л. С. Выражение уступительных отношений в сложных предложениях с относительным подчинением / Л. С. Эстрина // Вопросы синтаксиса русского языка. — Калуга, 1969. – С. 142–148.

Статья посвящена выяснению структурно-семантических и функциональных признаков сложноподчиненных конструкций интенсивной уступительно-противительной семантики

Ключевые слова: сложноподчиненные предложения, уступительно-противительные семантико-синтаксические отношения, структура, интенсивность.

This article is devoted to elucidate peculiarities of the formal and semantic structure of the complex constructions of intensive concessive and adversative relations.

Key words: compound sentences, concessive and adversative relations, structure, intensity.

УДК 81'373

Галаш Г.О.

КОНЦЕПТ РИБА У МОВІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

У статті проаналізовано контексти вживання та культурні конотації вербалізаторів концепту РИБА в текстах українських необрядових народних пісень.

Ключові слова: українська мова, мова українських народних пісень, вербалізація.

Актуальність статті пояснюється тим, світоглядна інтерпретація іхтіонімів української мови не можлива без залучення свідчень українського фольклору, адже саме в конкретних контекстах утілюються комплекси культурних значень, які не впливають безпосередньо з етимологічного розгляду цих найменувань.

Новизна статті полягає в залученні свідчень українських народних пісень для доповнення картини семантичної еволюції іхтіонімів.

Міра вивченості питання. Етнолінгвістична специфіка найменувань риб досліджується в працях Л.С. Берга [1], С.В. Борщевського [2], А.С. Герда [3; 4], Р.В. Міняйла [5], Д. Разаускаса [6], В.В. Усачової [7].

Місце статті серед інших праць автора. В інших опублікованих працях розглядається походження та розвиток українських іхтіонімів, їх функціонування у текстах сучасної художньої літератури.

Мета статті – виявити культурні і міфологічні підтексти, які збереглися в тих текстах українського фольклору, які не мають безпосередніх зв'язків з обрядовими діями.

Методи, застосовані у статті, належать до загальнолінгвістичних – порівняльно-описовий та когнітивних – концептуальний аналіз.

Корпусом текстів, на матеріалі яких ми досліджували шляхи концептуалізації образу риби в народнопісенній творчості, нам слугували також і українські жартівливі та сатиричні пісні (Жартівливі), соціально-побутові (Соціально-побутові) та пісні родинного життя (Родинного).

Загальний обсяг текстів жартівливих пісень – бл. 11 тис. віршових рядків (бл. 40 тис. слововживань), серед яких було зареєстровано 28 прикладів вербалізації концепту РИБА та суміжних із ним.

Одним із головних шляхів для концептуалізації поняття «риба» є безпосередній емпіричний досвід. У ряді пісень поняття «риба» згадується як об'єкт кулінарних практик та народних промислів. У першому разі асоціативний ореол поняття «риба» складається із іменників-назв страв (напр., *пирого*, *юшка*, *рибка* як приготована страва) та відповідних дієслів, що вказують на процесуальність, пов'язану з приготуванням та споживанням страви (*наварила*, *напекла*, *поїли*). У цій сфері відсутнє переносне вживання лексеми «риба» та суміжних з нею за значенням, домінує пряме називання. У другому випадку рибальство як промисел актуалізується в найменуванні людини за професією (*рибалка*). Прикладом тексту, в якому актуалізуються обидві згадані сфери може бути такий:

Та було в батька три дочки,

Та й усі разом поросли.

Гей, гей, гей, гей, гей, гей! <...>

Що другая другая дочка каже:

«Та віддай мене за риболова!»

Гей, гей, гей, гей, гей, гей! <...>

Та що другая дочка йде,

Під полою рибку несе.

Гей, гей, гей, гей, гей, гей! <...>

Та й поїли рибки,

Та й послушали скрипки,

Гей, гей, гей, гей, гей, гей! (Жартівливі, с. 92).

А в ставку живе, пливе,

Риба вже печена жде (Жартівливі, с. 268).

Першою тематичною групою не вичерпується пряме апелювання до концепту РИБА без додаткових культурних конотацій. Проте в інших подібних випадках дистрибуції пряме називання завжди синтаксично включене до бінарних протиставлень, паралелізмів, тому в поняття «риба» з'являється в

таких текстах додатковий комплекс контекстуальних значень, не зумовлений суто лексичним значенням.

Головною тематичною сферою такого слововживання є пісні про кохання. Процес приготування риби функціонує як паралелізм до процесу женихання, залицяння в тому разі, якщо активною стороною виступає жінка.

*Ой я, молода, на базар ходила,
На базар, на базар, на базар ходила я.*

*Ой я, молода, окуня купила,
Окуня, окуня, окуня купила я* (Жартівливі, с. 31) (далі в тексті йде мова про те, що дівчина «юшки наварила», а потім «хлопця запросила»).

В іншому тексті лірична героїня прямо вказує на безпосередній зв'язок між жениханням і кухарським процесом приготування риби:

*Чи я ж тобі не казала, чи не говорила:
– Прийди, серце, вечеряти, я рибку варила.
А як рибку ту варила, сім разів куштувала,
Та все тебе, серце моє, вечеряти ждала.
Ти не прийшов увечері, а прийшов уранці,
Ото ж тобі, вражий сину, кісточки на лавці.*

*Коли хочеш – гризи кістку, а рибки не буде;
Я ж хотіла так зробити, щоб не знали люде* (Жартівливі, с. 106-107).

Бінарне протиставлення *рибка / кісточки* відповідає протиставленню пір доби – *увечері / вранці*, себто *сприятливого / несприятливого* часу для залицяння. До того ж, усі емоції ліричної героїні передані не лише безпосередньо і названі не лише прямо, але й шляхом кулінарних метафор, пов'язаних з приготуванням риби, що надає додаткової художньої виразності: *А як рибку ту варила, сім разів куштувала* (напружене очікування), *Ото ж тобі, вражий сину, кісточки на лавці, / Коли хочеш – гризи кістку, а рибки не буде* (невиправдані очікування).

Ще з більшою безпосередністю паралелізм процесу приготування риби із любовцями як на синтаксичному, так і на помітний у наступному тексті:

*Ой варила мама рибу, а сама не їла,
Ой любила мама хлопці та й мені веліла.
Ой варила мама рибу та й не приперчила,
Ой любила мама хлопці та й мене навчила* (Жартівливі, с. 173).

В обох перших піввіршах обох строф наявний паралелізм *варила рибу = любила хлопців*, натомість клаузули обох строф показують паралелізм між кулінарним процесом (*їла, (не) приперчила рибу*) та інтимною сферою життя: *веліла, навчила любити хлопців*,

Наступний фрагмент демонструє ті ж закономірності функціонування поняття «риба», що й попередні проаналізовані зразки, проте із вживанням не родового, а видового поняття (*два лини = два чорноброві <хлопці>*):

*На тарілці два лини, мій миленький, прилини!
Прилинули разом два, чорноброві обидва* (Жартівливі, с. 182).

Тематично близькою до попередньої сфери вербалізації концепту РИБА в народних жартівливих та сатиричних піснях є пісні на сімейно-побутову

тематику. При цьому варто відзначити, що якщо в попередній групі пісень ішлося про взаємне кохання дівчини і хлопця, і дівчина (як паралелізм до психологічної атмосфери стосунків) готує рибу добровільно, то у випадках невзаємного кохання, описаних у наступних піснях, процес приготування риби і риболовлі зазнає проблематизації, осмислюється як метафора антипатії жінки до чоловіка:

*Як загадав старичок,
Як загадав мужичок:
– Вари, жінко, рибу. –
Я по хаті ходжу – рию,
Я по сінях ходжу – рию,
Будто я варю рибу.
А я риби не варила,
Чоловіка одурила (Жартівливі, с. 86).*

Наступна пісня із цієї ж тематичної групи виявляє певну поетикальну спорідненість із іншими фольклорними жанрами – замовляннями і загадками, бо апелює до топосу неможливого:

*Казала йому рибку зловити
Без човна і без весельця.
А він їй сказав рибку зварити,
Щоб вона жива була (Жартівливі, с. 308).*

Останній цитований пісенний текст показує, що можливе зіставлення особливостей функціонування поняття «риба» і «рибальство» у народних піснях та інших, не пісенних жанрах фольклору. Таке зіставлення можливе переважно на рівні сталих синтаксичних та поетикальних структур. До таких структур належить протиставлення *риба/рак*, яке було нами помічене в загадках та приказках.

*Зловив мужик рибу,
Жінка каже: рак!
– Ой так чи не так,
Нехай буде з риби рак! (Жартівливі, с. 89).*

При цьому знову сфера рибальства виступає паралеллю до інтимної сфери, бо *риба/рак* за граматичними показниками роду протиставлені в тексті так само, як і *жінка/мужик*.

За таким же принципом організована наступна пісня, де згадується *риба* і *рак*:

*Танцювала риба з раком,
А петрушка з пастернаком,
А цибуля з часником,
А дівчина з козаком! (Жартівливі, с. 155).
– Краков 'яче, краков 'яче,
Чого дівчина плаче?
– Вона в морі купалась,
Вона риби злякалась.
То не риба, то не рак –*

Запорозький козак! (Жартівливі, с. 197).

Концепт РИБА включене до низки еквівалентних бінарних опозицій: *риба/рак, дівчина/козак, петрушка/пастернак* тощо.

Зі сферою приказок і сталих порівнянь є спільним і порівняння дівчини з рибою:

Додому іду,

Як риба пливу,

А за мною, молодю,

Сім кіп хлопців чередою (Жартівливі, с. 46);

Гандзя рибка, Гандзя птичка... (Жартівливі, с. 108);

Ой вийди, вийди, серденько Галю,

Серденько, рибонько, дорогий кришталю! (Жартівливі, с. 200).

Отож, пісні відрізняє від приказок, загадок та замовлянь паралелістичного поєднання інтимної, статевої сфери, сфери залицяння з образно осмисленим процесом приготування та споживання риби. Це відкриває імпліцитний пласт конотативних значень поняття «риба» в народній свідомості. Із малими фольклорними жанрами пісні мають і спільні аспекти функціонування поняття «риба» та «рибальство»: бінарне протиставлення за родом «риба/рак» функціонує як паралель до протиставлення «дівчина/хлопець», лексема «риба» та похідні від неї слугують емоційно забарвленими звертаннями до дівчини.

Таким чином, можна зробити проміжні висновки щодо семантики образу риби в жартівливих, сатиричних народних піснях та піснях про родинне життя. Спільними для обох типів пісень шаром поетикальних засобів та мотивних комплексів є архаїчні елементи, що походять із малих фольклорних форм (загадок, приказок, сталих порівнянь, почасти і замовлянь). Проте концепт РИБА в обох типах текстів має відмінні форми втілення. У жартівливих та сатиричних піснях риба зазвичай постає у формі страви, а кулінарний процес – приготування риби – набуває метафоричного переосмислення. Образ «рибалки» не має міфологічного субстрату. На противагу цьому, в піснях родинного життя риба зазвичай реалізується в образі *щуки*, себто хтонічного тотему, який супроводить лімінальні стани в житті ліричної героїні. Так само і образ «рибалок» має функції, суміжні із міфологічними перевізниками. Ймовірно, причиною такого незбігання у функціонуванні концепту РИБА та його культурному наповненні є те, що аналізовані тексти пісень походять з різних епох і відображають різні етапи розпаду ритуально-міфологічного світогляду традиційного суспільства.

У текстах пісень про родинне життя концепт РИБА та співвідносні з ним функціонують із дещо відмінними культурними конотаціями, ніж у жартівливих піснях. Було проаналізовано тексти пісень про родинне життя (Родиного) загальним обсягом 11 тис. віршованих рядків (бл. 40 тис. слововживань), у яких було зареєстровано 22 згадки поняття «риба» та суміжних із ним.

Ширше вживається образ *щуки-риби*, що трапляється у замовляннях та казках. Міфологічне підґрунтя цього образу особливо експліцитно представлено у текстах таких пісень:

*Ой ти, Дунай-річка,
Широка, глибока,
Возьми мою душу,
Бо я одинока.*

Щука-риба тіло

Моє поховає (Родиного, с. 158).

*Нехай мою русу косу
Да й Дунай-вода носить...
Нехай мої чорні очі*

Щука-риба виїдає (Родиного, с.159).

Риба-щука виконує ту ж функцію, що в історичних піснях та баладах – (чорний) ворон. Імовірно, у цьому тексті відобразилися рефлекси хтонічного міфологічного образу *щуки* як тотемної тварини, що потребує додаткового дослідження на ширшому фольклорному й мовному матеріалі. У тексті *щука-риба* безпосередньо пов'язана з переходом у потойбіччя. У деяких текстах згадка про *щуку* залишилася лише як паралелізм, проте семантику цього образу можна реконструювати, виходячи з загального настроєвого поля тексту:

*Ой вийду я, вийду на крутую гору,
Ой гляну я, гляну на бистреньку воду:*

Щука-риба в воді гуляє доволі,

А я стою й думаю, що пари не маю (Родиного, с. 317).

На прикладі процитованих пісенних текстів можна простежити поступовий занепад первісних міфологічних конотацій образу *щуки-риби* як хтонічної істоти. Наприклад, якби не контекст попередніх пісень, то семантика *щуки* в цитованому нижче тексті із нього самого не могла б бути експлікована:

Ой на морі риба-щука грає,

Мати дочки все питає:

Чого ти, дочко, все ходиш смутненька,

Хіба в тебе свекруха лихая? (Родиного, с. 91).

Поняття «велика, хижа риба» в паралелізмах виступає в ролі, подібній до поняття «щука», бо підкреслює безвихідність ситуації. Можна припустити що хижа риба в пісенних текстах зазвичай з'являється в контекстах, пов'язаних із психологічними труднощами:

Пливе рибка та й велика,

Тільки видно пера,

Ти ж не знаєш, моя ненько,

Як мені тепера.

Пливе рибка та й велика,

З глибокого моря,

Визволяй же, моя ненько,

Мене з цього горя! (Родиного, с. 306).

У лімінальних станах, описаних у піснях про родинне життя, побутує й інший образ, що базується на пов'язаному з рибальством та рибою поняттям. Особливу функцію відіграють рибалки – зазвичай в ряді пісень вони є

еквівалентами перевізників, які теж фігурують у цьому корпусі пісенних текстів:

*Сама піду, молодая,
Аж до довгого броду.
Набачила рибалочок,
Що хороші на вроду.
– Молодії рибалочки,
Перевезіть до роду! –
Молодії рибалочки
Да цього не чували... (Родиного, с. 184).*

Мотив переправи, перевезення через ріку вказує на народні уявлення про «смерть» нареченої для свого роду, і її нове народження в родині чоловіка. Лірична героїня намагається подолати цей світоглядний розрив, проте це їй не під силу. В іншому випадку риболови виступають у ролі «ловців долі»:

*Не зустріла долі, зустріла риболовів:
– Ой риболови, риболови, закидайте невід,
Закидайте невід від моря до моря,
Чи не піймається щаслива доля (Родиного, с. 311).*

Спільним мотивом для жартівливих пісень, розглянутих раніше, та пісень про родинне життя, є мотив *води і риби*, який походить із менших фольклорних жанрів – приказок, сталих порівнянь.

У низці випадків метафоричне осмислення присутнє на рівні нерозгорнутого смислового паралелізму:

*Твоя мати – чарівниця,
Старша сестра – розлучниця.
Розлучила нас з тобою,
Як рибоньку із водою. (Родиного, с. 111).
Від літ молоденьких, від дітей дрібненьких,
Гей, від дітей дрібненьких,
Як рибу з водою, так мене з тобою (розлучила)! (Родиного, с. 207).
Зажурилась матка мною,
Як рибка водою (Родиного, с. 218).*

Проте іноді метафора *риба в воді* зазнає більш вибагливої обробки фольклорною фантазією:

*Ба наша сестра, красна, молода, та й хорошого роду,
Так вона утонула, так вона утонула, як рибка в воду.
Рибка втонула, рибка втонула, на берег приплинула,
Ой наша сестра, красна, молода, навіки загинула (Родиного, с. 240).*

У цитованому тексті наявні синтаксичний паралелізм та контраст як одні з головних фольклорних засобів художнього вираження.

У народних піснях про родинне життя, на відміну від жартівливих та сатиричних пісень, уже відсутня така виразна паралель між мотивом приготування/споживання риби та залицяння/шлюбних ігор. Проте в деяких пісенних текстах на тему адюльтеру наявні рудиментарні залишки цього паралелізму: дівчина на прощання виносить козакові *рибку*:

Да винесла рибку і ще й хліба скибку:

– Се ж тобі, *серденько*, до біленьких ручок (Родиного, с.202);

Винесла рибку і хліба скибку:

– А на ж тобі, *миленький*, *вечереньку хибку* (Родиного, с. 213).

До сфери сталих народнопісенних порівнянь належить зіставлення дівчини і *рибки*, себто метафоричне осмислення страви (*в'ялена риба*) у зіставленні з людською зовнішністю. У наступному прикладі це порівняння й немає більш звичного позитивного смислового наповнення:

Що покинув, як нитку біленьку,

А застав, як рожу повненьку,

Що покинув, як рибочку в'ялу,

А застав, як ягідку красну! (Родиного, с. 150).

Окрім мотиву «риба в воді» в опрацьованих текстах трапляється мотив «риба в ріці». Зазвичай поняття «риба» в таких випадках слововживань виступає лише супровідним образом до домінантного образу *ріки* (наприклад, *Дону*) як символічної межі між світами:

Бодай тоті да й річечки

Рибки не сподили,

Що вни мене, молодого,

З родом розлучили (Родиного, с. 51).

Як пошлю я да чорную галку

На Дон рибу їсти.

Чи не принесе та чорна галка

Від милого звістки (Родиного, с. 212).

Аби простежити подальші модифікації способів вербалізації концепту РИБА як частини концептосфери «рибальство» в мові українського фольклору, звернемося до корпусу текстів порівняно пізніх пісень – соціально-побутових, що походять із козацького, чумацького, кріпацького та ремісницького середовища. Нами було розглянуто пісенні тексти загальним обсягом бл. 15 тис. рядків із загальною кількістю слововживань бл. 50 тис. слів.

Смислових модифікацій, специфічних для аналізованого різновиду пісень, виявлено не було. Навпаки, виявлені контексти почасти накладаються на вже виявлені раніше в інших типах народних пісень (родинно-побутових, жартівливих). До таких належать такі сталі поетикальні засоби.

Паралелізм *риба* / *ліричний герой*:

*Ой пливе щука, щука з *Кременчука*,*

*Да пробита із *лука*,*

*Ой тепер же нам, да милеє *браття*,*

*З *козаками* – *розлука** (Соціально-побутові, с. 19).

Єдиним імпліцитним натяком на міфологічну семантику «щуки» як хтонічної істоти є паралелізм *пробита із лука* / *з козаками розлука*, проте поза контекстом усього корпусу українських пісень ці смислові пласти не розкриваються. Подібну семантику має ідентичний паралелізм у наступному фрагменті:

Щука-риба в морі гуляє доволі,

А я, бідний вдови син, без щастя, без долі (Соціально-побутові, с. 71).

Можливо, в основі паралелізму вищенаведених рядків перебуває космологічне протиставлення нижнього світу, який персоніфікує щука, і середнього світу, в якому мешкає герой.

Уже без згадки видового поняття «щука», проте зі збереженням паралелізму, функціонує поняття «риба» в деяких соціально-побутових піснях:

Та риба в морі, та й та пару має,

Та й та пару має... (Соціально-побутові, с. 123).

Тут риба виступає репрезентацією і персоніфікацією моря як водної стихії нижнього світу.

Іншим типом контекстів вербалізації концепту РИБА, як і в жартівливих піснях, є пестливі звертання:

Дівчинонько, моя рибко,

Сховай мене, щоб не видко! (Соціально-побутові, с. 169).

«Рибка» як страва наявна в розглянутих піснях із тими ж функціями, що й у жартівливих піснях (себто з'являється в текстах, де йдеться про залицяння дівчини й хлопця), щоправда, нам вдалося виявити лише одиничний випадок подібного слововживання:

Дала йому рибку

Та ще й хліба скибку:

«оце тобі, милий,

Вечеря нашвидку (Соціально-побутові, с. 32).

Найхарактернішими для соціально-побутових пісень контекстами вербалізації концепту РИБА та суміжних із ним є опис чумацького життя, труднощів чумакування. У цих текстах поняття «риба» майже повністю позбавлене міфологічного підтексту і відповідна лексема виступає лише в номінативній функції із мінімальними культурними асоціаціями:

Ой де балки, -

Там рибалки;

Де байраки, -

То там козаки (Соціально-побутові, с. 43).

То ж не маки, то – чумаки

Везуть рибу, все судаки, -

Та по три вози солі везуть,

По чотири риби женуть! (Соціально-побутові, с. 86).

Ой мацю, хлопці їдуть,

Ой мацю, рибу везуть,

А все риба судачина, -

Славний хлопець чумачина!

А все риба, все карасі

Для дівчини, для Парасі! (Соціально-побутові, с. 92).

Ой везуть його сивими волами,

От як в'ялюю рибку (Соціально-побутові, с. 110).

Ой уже мені риби осетрини

Да по селах не возить... (Соціально-побутові, с. 112).

*Та іде чумак, іде бурлак
Із Дону додому,
Та везе рибку талавірку
На продаж додому (Соціально-побутові, с. 124).
Повні вози солі,
Повні мажі риби
Ще додому привезу! (Соціально-побутові, с. 126).*

Характерно, що в текстах з'являються видові поняття-найменування риби, які були відсутні в давніших піснях. Так, здебільшого у текстах вказано, яку саме рибу везуть чумаки:

*Везуть рибу, все судаки; риба судачина; *А все риба, все карасі; риби осетрини; рибку талавірку.**

Зазвичай вид риби вибрано з метою утворення рими з кінцем наступного рядка (*карасі – Марусі*).

Як підсумок, варто вказати на значно менші ритуально-міфологічні пласти значень, якими в соціально-побутових піснях наділений концепт РИБА. Імовірно, це спричинено тим, що хронологічно тип відносин, змальований у цьому типові пісень, є значно пізнішим, ніж відносини, зображені в більшості жартівливих пісень та особливо в піснях родинного життя. Взагалі в піснях цього типу значно меншає питомий вміст образності, заснованої на концепті РИБА та суміжних із ним. Усе більшої ваги набувають натомість образи, пов'язані із дикими чи одомашненими птахами та свійськими тваринами. Таким чином, світоглядний контекст соціально-побутових пісень, у мові яких вербалізується концепт РИБА, є справді побутовим і ідеологічно пізнім на протигагу сакрально-міфологічному світоглядові казок, замовлянь і значною мірою загадок і пісень про родинне життя, де вербалізація досліджуваного концепту відзначається значно більш архаїчними рисами.

ТЕКСТОВІ ДЖЕРЕЛА

Жартівливі та сатиричні пісні / Упоряд., передм. та приміт. М.К. Дмитренка. Іл. художника А.П. Василенка. – К.: Дніпро, 1988. – 327 с.
Пісні родинного життя. Збірник / Упоряд., авт. вступ. ст. та приміт. Г.В. Довженюк; Відп. ред. І.П. Березовський. – К.: Дніпро, 1988. – 359 с.
Соціально-побутові – Соціально-побутові пісні / Упоряд. і передм. О.М. Хмілевської. – К.: Дніпро, 1985. – 331 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берг Л.С. Названия рыб и этнические взаимоотношения славян / Л.С. Берг // Берг Л.С. Избранные труды. – М., 1962. – Т. 5.
2. Борщевський С.В. Словник апелятивної лексики невідомого походження (на матеріалі праслов'янської, польської, англійської, німецької та латинської мов) / Сергій Вікторович Борщевський. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2009. – 131 с.

3. Герд А.С. Из истории печорских названий рыб / А.С. Герд // Севернорусские говоры. – Л.: Наука, 1970. – Вып. 1. – С. 108-118.
4. Герд А.С. Севернорусские названия рыб и некоторые вопросы этнической истории Русского Севера и Северо-Запада / А.С. Герд // Вопросы изучения севернорусских говоров и памятников письменности. – Череповец, 1970. – С. 132-135.
5. Міняйло Р.В. Семантичний аналіз назв риб центрально- та східнослобожанського ареалу / Р.В. Міняйло // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Х., 2009. – № 854. – Серія: Філологія. – Вип. 57. – С. 178–181. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visn_09_854.pdf
6. Разаускас Д. Символика рыбы, связанная с нижним миром и смертью, в балто-славянской традиции / Д. Разаускас // Балто-славянские исследования. – М., 2006. – Вып. XVIII. – С. 295–352. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inslav.ru/images/stories/books/BSI-XVIII%282006%29.pdf>
7. Усачева В.В. Славянская ихтиологическая терминология. Принципы и способы номинации. Обратный словарь / В.В. Усачева. – М.: Индрик, 2003. – 352 с.

В статье проанализированы контексты употребления и культурные коннотации вербализаторов концепта РЫБА в текстах украинских необрядовых народных песен.

Ключевые слова: украинский язык, язык украинских народных песен, вербализация,

The article explores concept FISH verbalizers' contexts of employing and cultural connotations in the texts of Ukrainian non-ritual folk songs.

Keywords: Ukrainian language, language of Ukrainian folk songs, verbalization.

УДК 811.161.2'373.232-112

Глущик С.В.

СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИСЬК ПРИКМЕТНИКОВОГО ТИПУ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ДОКУМЕНТАХ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано словотвірні та семантико-функціональні особливості прикметникових іменувань, утворених суфіксальним способом, у Генеральному описі Лівобережної України 1765-1769 рр. (на матеріалі Київської сотні Київського полку).

Ключові слова: антропосистема, формант, суфікс, ім'я.

Офіційно-ділова документація ХVІІІ століття була досить розвиненою. Особливе місце в ній належить документу, який створювався упродовж кількох років і фіксував відомості про значну частину території нинішньої України. Мова йде про перший перепис мешканців Лівобережної України – Генеральний

опис Лівобережної України 1765 – 1769 років (далі – Генеральний опис, Опис) [1].

Для вивчення антропонімічної системи (особливо прізвищ, які давалися упродовж життя людини для її ідентифікації за певною ознакою) Генеральний опис дає неоціненний матеріал, тому що в ньому фіксуються характерні ознаки людини, які потім могли стати і ставали основою для творення її прізвища: соціально-економічний статус, сімейне становище, походження («звідки», «чийого батька син»), ремесло, зовнішні ознаки, риси характеру тощо.

Помітне місце у системі іменувань Генерального опису займають прикметникові утворення.

Словотворчі засоби, використані для творення прикметників, мають як “морфологічне” значення (за їхньою допомогою утворюється інша частина мови), так і лексичне значення – ці суфікси відображають зв’язок між поняттям, яке передано коренем слова, і поняттям, що виражено цілою лексемою.

При творенні прикметників від іменникової основи суфікси мають релятивне словотворче значення.

Посесивна семантика суфікса “ознака за наявністю предмета, вираженого коренем” актуалізується при вживанні суфіксів:

–**АТ-**: Грицько **Горбатій** (III, 263); (В)ар(в)ара **Горбат-енко(в)а** (IV, 217); **Марія Череват-овна** (III, 273);

–**АВ-**: Василей **Ку(д)равець-кій** (III, 165); (В)асиль **Кудра(в)ець** (III, 110) та його графічного варіанта – суфікса –**ЯВ**: Петро **Черн(я)(в)-ской** (III, 104); **Мари(я) Мол(я)вч-иха** (III, 195); **Настаси(я) Мол(я)вч-иха** (III, 195); **Романь Черняв-ский** (III, 165).

Семантика суміжності (“ознака за суміжністю до предмета, названого коренем”) може поєднуватися з семантикою подібності (“ознака за подібністю до предмета, названого коренем”), внаслідок чого прикметник, залежно від контексту, має статус відносного або якісного.

Така особливість спостерігається у функціонуванні суфікса –**ЯН-**: **Елена Волосян-иха** (III, 133); **Семень Гвозд(я)ній** (II, 52); **Григорія Гвозд(я)н-енка** (III, 15; II, 47) (15 іменувань з основою Гвоздян-); **Яковъ Кост(я)ній** (IV, 140); **брата е(в)о родного (ж)ена Дарія Костян-иха**; **(Я)цка Костян-енка** (II, 36); **Васи(л) Костян-енко** (II, 21) (25 іменувань з основою Костян-); **Іосифъ Соло(в)(я)н-о(в)ичъ** (III, 217).

Приблизно однакову, дещо звужену у порівнянні з наведеними вище прикладами, семантику має суфікс –**ЯН-** у складі прізвищ **Данило Подол(я)н-ский** (III, 52) **родимець области полской**; **Семень Инти/лі(я)нецъ** (III, 108) **(у)р мѣстечка Баршо(в)ки**. У процесі творення прикметника від іменників відповідно Подол та Італія суфікс виражає семантику “ознака за походженням з місцевості, названої коренем/твірною основою”. За допомогою суфікса –**ЕЦЬ** сформовано іменник із відетнонімною семантикою.

Однак вживання суфікса –**ЯН-** з таким семантичним наповненням не було послідовним: для творення прикметника він використовувався у сполученні з типово “прикметниковим” суфіксом –**СК-** і внаслідок цього практично втратив своє самостійне лексичне значення, пор. сучасні апелювативні варіанти наведених

прізвиськ: подолянський – подольський, італ'янський – італійський. У відетнонімних іменниках атрибутивний суфікс –ЯН- є налишковою ланкою у ланцюжку “іменник/країна” – “прикметник/ознака за належністю” – “іменник/носій ознаки за належністю”. Надлишковість цієї ланки виявляється, по-перше, у непослідовності вибору суфіксів для творення відетнонімних іменників, по-друге, у вилученні суфікса –ЯН- з процесу творення відетнонімного іменника (пор. суч. укр. “італій-ець”).

Суфікс **-Н-** взаємодіє з **іменниковою** основою і формує релятивне значення прикметника за ознаками посесивності, суміжності або подібності:

Никифо(р) Бра(ж)н-енко (III, 143); *Федо(р) Виногра(д)ной* (III, 275); *Мотрона Ки(т)н-иха* (IV, 145); *Меланія Код(у)рн-иха* (III, 172); *И(в)ань Ли(с)ній* (III, 101); *Степань Лозн-енко* (III, 194); *Павель Моторн-енко* (III, 209) *Федорь Ш(д)ній* (III, 103); *Иван(у) Ф(у)торному* (II, 57); *Футо(р)ній* (II, 58) *Ф(у)торь/ному* (II, 58); *(о)ной Хуторній спредко(в) козакь села Хмеле(в)а* (IV, 175); *Васи(л) Х(у)торь/ній* (IV, 174); *Сидорь Хи(ж)н-енко* (IV, 12).

Деякі прикметники утворювалися за допомогою суфікса –Н- від **транспозиційних** дієслівно-іменникових основ: *И(в)ань Прист(у)пній* (III, 89); *Моушй Приступній* (III, 89) (< приступ-ити, приступ).

Суфікс **-В-** взаємодіє з різними типами основ:

- дієслівною: *Прокопъ Не(ж)ивой* (IV, 53);
- іменниковою: *Степа(н) Тя(я)гло(в)ой* (III, 77). У цьому прикладі іменникове закінчення –О, фонетично тотожне частині суфікса –ОВ, втратило свій статус і у взаємодії з суфіксом –В- виконало функцію суфікса. Варіант творення прикметника Тягловой за допомогою суфікса –ОВ менш імовірний, тому що основа тягл-, окрім поєднання з закінченням –О, практично не фіксується з іншими формантами або без них.

Суфікс **-Ч-** [5, с.169] фіксується в іменуванні *Кондратъ Оса(д)ч-енко* (III, 69). Хоча історично він є похідним від суфікса –К-, при творенні цього іменування до твірної конверсійної основи “осад-ити / осад-а” приєднано саме суфікс –Ч- із агентивним значенням (пор. “первый поселенець въ данномъ населенномъ пунктѣ, основатель поселенія” – Грінч., т.3, 64).

Семантика суфікса **-ОВ-** досить мобільна і може супроводжувати творення будь-якого з класів прикметників – якісних, відносних, присвійних.

Така особливість суфікса **-ОВ-** обумовлена релятивним значенням утворених за його допомогою прикметників – “ознака за відношенням належності, суміжності або подібності до предмета, названого коренем”.

Конкретна точка на цій “площині” визначається:

- ступенем персонізації предмета, вираженого коренем;
- ступенем віддаленості означуваного предмета від означення у словосполученні “іменник + прикметник”.

При взаємодії з іменниковою основою, що має **неособове** значення, суфікс **-ОВ-** утворює:

- **присвійний прикметник**, якщо означуване слово називає частину предмета, відображеного у корені прикметника: пор.: дубове листя.

Стосовно іменників і прикметників-неістот поняття присвійності застосовується рідше, ніж стосовно істот. У прикметникових прізвиськах, утворених від іменників-неістот, таке значення в принципі малоімовірне;

- **відносний прикметник**, якщо реалії, названі означуваним словом (істота або неістота) і твірною основою прикметника, перебувають у відношенні суміжності: *И(в)ань Кустово(й)* (III, 122); *Григорій Д(у)бо(в)ник-о(в)ъ* (III, 110).

Таке ж значення суміжності можна виявити у прикметниковій основі лотов-прізвиська *Исакъ Лотовачь* (III, 103), якщо припустити її походження не від кореня лот- (і його безафікських похідних типу *лотий, *лот або дієслова *лотити – таких лексем у словнику Б.Грінченка не зафіксовано) і не від імені Лот (словотвірна модель –ОВ-АЧ невластива відіменним утворенням), а від іменника лут – “Лыко” (Грінч., т.2, 383): лутовий – “Лыковый” – Грінч., там само. Написання О на місці питомого У могло бути помилкою писаря або наслідком його уявлення про “правильне” написання слів, у яких відбувається огублення [o] > [y];

- **якісний прикметник**, якщо реалії, названі означуваним словом (істота або неістота) і твірною основою прикметника, зіставляються за ознакою подібності. Таке переносне метафоричне значення цілком імовірне і в наведених вище прикладах.

Суфіксація основи з **особовим** значенням “тварина” також призводить до формування усіх трьох типів прикметників:

- **присвійні прикметники** формуються у сполученні з іменниками, які називають частину або рису, невід’ємно притаманну істоті, названій твірною основою, пор.: волове око;
- **відносні прикметники** – це результат відношення суміжності між істотою, названою твірною основою прикметника, і реалією-означуваним словом (істотою або неістотою), пор. воловий пастух. Саме таке значення, на нашу думку, сформувалося у прикметниковій основі волов-, яка подальшому творенні іменника зазнала відповідної суфіксації: *Андрей Воло(в)икъ* (III, 212); *ма(т) его родна(я) Е(в)фими(я) Воло(в)ик-о(в)а* (III, 213); *Тимофей Воло(в)икъ* (III, 114)
- **якісні прикметники** формуються внаслідок відношення подібності між реаліями, названими означуваним словом і твірною основою прикметника.

Прикметники, утворені від основ із значенням “людина” (як власних, так і загальних назв), традиційно вважається присвійними. Очевидно, в цьому виявилася особливість людської психології – вважати своїм усе навколо: і притаманні реалії або риси (напр., Іванові руки, батькова доброта), і суміжні реалії, створені людиною (батькова хата) або Богом (Іванове теля). Семантику присвійності відіменний прикметник зберігає навіть у фразеологізмах, де метафоризується (тобто вступає у відношення подібності) загальне значення словосполучення, пор. Ахілесова п’ята, Дамоклів меч тощо.

У матеріалах Генерального опису зафіксовано два відтопонімних прізвиська, оформлених як іменники за допомогою суфікса –ЕЦЬ. У складі кожного з них є суфікс –ОВ-, однак функції в обох іменуваннях він виконує різні.

В іменуванні *Федо(р) Ошитковець (III, 163) уроженець села Ошитокь* суфікс –ОВ- функціонує як типовий інтерфікс, тобто є практично асемантичним і використаний для утворення відтопонімного апелятива, легкого з точки зору артикуляції і сприйняття.

Прізвисько у складі іменування *Кондрать Рожовець (IV, 59) уроженець Воскресенській* утворене від топоніма Рожовь. На користь такої версії свідчить, по-перше, наявність н.п. Рожів у Київській області [3, с. 557], по-друге, досить часта невідповідність між значенням відтопонімного прізвиська і додатковими відомостями про особу. Фіналь –ОВ є суфіксом. Оскільки іменника чоловічого роду (типової твірної основи для суфікса –ОВ) з основою рож- нема, можна припустити, що назва населеного пункту утворилася від іменника рогь, який міг бути апелятивом або усіченим двоосновним ім'ям [3, с. 557]. У такому випадку І палаталізацію Г//Ж обумовив суфікс –ЕВ, у складі якого є голосний переднього ряду. Про реальність суфіксації за допомогою форманта –ЕВ свідчить сучасне російське написання назви цього населеного пункту: Рожев [2]. Написання суфікса з літерою О свідчить про депалаталізацію звука [ж], під впливом якої змінилася артикуляція голосного і відбувся перехід [e] > [o]. Таким чином, суфікс –ОВ у даному випадку вживається на місці первинного суфікса –ЕВ-.

У матеріалах Генерального опису зафіксовано іменування, утворені за допомогою аломорфів суфікса –ОВ, які сформувалися внаслідок переходу [o] > [y] > [i] в сильній позиції перед наступним зредукованим голосним:

-УВ: *Онисимъ Т(у)р(у)(в)щикъ (III, 175);*

-ИВ: *Татіяна Чарив-ска(я) (III, 41).*

Всі наведені вище суфікси додавалися до твірних основ одночасно з флексією, яка виражала належність похідного слова до розряду прикметників і відповідні семантико-граматичні характеристики. Флективний спосіб словотворення у цих випадках реалізувався за третьою з моделей, проаналізованих нами у розділі 3.3 (флексія одночасно з суфіксацією).

Морфеми, додані до **прикметникової** основи без зміни її морфологічного статусу, мають модифікаційне словотворче значення “посилення ознаки, вираженої основою”. Таку функцію, зокрема, виконує суфікс –ЕЙШ-, за допомогою якого утворено найвищий ступінь порівняння прикметника: *(У)ласу Че(с)нйшому (II, 12); Ма(кс)имъ Чес(т)нйш-енко (IV, 16); Тимо(ш) Честнйший (II, 46)* (всього близько 11 іменувань з цією основою). Флективний спосіб словотворення тут не використовується, оскільки похідне слово зберігає закінчення базового.

У матеріалах Генерального опису зафіксовано близько 15 діеприкметників.

Діеприкметники недоконаного виду утворено суфіксальним способом від дієслівних основ, у складі яких є суфікси –ОВ- і –А-, за допомогою суфікса –Н :

Васи(л) Малований (III, 60) (< малова-ти – можливо, “малювати”); *Зннові(я) Л(ю)бо(в)ана(я)* (III, 102) (< любова-ти).

Деякі дієприкметники недоконаного виду збігаються з іменниками на –АН-. З мовної точки зору цілком імовірно відношення похідності між ними: *Василий Думан-скій* (III, 198); *Варвара Качан-о(в)на* (IV, 68); *Натали(я) Ломан-ова* (III, 155); *Ирина Р(у)бан-е(в)ска* (III, 131).

Частина дієприкметників мають префікси. Способами їхнього творення може бути префіксація (від дієприкметника) або суфіксація (від дієслова, в якому префіксація відбулася на попередньому словотвірному такті): *Мария Остил-иха* (III, 184); *Іванъ Скидан-енко* (IV, 72) *Степанъ Скидан-енко* (IV, 97); *Яко(в)ъ Скидан-енко* (IV, 52); *И(в)анъ Не(в)ѣдомъ* (III, 96); *(Я)ко(в)ъ Непокритій* (IV, 197).

Для творення прізвиськ використовуються такі способи: лексико-семантичний, лексико-граматичний, флективний, суфіксальний, префіксальний, префіксально-флективний, префіксально-суфіксальний, складання, зрощення.

Найбільш широко у системі словотворення прізвиськ представлено суфіксальний спосіб. Кількість суфіксів (разом з варіантами), використаних для творення прізвиськ, перевищує 100. Деякі суфікси мають позиційні та комбінаторні варіанти, а також на їхній основі утворюються похідні суфікси за рахунок частини кореня або іншого суфікса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генеральный Опис Лівобережної України 1765-1769рр. – ЦДІА України, ф.57, оп. 1, книги 149, 413, 414, 415, 419. У тексті статті посилання подаються за номером сторінки і номером книги. Номер сторінки наводиться арабською цифрою. Номер книги подається римською цифрою за такими відповідниками: I – кн. 419, II – кн. 413, III – кн. 414, IV – кн.415, V – кн. 419.
2. Киевская область. – Топографическая карта. – МО Украины, 1992.
3. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О.В.Годійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П.Шевченко (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – 592 с.
4. Словарь української мови. – Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – У Києві, 1909. – К.: Довіра – УНВЦ “Рідна мова”, 1997 (репринтне видання). – Кн. 2: тт. III – IV. – 564 с.
5. Цыганенко Г.П. Словарь служебных морфем русского языка. – К.: Рад. школа, 1982. – С. 169–170.

В статті проаналізовані словообразовательные и семантико-стилистические особенности адъективных именованных, образованных суффиксальным способом, в официально-деловых документах XVIII столетия(на матеріалі Київської сотні Київського полка).

Ключевые слова: антропосистема, формант, суффикс, имя.

The article analyses word-forming and semantic-structural peculiarities of adjective suffix-formed names presented in the 1765-1769 General Census of Left-Bank Ukraine (based on materials of Kyiv sotnia of Kyiv regiment).

Keywords: anthroponomical system, formant, suffix, name.

УДК 81'1:327

Грабовенко І.С.

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ БРЕНДУ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто процес створення та особливості лінгвістичної експлікації бренду в політичному дискурсі. Проаналізовано складові політичного бренду та їх прагматичний потенціал.

Ключові слова: бренд, політичний дискурс, піар-вплив, лозунг.

Одним із основних завдань, яке ставлять перед собою політики є завоювання авторитету серед виборців, що призвело до стрімкого зростання значення паблік рілейшнз у сучасному суспільстві, а також виділенню в процесі піар-впливу таких видів діяльності, як іміджмейкінг, ПР-брендинг, медіа-рілейшнз та ін. Окремого більш глибокого аналізу потребує процес становлення політика та політичної партії як бренду, що в свою чергу безпосередньо залежить від іміджу, який створювався роками.

Вважаємо доречним звернутися до історії питання та акцентувати увагу на тому, що перша згадка про терміни «бренд» та «брендинг» прозвучала у кінці ХІХ століття у сфері маркетингу. Існує припущення, що деякі ознаки цього феномену зародилися ще у Стародавньому Римі (мова йде про клеймо Fortis). Поступово розвиток товарно-грошових відносин призвів до того, що у виробників з'явилася необхідність бути конкурентноспроможними на ринку товарів та послуг, залучати якомога більшу кількість покупців, а також з метою реалізації власних інтенцій максимально можливо впливати на адресата. Так, серед перших успішних брендів того часу можна назвати Campbell's, Quaker Oats і Coca-Cola. Слід наголосити на тому, що політичний бренд значно відрізняється від маркетингового, який є більш дослідженим в наш час, специфікою, що і обумовлює **актуальність** запропонованої статті. **Мета** роботи – аналіз особливостей лінгвістичного оформлення політичного бренду в мас-медійному політичному дискурсі.

Поширеною є точка зору, згідно з якою термін «бренд» походить від давньонорвезького дієслова «brand», що в перекладі означає процес клеймування тварин. Дефініція «брендинг» детермінується як процес створення необхідного привабливого образу, тобто бренду, де, на думку В. Кузнєцова, бренд є маркером, «який допомагає через єдине слово, словосполучення або символ вказати на приналежність людини до певної групи, ідентифікувати її з діяльністю певного суб'єкта управління» [7, с. 14].

Зазначимо, що бренд – це поняття, яке відноситься до емоційної сфери індивідуума, спрямоване на те, щоб на підсвідомому рівні, тобто імпліцитно, викликати у людини за допомогою певного образу симпатію або антипатію,

позитивні або негативні емоції. Ф. Котлер називає бренд ім'ям, знаком і символом, а також їх симбіозом, що використовується з метою диференціації [5, с. 227]. М. Хейг навпаки детермінує бренд як ікону, щось божественне, віру [9, с. 16]. У запропонованому дослідженні ми будемо розглядати бренд як образ, що ідентифікується та виникає у свідомості реципієнтів, який фактично реалізується за допомогою таких атрибутів, як політичний лозунг, назва та символіка партії, основною метою яких є диференціація партії або політичного діяча на фоні інших, що сприяє реалізації піар-впливу та об'єднанню осіб у групи.

Процес створення політичного бренду залежно від іміджу представника влади може проходити різними шляхами. Так, О. Іссерс виділяє наступні доміанти іміджу сучасних політиків:

- роль Патріота або Державника;
- роль Народного обранця та Простої людини;
- роль Господаря або Міцної руки;
- роль Неполітика та Борця за соціальну справедливість [3].

Диференціація зазначених політичних ролей обумовлюється тим, що вони спрямовані на реалізацію актуальних потреб індивідуума. Чисельні історичні приклади є доказом того, що віра та переконання як засоби маніпуляції, до яких нерідко вдаються політики, здатні творити дива. Релігія завжди була потужною рушійною силою, оскільки людина, яка вірує, не вимагає доказів. Той факт, що політику вдалося змусити виборців повірити в нього, свідчить про те, що його можна дійсно вважати успішним. Прикладом найбільш яскравих політичних та ідейних лідерів, яким вдалося змусити людей повірити в них, стали В. Ленін, І. Сталін, Ернесто Че Гевара, А. Гітлер та ін.

На формування політичного бренду впливають такі іміджеві характеристики, як поведінка та мова. Ці складові можуть сприяти формуванню в свідомості потенційних виборців почуття стабільності та впевненості у майбутньому, образу сильного політичного лідера, який здатен навести порядок у країні. Серед українських політиків слід відмітити постать Ю. Тимошенко, яка свого часу, вміло маніпулюючи мовними засобами, завоювала велику кількість голосів виборців. Висловлювання екс-прем'єр-міністра характеризуються апеляцією до чуттєвої сфери індивідуума, про що свідчить багатство інтонацій, тональність (від ніжного, ласкавого тону до істеричності, агресивності), активне використання художніх засобів (епітетів, метафор, гіпербол, фразеології та ін.).

Згідно з дослідженнями М. Васильєвої та А. Надеїна, процес брендингу складається з п'яти основних етапів:

- віра або переконання;
- місія та лозунг, який її виражає;
- зовнішній вигляд бренду;
- характер бренду;
- стиль реклами [1].

У нашому дослідженні ми дотримуємося тієї точки зору, що основними складовими політичного бренду є лозунг, ім'я бренду та його символіка.

Чисельні дослідження вчених свідчать про те, що успішним буде вважатися лише той бренд, який є унікальним у своєму роді, однак залишається близьким народу і відповідає усім основним потребам індивідуума, які А. Маслоу класифікував таким чином:

- « - фізіологічні потреби (їжа, вода, сон, житло, здоров'я та ін.);
- потреба у безпеці, впевненості у майбутньому;
- потреба належати якійсь спільноті (родині, групі однодумців, друзів, колективу тощо);
- потреба у повазі, визнанні;
- потреба у самореалізації, виявленні власних можливостей;
- духовні потреби» [10, с. 335].

Засновник бренду прагне показати, що товар, який він пропонує, або в даному випадку особа (мова йде про представників влади) здатні задовольнити одну або декілька потреб людини, що як засіб піар-впливу працює безвідмовно. Наприклад, страх залишитися без житла або втратити машину, страх перед відсутністю можливості в разі потреби отримати необхідне лікування, страх перед відсутністю можливості дати дітям гідну вищу освіту сприяє розвиткові страхових брендів «Аха», «Оранта», «PZU-Україна», «ТАС», «Алькана», «AIG», а також сприяє завоюванню авторитету у потенційних виборців політиками, у передвиборчих програмах яких вищезазначені пункти є основним завданнями. Основою відомого бренду МТС є потреба людини у постійному обміні інформацією, зручному, дешевому і в той же час якісному засобі зв'язку. До потреб людини в процесі створення власного бренду й для підтримки авторитету у своїх лозунгах апелюють і представники влади, які під час передвиборчих кампаній обіцяють забезпечити людей безкоштовним і якісним медичним обслуговуванням, взяти під контроль своєчасну виплату заробітної плати, створення нових робочих місць та ін., що в свою чергу також є ефективним засобом піар-впливу на електорат.

Зазначаючи великий прагматичний потенціал політичних лозунгів, акцентуємо увагу на тому, що вони є коротким повідомленням, яке у сконденсованому вигляді експлікує основні принципи, ідеї, світогляд та позицію представників влади. Політичний лозунг є своєрідним лінгвістичним вираженням бренду, під яким слід розуміти «асоціацію, основне значення, якої пов'язано з певним образом» [4, с. 5].

У процесі створення лозунгу має бути чітко сформульоване завдання, реалізація якого стане основною для певного політичного лідера. При цьому необхідно враховувати специфіку аудиторії (вік, рід діяльності, професію, освіту та ін.), якій буде адресований певний лозунг, та її потреби, які класифікував А. Маслоу. Політичний лозунг має бути лаконічним, легко запам'ятовуватися, має бути яскравим, виразним та одночасно з тим змістовним. Експресії висловлюванню нададуть окличні речення, що нерідко використовується сучасними політиками: «*Не зрадь майдан!*», «*Не словом, а ділом!*». Широковживаними є номінативні речення: «*Сильні регіони! Міцна держава! Заможні люди!*». В деяких випадках у текстах лозунгів звучать прізвища представників влади, що сприяє кращому запам'ятовуванню політика

та його ідей: *«Країні потрібен Литвин», «В. Янукович – наш президент!», «Ющенко – так!»*.

Змістове навантаження у політичних лозунгах формується за допомогою ретельно проаналізованих і дібраних з урахуванням актуальних потреб реципієнта лексичних одиниць. Слід звернути увагу на те, що поряд з інформативною та експресивною функцією лозунги виконують також функцію впливу, що нерідко реалізується за допомогою вживання символів Добра та Зла. Л. Кудрявцева резюмує, що «одним із способів мовного впливу в масмедійному політичному дискурсі є використання ідеологічно навантаженої лексики з метою розподілу на “наших” і “не наших”, формування в масовій свідомості мегасимволів Добра та Зла» [6, с. 9].

Найбільш популярними символами Добра та Зла в сучасному політичному дискурсі є духовність, добро, цілеспрямованість, відповідальність, добробут, професіоналізм, відродження, прогрес тощо. Так, «Партією регіонів» під час передвиборчої кампанії були представлені такі лозунги: *«Сильні регіони! Міцна держава! Заможні люди!»*, *«Успішні люди – успішна країна!»*, *«Децентралізація влади»* та ін. В даних висловлюваннях відображена потреба людей у економічній та політичній стабільності, успішному розвитку держави, соціальній рівності. У лозунгах «Комуністичної партії» відображені такі одвічні цінності, як гарантія отримання безкоштовного медичного обслуговування та освіти, робочого місця, захист пільг населення, доступності житла та ін.: *«Безкоштовна освіта – для всіх!»*, *«Відновимо в Україні безкоштовне медичнське обслуговування»*, *«Право на житло – це право на життя!»*. Згідно з лозунгом «Блоку Юлії Тимошенко» найвищою суспільною цінністю є високий професіоналізм та цілеспрямованість: *«Вона працює!»* та ін.

Необхідно зазначити, що у процесі створення політичного бренду велика роль відводиться його імені, в нашому випадку назві партії. Як наголошує С. Девіс, «назва відіграє ключову роль у позиціонуванні бренду, створенні його іміджу та сприйнятті споживачами унікальної торгової пропозиції» [2]. В. Кожанова виділяє декілька правил, якими слід керуватися під час створення імені бренду: «Ім'я має легко вимовлятися. Ім'я має бути грамотно фонетично побудованим для легкого запам'ятовування. Ім'я необхідно створювати з урахуванням вивчення особливостей різних мов, щоб воно не викликало неприємних асоціацій в інших мовах. Ім'я має легко сприйматися у позитивному смислі» [4, с. 7].

У процесі формування назви партії необхідно керуватися тим, щоб воно легко запам'ятовувалося, було яскравим, виразним, грамотно фонетично та граматично побудованим, виконувало функцію ідентифікації та інформативну функцію, тобто якомога глибше розкривало ідеологію членів партії. Грамотно підібрана з урахуванням усіх факторів назва партії вселяє впевненість, надію, віру та може сприяти реалізації прагматичної функції, що є одним із основних завдань у сучасному політичному дискурсі. Так, назва партії *«Наша Україна»*, апелюючи до свідомості реципієнта, передає йому семантику спільності цієї партії з потенційними виборцями. Навіть не досліджуючи основні пункти роботи членів *«Соціалістичної партії»*, а лише почувши назву, виборці

підсвідомо засвоюють основні пункти їх передвиборчої програми: вирішення проблеми соціальної нерівності, забезпеченість житлом, освіта, захист прав ветеранів, дітей війни, інвалідів тощо. Прагматичний потенціал назви «Соціалістична партія» обумовлюється апеляцією до фонових знань реципієнта про те, що соціалізм є однією зі сходинок комунізму, як наслідок відображає більшість його ідей. Наприклад, прагматичний потенціал «Партії політики Путіна» спрямований на прихильників зближення з Російською Федерацією. У назві «Всеукраїнська партія Народної Довіри» акцент робиться на лексемі «всеукраїнська», що підкреслює приналежність партії не якомусь окремому регіонові, а всій Україні. Словосполучення «народна довіра» імпліцитно передає адресату відомості про те, що народ довіряє членам цієї партії. У назві «Блок Юлії Тимошенко» експлуатується харизматична та популярна особистість політика, що також є ефективним засобом піар-впливу. Як в Україні, так і в інших країнах світу, партії, основним призначенням яких є захист навколишнього середовища, носять аналогічні назви, які визначають їх політичний курс: *політична партія «Зелені», «Grüne», «The Greens / Green Party Usa»*.

Важливими складовими поняття «бренд» є вдало підібрані з урахуванням особистісних цінностей та сегменту впливу символ, прапор, корпоративний колір. Наявність цієї атрибутики може вселяти авторитет та викликати у людини позитивні емоції або асоціації, що, на думку політологів, під час передвиборчої кампанії може додати в середньому 5 % голосів виборців. Так, партією «Наша Україна» корпоративним був обраний помаранчевий колір, оскільки він відноситься до теплих кольорів та асоціюється з радістю, задоволенням, добробутом, силою, милосердям, енергією, справедливістю. Він уособлює дружні стосунки та високий ступінь відкритості до встановлення контактів. У слов'янській культурі помаранчевий колір символізує велич та гідність [8, с. 36]. Звертаючись до історії, слід згадати, що помаранчевий колір партії став також символом революції 2004 року. Цей факт не був випадковістю, оскільки здавна символізував боротьбу та революційні дії, про що свідчить партія «оранжистів», яка сформувалася ще у XVI столітті в Нідерландах, партійним кольором якої був помаранчевий. Символом партії стала підкова, яка за народними повір'ями приносить щастя.

«Партією Регіонів» було обрано поєднання білого та синього кольорів. Білий колір – символ єдності, він асоціюється з легкістю, чистотою. У політиці він символізує нейтральність та мир. Синій ототожнюється з божественною мудрістю, спокоєм, вірністю [8, с. 29]. Синій колір також був символом буржуазії під час французької революції, символом партії консерваторів Великобританії. Символом «Блоку Юлії Тимошенко» стало червоне серце на білому фоні. Такий вибір лідер блоку пояснювала тим, що українські політики настільки безсердечні, що абсолютно не прислуховуються до свого серця, а віддаючи свій голос за «Блок Юлії Тимошенко», виборці будуть керуватися виключно серцем. З життям, свободою гармонійним розвитком асоціюється зелений колір, який був обраний партією «Зелених» як в Україні, Росії, так і Німеччині, Сполучених Штатах Америки та інших країнах. На прапорах

політичної партії України «Зелені» зображено соняшник, який символізує добробут, сонце, мир, життєву енергію та оптимізм.

У процесі створення політичного бренду спеціалісти ставлять перед собою декілька завдань. По-перше, зробити образ політика в масовій свідомості успішним, позитивним, популярним. По-друге, сформувати потребу у потенційних виборців у роботі певного представника влади. По-третє, підтримувати його високий рейтинг і авторитет не тільки під час передвиборчої кампанії, але й протягом усієї політичної кар'єри, а також допомогти політикові завоювати народну довіру та визнання.

Слід зауважити, що протягом усієї політичної кар'єри рано чи пізно політики стикаються з проблемою підсилення бренду, який створювався та розвивався роками, що має на меті залучення більш широкого кола виборців та акцентування уваги на унікальному характері певної політичної партії або політичного лідера. В цьому випадку доречно говорити про ребрендинг, сутність якого полягає у зміні деяких рис бренду. Як правило, ребрендинг передбачає, наприклад, зміни вектора бренду або його символіки. Прикладом даного феномену може стати історія становлення «Партії регіонів України», яка вперше була зареєстрована під назвою «Партія регіонального відродження України», пізніше були неуспішні спроби перейменувати партію на «Блок Віктора Януковича». Реорганізовували також і прапор партії. Спочатку на малиновому фоні з одного боку був зображений логотип партії, а з іншого девіз: *«Сильні Регіони! Міцна Держава! Заможні Люди!»*. З часом прапор з малинового змінився на синій з білим з логотипом партії та жовтими контурами карти України. У 2006 році фон став блакитним, а карта синьо-жовтою. «Соціалістична партія» змінювала червоний прапор з зображеними на ньому книгою, серпом, молотом та колоссям на малиновий, емблемою якого стала троянда.

Деякі політологи звертають увагу на невдалий ребрендинг лозунгу блоку «Наша Україна», який змінився з *«Не словом, а ділом!»*, на *«Не зрадь Майдан!»*, а також звертають увагу на невдалу зміну назви партії «СДПУ(об)» на «Блок НеТак!». У «Блоці Юлії Тимошенко» у 2006 році відбулися зміни лозунгу з *«Вихід є!»* на *«Справедливість існує! За неї варто боротися!»*, сам блок у 2011 році було перейменовано на «Блок Юлії Тимошенко – Батьківщина». Трансформувалася й лозунг з *«Вона – працює»* на *«Вона – це Україна»*, що відбулося через появу різноманітних інтерпретацій, які дискредитували Юлію Тимошенко як політика (*«Вона працює – безробіття зростає»*, *«В Україні криза – це ВОНА працює!»*, *«Все дорожчає – це ВОНА працює!»*, *«Народ працює – ВОНА краде!»*, *«Вона за решеткой!»* та ін.). «Блок Віталія Кличка» було перейменовано на «УДАР Віталія Кличка». «Всеукраїнська партія Народної Довіри» спочатку виступала під назвою «Партія захисту знедоленого народу України», «Партія за Права Людини» – під назвою «Союз Праці», «Народна партія» – під назвами «Народна аграрна партія України» і «Аграрна партія України» тощо.

Отже, політичний брендинг є комплексом дій, які спрямовано на формування у свідомості виборців цілісного образу партії або окремого

політика, тобто створення такої атрибутики, як прапор, гімн, лозунг та ін., які б відповідали ідеологічній спрямованості певного політичного лідера. Під час створення політичного бренду пріоритетним є досягнення таких цілей: завоювання народної довіри й авторитету; формування в електорату потреби у роботі певного політика; підтримання високого рейтингу не тільки під час передвиборчої кампанії, але й протягом усієї політичної кар'єри, тобто реалізація піар-впливу на потенційних виборців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильева М. Бренд: сила личности / М. Васильева, А. Надеин. – СПб.: Питер, 2003. – 208 с.
2. Дэвис С. Управление активами торговой марки / С. Дэвис. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
3. Иссерс О. С. Речевое воздействие / О. С. Иссерс. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 224 с.
4. Кожанова В. Ю. Лингвистические основы наименования брендов: на примере английского и русского языков: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / В. Ю. Кожанова; Кубанский гос. ун-т. – Краснодар, 2007. – 184 с.
5. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – М.: Прогресс, 1990. – 736 с.
6. Кудрявцева Л. А. Особенности массмедийного политического дискурса Украины «послемайданного» периода / Л. А. Кудрявцева // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2010. – № 4 (34). – С. 7–15.
7. Кузнецов В. Связи с общественностью: теория и технологии / В. Кузнецов. – М.: Аспект-пресс, 2008. – 301 с.
8. Серов Н. В. Светоцветовая терапия. (Терапевтическое значение цвета: информация – цвет – интеллект) / Н. В. Серов. – СПб.: Речь, 2001. – 51 с.
9. Хэйг М. Выдающиеся бренды / М. Хэйг. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 368 с.
10. Шейнов В. П. Психологическое влияние / В. П. Шейнов. – Минск: Харвест, 2007. – 640 с.

Грабовенко И.С. Лингвистическая экспликация бренда в политическом дискурсе

В статье рассмотрены процесс создания и особенности лингвистической экспликации бренда в политическом дискурсе. Проанализированы составляющие политического бренда и их прагматический потенциал.

Ключевые слова: бренд, политический дискурс, пиар-воздействие, лозунг.

Grabovenko I.S. Linguistic explication of the brand in the political discourse

This article considers the process of creation and the peculiarities of linguistic explication of brand in the political discourse. There is analyzed the main components of the political brand and their pragmatic potential.

Keywords: brand, political discourse, PR-influence, slogan.

УДК 811.161.2:81'367

Григоренко І.В.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ МОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ДОКУМЕНТАЛІСТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті на матеріалі листування Панаса Мирного розглянуто деякі особливості функціонування епістолярного стилю мовлення в українській літературній документалістиці другої половини ХІХ століття.

Ключові слова: епістолярій, епістолярний стиль мовлення, документалістика, Панас Мирний.

Останніми роками в українській філологічній науці (як у мовознавстві, так і у літературознавстві) спостерігається зростання зацікавленості дослідників автобіографічними й епістолярними жанрами, а особливо – епістолярною спадщиною письменників. Привабливість листів для науковців, на наш погляд, зумовлена значним потенціалом, властивим епістолам як об'єкту досліджень різних галузей науки: історії, психології, мовознавства, літературознавства, культурології, філософії тощо. Приватні листи водночас розкривають історичний, психологічний, творчий аспекти життя і діяльності їх авторів.

Залишаючись фактом особистого життя своїх авторів, така епістолярна спадщина стала частиною культурного життя нації. Це засвідчує епістолярій Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, М. Драгоманова, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Є. Маланюка, М. Зерова, І. Багряного, О. Довженка, О. Гончара, В. Стуса та інших.

Залучення епістолярних джерел до наукових студій у сучасному літературознавстві дозволяє поглибити філологічну основу вивчення мовно-літературного процесу певної доби. Мовностилістичну специфіку епістолярію окремих письменників аналізували, зокрема, О. Братаніч (Г. Кочур), Н. Большакова (М. Цвєтаєва і Б. Пастернак), К. Ленець (Т. Шевченко), А. Найрулін (М. Коцюбинський) тощо. Лінгвостилістичні особливості епістолярного дискурсу вивчали С. Богдан, Е. Ветрова, Н. Журавльова, С. Комарова, О. Куварова, Н. Павлик, І. Черкез. Проблему нормалізації української літературної мови в епістолярії другої половини ХІХ – початку ХХ століття розглядала Л. Лушпинська.

Окремі дослідники вивчали лінгвістичну специфіку та світоглядні аспекти творчої спадщини Панаса Мирного. М. Панфілов дослідив функціонування концепту “мова” у світогляді Панаса Мирного [18]. Л. Мацько присвятила статтю “Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного” з'ясуванню структури листа та особливостей добору мовностилістичних одиниць в епістолярних текстах письменника, розглядаючи листи Панаса Мирного як окремий повноцінний об'єкт лінгвістичних досліджень [12].

Однак у теоретичному аспекті досі не існує чіткого розмежування художніх творів, написаних у епістолярній формі, та власне листів, які, у свою чергу, є літературними, але не художніми творами. Наукове осягнення епістолярію як мовного явища, структури та мовностилістичних ознак епістол розпочалося з античності. Лист як особливий мовленнєвий жанр у античні часи починає розвиватися трьома основними шляхами: власне приватне листування; листи, автори яких заздалегідь розраховували на їх оприлюднення або на широке коло читачів; публіцистичні, художні твори, написані у формі листа.

Як свідчить історія світової літератури, форма листа та епістолярний жанр користувалися в античні часи неабиякою популярністю. Тому вже давні риторики запроваджували правила листування і вміщували зразки листів, навчали мистецтва складання листа, наголошуючи на відмінності епістолярної і літературно-художньої творчості.

Автор приватного листа заздалегідь не розраховує на його оприлюднення чи на широке коло адресатів, такий лист призначається конкретному адресатові, здебільшого другові або доброму знайомому. Українська дослідниця Н. Павлик пропонує виділити в окрему групу епістолярій письменників, адже йому притаманні досить специфічні властивості: написання будь-якої кореспонденції – творчий процес, адже епістола створюється за всіма законами літературної майстерності; у листах обов'язково відбивається індивідуальний авторський стиль; письменник повинен усвідомлювати, що його епістолярна спадщина може бути опублікована для широкого загалу [15, с. 247].

Визначальною особливістю приватних листів письменників є те, що вони, залишаючись побутовим жанром, завжди існують у взаємодії з сучасним літературно-художнім та соціально-культурним середовищем доби. Письменники у своїх листах створюють цілісний образ дійсності. Приватні листи літераторів, по суті, знаходяться ніби поза літературою, оскільки адресат, пишучи листа, думає про його художню вартість в останню чергу, тому такі листи є цікавими і важливими тільки для його автора та отримувача, а не для загалу. Водночас літературна обробка життєвого факту, яка відбувається в листі письменника, відображає також естетичну роботу митця.

Через своєрідність епістолярного жанру виявляється нечітка межа між листом як фактом літератури і побутовим документом. Листи як текст входять у літературу саме зі сфери побуту. Остаточно не вирішеним наразі залишається питання, чи належить лист письменника до документальної літератури. Теорія літератури й досі не подає виваженого визначення документальної літератури. До документалістики зараховують твори художньо-публіцистичних, науково-художніх і художньо-документальних жанрів, в основу яких покладено документальні матеріали, подані повністю або частково чи відтворені у вигляді вільного викладу [3, с. 7]. Документальна література, як правило, не містить публіцистичної оцінки автора, але чимало творів документальної літератури мають художнє значення.

При визначенні місця епістолярного жанру в історії словесності науковий інтерес дослідників сконцентрований здебільшого на проблемі

взаємопроникнення мистецтва і дійсності. Так, П. Палієвський у межах дискусії “Література, документ, факт”, вказавши на такі ознаки письменницьких кореспонденцій, як вільна форма, що притягує увагу та сприяє роздумам над особистістю самого автора, і відтворення “духу” епохи, бо в ролі художника у цьому випадку є саме життя, що створило і автора, і документ, запропонував зараховувати листи до документальної літератури [16, с. 183]. Протилежної думки дотримується Б. Агапов, який вважає, що з документальної літератури слід вилучити всі явища, які не стосуються мистецтва, а саме: повідомлення, доповіді, щоденники, спогади та листи [1, с. 202].

Натомість Л. Гінзбург, досліджуючи письменницькі листи ХІХ ст., поклала в основу своєї концепції документальної літератури принцип побудови характеру та зауважила на тому, що образ людини формується у самому житті, а життєва психологія відбивається в листах, щоденниках, сповідях, у яких естетична основа присутня в більшій або меншій мірі свідомо [6, с. 65]. За такого підходу вона об’єднала у межах документальної літератури історію, листи, мемуари, життєписи, різноманітні есеїстичні жанри [6, с. 62]. У свою чергу І. Янська та В. Кардін у процесі вивчення специфіки документальної літератури зауважили, що серед документальних жанрів існує “людський документ”, до якого вони віднесли мемуари, щоденник й епістолярій [21, с. 5-19].

Сучасна українська філологічна наука визначає лист як найпростішу жанрову форму мемуаристики. До епістолярних творів зараховують щоденники, записки, мемуари, що, як і листи, яскраво характеризують особистість автора і не завжди призначені для публікації. Проте у вітчизняному літературознавстві та лінгвостилістиці досі бракує досліджень, у яких було б детально розглянуто історичний та теоретичний аспекти мемуаристики загалом, тому специфіка цього жанру досі залишає багато питань для вивчення.

Л. Гінзбург вказує, що листи не входять у традиційне поняття літератури, адже вони займають “проміжну” позицію як різновид документальної літератури разом з мемуарами та щоденниками [5, с. 56]. Епістолярій знаходиться на межі між листом як фактом літератури і побутовим документом. Лист, не будучи жанром красного письменства, входить у групу культурних текстів і стає фактом літератури. Епістолярні тексти перебувають на межі документа і мистецтва, тому, закономірно, вбирають в себе риси і документа, і художнього твору.

Епістолярний стиль у сучасній енциклопедії “Українська мова” визначений як функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових відносин і вживається переважно у листуванні [7, с. 160]. Натомість С. Єрмоленко у довідковому виданні “Українська мова. Енциклопедія” виділяє шість стилів (розмовний, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній, конфесійний) і наголошує, що не доцільно виокремлювати епістолярний стиль, оскільки його “диференціальні ознаки... перекриваються ознаками більш узагальнених структурно-функціональних стилів (офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного)” [20, с. 603].

Схожу думку висловлює С. Антоненко, співвідносячи лист з розмовним стилем, що виявляється у вживанні розмовної лексики і фразеології, синтаксису, який використовують в усному розмовному мовленні. Оскільки у листах обов'язково позначаються професійні мистецькі особливості, варіації в структуруванні тексту і використанні мовних засобів, приватне неофіційне листування письменника наближається до розмовного, публіцистичного і художнього стилів, приватне офіційне – до ділового [2, с. 19]. З цим важко не погодитися, особливо щодо приватних листів, основне призначення яких – поінформувати, описати певні побутові проблеми, обговорити повсякденне життя.

С. Гіндін, В. Наєр, Т. Радзівська, пропонують визначити епістолярне мовлення як міжстильове явище, здатне існувати у рамках чи на базі певного функціонального стилю або поза їх межами [4, 14, 19]. На думку В. Наєр, епістолярна форма писемного мовлення наявна в усіх стилях мови. При цьому епістолярні тексти у мовному плані відповідають вимогам цих стилів, а у структурно-композиційному – зберігають властиву їм сталу форму. Листи, які стоять поза будь-яким функціональним стилем, підпорядковуються в цілому одній інваріантній композиційній моделі і, таким чином, об'єднуються в єдиній формі мовленнєвої варіативності, яка є специфічною ознакою епістолярного жанру [14, с. 45].

Ми поділяємо думку Т. Заболотної, яка вважає, що окремі листи існують як невід'ємні складові частини різних функціональних стилів, а кожна кореспонденція уміщує кілька стилів мови [8, с. 13]. До найбільш характерних стильових ознак листів належать: використання звертань у кличній (часто пестливій) формі; наявність традиційних початків і закінчень; використання різноманітних побажань, вітань тощо; невимушений добір мовних засобів; безпосередність у вираженні емоцій; використання лексики і граматичних конструкцій, властивих усно-розмовному мовленню [7, с. 160]. Г. Мазоха вказує, що лист має деякі ознаки розмовної мови, зокрема невимушеність, ситуативність, безпосередність у спілкуванні [11]. Своєрідність та складність стильового визначення листа, на наш погляд, зумовлюється мовною ситуацією, жанром листа, соціальним рівнем комунікантів, умовами, за яких пишуть лист, формою спілкування, яка залежить від мети і причини спілкування. Ці специфічні властивості листа зумовлюють видову різноманітність епістолярію.

В. Кузьменко вважає, що “окремі кореспонденції є невід'ємними складовими частинами різних функціональних стилів, а, в свою чергу, тканина кожного листа зіткана з кількох стилів мови. Отже, з терміном “епістолярний стиль” можна погодитися лише за умови, якщо комплекс різних стилів прийняти за одне ціле” [9]. Тому, на думку дослідника, епістола полістильова. З цим твердженням погоджується і Г. Мазоха, яка зазначає, що листи митців художнього слова всупереч обмеженням і регламентації часто ламають епістолярні традиційні штампи, а їх автори – письменники – надають листам, як і художнім творам, самостійної повнозначності, адже і в своєму приватному листуванні вони залишалися передовсім митцями, а лист – зразком їх художнього саморозкриття [10].

Суперечливість і неоднозначність підходів до жанрово-стильової диференціації кореспонденцій письменників ще раз доводить специфічність цього художньо-документального мовно-літературного феномену.

Листування для українських письменників другої половини ХІХ завжди було досить продуктивною формою, а інколи і єдиною можливістю спілкування з друзями, близькими, однодумцями й опонентами. У такий спосіб спілкувався, зокрема, і Панас Мирний, використовуючи не тільки листи, а й інші види поштових відправлень. Листи для письменника були важливим засобом спілкування, адже він дуже рідко виїздив із Полтави.

Органічно вписані в український літературний процес другої половини ХІХ – початку ХХ ст. життя і творчість Панаса Яковича Рудченка припали на складні й драматичні події суспільно-політичного життя, адже цей період – один із найцікавіших і найскладніших у суспільному та культурному житті українців. Становлення ідейно-естетичних поглядів письменника тісно пов'язане з еволюцією його життєвого та творчого шляху, а також із загальним розвитком і станом громадської думки, рівня її зрілості. Листування Панаса Мирного дозволяє простежити особливості функціонування епістолярного стилю мовлення у другій половині ХІХ століття.

Корпус епістолярних текстів письменника є неповним і досить фрагментарним, порівняно з кількістю збережених листів, наприклад, Івана Нечужа-Левицького, Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Івана Франка, Якова Жарка та інших. Втрат серед епістолярної спадщини Панаса Мирного було б набагато більше, якби не звичка інтелігенції ХІХ століття спочатку робити чорнові записи.

Більшість своїх листів Панас Мирний писав українською мовою (124 із 186 опублікованих). Проте на мовленнєвому оформленні епістолярію письменника позначилась та мовна ситуація, яка існувала у Російській імперії другої половини ХІХ століття. Так, усі листи письменника до дружини та рідних написані російською мовою (листи до О. Шейдеман, М. Шейдеман, Є. Шейдемана, племінників, знайомих Г. Адешелідзе, І. Зубковського, П. Репетіна); до колег-письменників, редакторів, видавців та близьких друзів і соратників – українською (листи до М. Грушевського, С. Єфремова, М. Заньковецької, Якова Жарка, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, М. Лисенка, О. Огоновського, М. Старицького, Н. Романович-Ткаченко, Олени Пчілки та ін.) (додатки А, Б). Навіть за мовною ознакою можна визначити родинні, дружні та ділові листи Панаса Мирного.

Цікавим є підпис, який ставив на своїх кореспонденціях письменник – у переважній більшості випадків він підписувався автонімом “П. Рудченко”, а у написаних російською листах “А. Рудченко”. Дуже рідко письменник підписувався своїм псевдонімом “П. Мирний”. Підписував свої листи псевдонімом Панас Якович тоді, коли бажав підкреслити те, що вони з адресатом роблять спільну справу, є соратниками і колегами, прагнучи, щоб адресати ототожнювали його саме з письменником Панасом Мирним. Крім того, використання псевдоніму убезпечувало Панаса Рудченка, українського

письменника та водночас досить сановного імперського чиновника, від політичних утисків та переслідувань.

Зрідка у своїх листах письменник використовував і криптонім “П.Р.” або “А.Р.”. Відомо небагато таких листів (усього 4), які збереглися у чорновому варіанті, тому очевидно, що криптонім використано не для приховування справжнього імені, а для швидкості написання, наприклад листи до В. Науменка від 23 лютого 1902 року та до І. Житецького від 25 лютого 1902 року [17].

Листи Панаса Мирного не призначалися для широкого загалу. Письменник не передбачав можливості їх публікації, оскільки переважна більшість його кореспонденцій адресовані рідним, друзям, колегам. Немає серед епістолярію письменника відкритих листів. Щоправда, існує кілька вітальних листів з нагоди ювілею, зокрема до І. Нечуя-Левицького, М. Заньковецької, братів Тобілевичів, М. Кропивницького, Олени Пчілки, М. Лисенка, які призначалися для публічного прочитання серед гостей ювілярів.

Відомо також кілька листів Панаса Мирного до колективних адресатів. Проте їх не можна вважати відкритими, хоча вони й були опубліковані ще за життя письменника. Це листи до редакції газети “Рада” та до мануйлівської “Просвіти” [17].

Дуже мало серед епістолярію письменника суто офіційних листів (таких, як лист до видавництва “Сіяч”, кілька листів до С. Єфремова, І. Житецького, П. Репетіна), адже Панас Якович прагнув дружньої манери спілкування у листах до видавців та упорядників різних збірників. Про це свідчать, наприклад, епістолярні діалоги з М. Старицьким, С. Єфремовим, М. Коцюбинським, Я. Жарком, Н. Романович-Ткаченко та іншими. У своїх листах поряд з робочими моментами письменник цікавиться особистим життям адресатів, згадує про власні домашні клопоти чи особисті справи, висловлює міркування, які прямо не стосуються основної теми розмови [17].

При епістолярного стилю мовлення українських письменників другої половини XIX століття, у тому числі і кореспонденції Панаса Мирного, важливо враховувати комунікативний аспект, оскільки, на думку О. Мелешенко, лист немислимий без читача, а зіткнення двох світів – реального життя і літератури, яке відбувається в листі, – визначає своєрідність комунікації між автором і кореспондентом [13, с. 6]. Кожен лист розрахований на певного адресата. Тому необхідно вивчати письменницький епістолярій за адресатно-рецептивною спрямованістю листа. У цьому ми і вбачаємо перспективу подальших наукових розвідок у контексті вивчення епістолярного стилю української літературної документалістики.

Отже, епістолярні тексти – невід’ємна частина будь-якої національної культури. Особливе місце серед епістолярію митців та громадських діячів другої половини XIX століття посідає приватне листування українських письменників. Стиль більшості таких листів визначений тим, що вони не призначалися для публікації і не усвідомлювалися письменниками як літературний твір. Однак завдяки оригінальності і глибині самовираження

епістолярій письменників став важливою частиною їх літературної спадщини, перетворившись з приватних побутових листів на літературний факт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапов Б. Искусство остается / Б. Агапов // Литература, документ, факт. – Иностранная литература. – 1966. – №8. – С. 202.
2. Антоненко С.В. Структура писем А.С. Пушкина (лингвостилистика текста) / С.В. Антоненко. – К., 2000. – 154 с.
3. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи / О. А. Галич – Луганськ : Знання, 2001. – 254 с.
4. Гиндин С.И. Биография в структуре писем и эпистолярного поведения / С.И. Гиндин // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 63–77.
5. Гинзбург Л.Я. Литература в поисках реальности : ст., эссе, заметки / Л.Я. Гинзбург // Л.: Сов. писатель. Ленинградское отделение, 1987. – 397 с.
6. Гинзбург Л.Я. О документальной литературе и принципах построения характера / Л.Я. Гинзбург // Вопросы литературы. – 1970. – №5. – С. 62–91.
7. Енциклопедія “Українська мова”. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2000. – 750 с.
8. Заболотна Т.В. Епістолярна спадщина В. Винниченка: адресування і стиль : дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.01 / Т.В. Заболотна – К., 2005. – 173 с.
9. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття : дис. ... доктора філол. наук : 10.01.01 / В. Кузьменко – К., 1999. – 355 с.
10. Мазоха Г.С. Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження / Г.С. Мазоха // Вісник Житомирського ДУ імені Івана Франка. – Житомир : РВВ ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88–92.
11. Мазоха Г.С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Українська література” / Г.С. Мазоха. – К., 2007. – 27 с.
12. Мацько Л.І. Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного / Л.І. Мацько // Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г. Короленка. Зб. наук. праць. Серія “Філологічні науки”. – Полтава, 1999. – Вип. 2(6). – С. 108–116.
13. Мелешенко Е.В. Письма Ф.М. Достоевского в контексте исследования личности и творчества писателя: дисс. ... канд. филол. наук 10.01.01 / Е.В. Мелешенко. – Новосибирск, 2003. – 159 с.
14. Наер В.Л. К проблеме жанра в системе функционально-стилистической дифференциации языка / В.Л. Наер // Стилистические аспекты устной и письменной коммуникации. – М.: МГПИИЯ, 1987. – С. 39–47.
15. Павлик Н.В. Специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища / Н.В. Павлик // Лінгвістика : [Зб. наук. пр.]. – Луганськ : Видавництво ЛНПУ ім. Т. Шевченка “Альма-матер”, 2005. – С. 241–248.
16. Палиевский П. Документ в современной литературе / П. Палиевский // Литература, документ, факт. – Иностранная литература. – 1966. – №8. – С. 183–184.
17. Панас Мирный. Твори : [в 7 т.] / Мирный Панас. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1971. – 663 с.
18. Панфілов М.П. Концепт мова у світогляді Панаса Мирного / М.П. Панфілов // Наук. вісник. – Ізмаїл, 2005. – Вип. 19. – С. 172–175.
19. Радзівєвська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т.В. Радзівєвська. – К.: Вид-во НАН України, 1998. – 194 с.
20. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

21. Янская И. Пределы достоверности. Очерки документальной литературы / И. Янская, В. Кардин – М. : Советский писатель, 1981. – 406 с.

В статье на материале переписки Панаса Мирного рассмотрены некоторые особенности функционирования эпистолярного стиля речи в украинском литературной документалистике второй половины XIX века.

Ключевые слова: эпистолярный, эпистолярный стиль речи, документалистика, Панас Мирный.

Some of the peculiarities of the epistolary style of speech in the Ukrainian literary documentary of the second half of the XIX century (based on correspondence Panas Mirny) are considered in the article.

Keywords: epistolary, the epistolary style of speech, documentary, Panas Mirny.

УДК 81'276.1:82-4

Дияк О.В.

ЕСЕ ЯК СКЛАДОВА МОВНОГО ПОРТФОЛІО ФАХІВЦЯ

У статті зацентовано увагу на есе як складовій мовного портфоліо фахівця, наголошено на з'яві й розвиткові цієї жанрової форми, схарактеризовано прикметні риси, визначено складники есе, подано вимоги до його написання та презентації.

Ключові слова: активні методи навчання, метод портфоліо, мовний паспорт, есе.

Одним із стратегічних завдань сучасної вищої освіти є досягнення якісно нового рівня мобільності та професійно-практичної підготовки фахівців. Сучасні технології підготовки спеціаліста вимагають моделювання особи студента як фахівця, особи, яка прагне щонайбільшої реалізації власних можливостей, яка готова до сприйняття інформації, набуття нового досвіду, здатна на свідомий вибір за різних професійних ситуацій.

В умовах інтенсифікації все більше стають поширеними активні методи навчання, що сприяють організації творчої самостійної роботи студентів. Саме на самостійній роботі зацентовано у фаховій підготовці, сучасний стан якої спонукає викладачів шукати нові шляхи підвищення якості теоретичної підготовки студентів і формування їхніх практичних умінь у професійній діяльності. Критерієм успішності студента стає не стільки результативність у

вивченні навчальних дисциплін, скільки «ставлення людини до можливостей власного пізнання й перетворення природи, історії, самої себе» [6, с. 4].

Моделлю організації навчального процесу, орієнтованою на творчу самореалізацію особистості, розвиток її можливостей є метод проектів, що допомагає створити «ситуацію успіху» [4, с.11], а її документальним свідченням, результатом і місцем та формою збереження є «досье успіхів» [5, с. 7] – портфоліо. Метод портфоліо нині набуває поширення як засіб формування автономії в навчанні, розвитку мовної та комунікативної компетенцій, професійної культури особи.

Портфоліо (англ. portfolio – портфель, папка) – це сплановане і спеціально зорганізоване повне зібрання індивідуальних досягнень, творчих робіт, документів із навчальної дисципліни, яке презентує динаміку навчальної діяльності студента і слугує засобом моніторингу й оцінювання його професійного розвитку, це «спосіб фіксування, нагромадження й автентичного оцінювання індивідуальних освітніх результатів» [5, с. 36] студента в певний навчальний період. На думку О. Глазової, «портфоліо претендує не лише на більш адекватну оцінку досягнень <...>, а й на те, щоб бути інструментом мотивації та підвищення якості мовної освіти» [1, с. 3]. Донедавна був відомий досвід використання мовного портфоліо під час вивчення іноземних мов [пор.: 3; 8; 10], проте останнім часом цей метод набув поширення й у викладанні інших навчальних дисциплін, зокрема основ красномовства, української мови за професійним спрямуванням, ділової української мови та ін.

У науково-методичній літературі наголошено на накопичувальній, моделювальній, рефлексивно-креативній [1, с. 4], діагностичній, мотиваційній, змістовій, розвивальній, рейтинговій [5, с. 10] функціях портфоліо, а також класифіковано його за різними критеріями, як-от: 1) за носієм інформації (на папері та електронне); 2) за метою (портфоліо-власність і портфоліо-звіт); 3) за змістом (портфоліо досягнень, проблемно-орієнтоване, тематичне, презентаційне, комплексне портфоліо) [5, с. 10].

Структура мовного портфоліо залежить від його різновиду (пор: портфоліо керівника навчального закладу; педагога, який готується до атестації; вчителя; методиста; студента/учня тощо). Структура комплексного портфоліо студента містить титульну сторінку; навчальну програму чи плани семінарських занять із дисципліни, що вивчається; творчі роботи; щоденник контролю знань студента. Аби підкреслити індивідуальність, як радять науковці-методисти [5, с. 55-56], студент може доповнити структуру портфоліо додатковими матеріалами.

Складниками мовного портфоліо традиційно є *мовний паспорт* (презентує критерії оцінювання навчальних досягнень студентів, особисті досягнення студента у вивченні мовної дисципліни, власний досвід спілкування за різних обставин, самооцінку студента власних мовленнєвих компетенцій; можна доповнити світлиною студента та анкетними відомостями), *мовна біографія* (визначає проміжну мету навчання, містить план роботи з дисципліни (на заняття, модуль, семестр), таблиць оцінювання викладачем різних видів діяльності студента, таблиць власних досягнень студента, що сприяє розвитку

об'єктивної самооцінки), *мовне досє* (окреслює творчі роботи та проекти студента, доповіді з певних тем (на семінар чи конференцію), містить інформаційну карту участі в заходах із дисципліни, у предметному тижні та ін.). [7, с. 2].

Доречним у мовному паспорті, або «Портреті», окрім офіційних відомостей про особу (автобіографія) та її професійні якості (резюме), є презентація автора себе як особистості з інтересами та захопленнями (самопрезентація «Я – особистість і фахівець»), як це все поєднується з планами на майбутнє, зокрема у формуванні професійних умінь і навичок, становленні і розвитку кар'єри, можна урізноманітнити рубриками «Моє життєве кредо» (афоризм або цитата культурного чи громадського діяча, письменника, які окреслюють інтереси, уподобання, прикметні риси світогляду, навіть внутрішній світ студента) та „Самореклама” (словесні моделі на кшталт: *Викладачі хочуть бачити мене таким/такою...; Батьки думають, що я такий/така...; Для друзів я – ...; А насправді я такий/така...*). Нині особливої уваги потребує самостійне творче мислення студентів, яке є основою комунікативної компетенції фахівця. Чітко й грамотно формулювати власні думки, структурувати інформацію, установлювати причиново-наслідкові зв'язки, відточувати стиль мовлення допоможе есе.

Есе як особливу жанрову форму виокремив Мішель Монтень, а назвав цей публіцистичний твір Френсис Бекон. До жанру есе як форми філософсько-естетичної полеміки зверталися у своїй творчості Г. Філдінг, Д. Дідро, Вольтер, Г. Лессінг, Й. Гердер, Г. Гейне, Р. Емерсон, Г. Честертон, Б. Шоу, Г. Уельс, Т. Манн, А. Моруа, Ж. Сартр та ін. В українській літературі есе не було настільки поширеним, як у французькій, англійській чи німецькій. Окремі його ознаки можна подибувати у щоденнику Т. Шевченка, творах Лесі Українки. Пізніше есе стало виразником стилю М. Рильського, Ю. Смолича, О. Гончара, Д. Павличка, П. Загребельного, І. Драча. Як художньо-публіцистичний жанр та як вид письмової навчальної роботи, що слугує для індивідуалізації вражень особи, але не претендує на повноту й вичерпність трактування конкретного

питання, есе не раз ставало об'єктом наукових досліджень, зокрема у працях

І. Михайлина, В. Здоровеги, О. Тертичного, В. Шкляра, О. Ципорухи, І. Артамонової, Л. Садикової, І. Абрамової, Ю. Дейнеги, О. Глазової, Л. Коваленко, М. Балаклицького, К. Шендеровського тощо.

Есе – твір-міркування невеликого обсягу з вільною композицією, що виражає індивідуальні враження, міркування з конкретного питання, проблеми й свідомо не претендує на повноту й вичерпне трактування теми [9, с. 7]. Прикметними рисами есе є: образність, парадоксальність, протиставлення, наукова термінологія, інтерпретування ідей науковців, риторичні фігури та тропи (іронія, сарказм, метафори), неологічна лексика, символізм образів, асоціації, паралелі, несподівані повороти, афоризми та крилаті вислови,

непередбачуваний висновок. Мовна будова есе – це динамічне чергування полемічних висловів, проблем, питань, різноманітної лексики.

Якість будь-якого есе залежить від трьох узалежнених складників, таких як: 1) вихідний матеріал, що буде використаний (конспекти прочитаної літератури, лекцій, запису результатів дискусій, власні міркування й накопичений досвід з даної проблеми); 2) якість оброблення наявного вихідного матеріалу (його організація, аргументація та докази); 3) аргументація (наскільки точно вона співвідноситься з піднятими в есе проблемами). Процес написання есе можна розбити на кілька стадій: обмірковування – планування – написання – перевірка – виправлення. Складання успішного есе потребує ретельного і систематичного тренування в доборі влучних лексичних одиниць, доречних цитат, точних аргументів, щоб граматично виправдано будувати синтаксичні конструкції.

Це своєрідний «потік інформації», що поєднує філософські роздуми та авторську емоційну оцінку, підкреслено неупереджену [2, с. 7]. Робота над есе, на відміну від інших літературних жанрів, не потребує придумування сюжету та вигадання персонажів. Есе дає авторові змогу пофантазувати, його текст може містити авторські роздуми, ліричні відступи, описи (портрети, пейзажі тощо), виклад передісторії стосунків персонажів і т.ін. Отже, есе перегукується де в чому з оповіданням.

Есе як адаптований вид письмової самостійної роботи студентів набуває все більшого поширення з огляду на індивідуалізацію сучасної професійної освіти. У тексті есе автор може вільно висловлювати власні думки, імпровізувати, це така собі розмова вголос, навіть репліка, що адресована підготовленому читачеві, що дає змогу зацентувати увагу на нових відтінках у

відомому змісті, не обтяжуючи його зайвими деталями. Як суб'єктивний,

індивідуальний простір, у якому формуються позиції та відстоюються думки, есе має мету – творчо, небуденно інтерпретувати факти, аналізувати й оцінювати інформацію, формулювати висновки.

Нині є досвід використання есе в таких формах, як: 1) есе-1 – самостійна творча (позааудиторна, домашня) робота з визначеної викладачем теми; 2) есе-2 – 30-хвилинний аудиторний контроль знань із вивченого матеріалу; 3) есе-3 – 10-15-хвилинний вільний твір на закріплення нового матеріалу в межах аудиторного часу наприкінці заняття; 4) есе-4 – 5-10-хвилинний міні-твір з метою підбити підсумки аудиторного заняття чи зробити висновки з теми (що нового дізналися на занятті? Яке питання залишилося без відповіді?) [9, с. 9]. Есе-1 та есе-2 слугують для висловлення міркувань студента на проблемне питання, поставлене викладачем, і здебільшого оцінюються відповідною кількістю балів. Два інших різновиди сприяють закріпленню знань, умінь і навичок із опрацьованої нової теми. Як правило, такі есе викладач не оцінює,

тому що вони слугують радше для зворотного зв'язку «викладач – студент – викладач».

Фахівці-методисти [2, с. 9] наголошують на таких вимогах написання есе: 1) обсяг тексту від 800 до 1000 слів; 2) найперше – особистість автора; в основі – роздуми автора щодо побаченого, прочитаного, пережитого особисто; його світогляд, думки, почуття, ідеї; висвітлюються моральні (етичні, громадянські тощо) цінності; поцінюється самостійність та оригінальність, парадоксальність думок та оцінок; 3) композиція довільна, послідовність викладу логічно вмотивована; текст аргументований і переконливий; наявні паралелі, аналогії, асоціації; філософські роздуми поєднано з авторською емоційною оцінкою подій або явищ; 4) стиль – художній або публіцистичний; 5) заголовок не залежить від змісту, він може пояснювати, що стало поштовхом авторських роздумів, передавати почуття, настрої автора тощо.

Написання есе – тривалий і кропіткий процес. Написавши текст, треба уважно вичитати його і зредагувати. Редагування і мовна корекція (виправлення орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок) щораз удосконалюють есе. Якщо студент не має змоги, часу чи бажання відшліфувати написаний текст, він ризикує отримати низький бал, а його робота може бути кваліфікована як неякісна. Після того, як написано текст, треба дати час улежатися думкам. За день-два можна знову прочитати есе, подивитися свіжим

поглядом, об'єктивно проаналізувати, пам'ятаючи про єдність трьох складових – змісту, структури, мовлення. Зосередити увагу на стрижневих фразах, що реалізують ідею, видалити недоречні уривки, які не стосуються теми, залишити вивірені аргументи.

Щоб удосконалити написане есе, варто дотримуватися алгоритмічних приписів, зокрема:

1. *Зміст есе.* Щоб текст есе був повним, доречним, точним, складіть умовний план. Відповідюючи на пункти плану, дотримуйтеся логічної послідовності. Стрижневими питаннями щодо змісту есе можуть бути такі:

- Чи оригінальне моє есе?
- Чим воно особливе?
- Що в ньому найбільше запам'ятається?
- Яка про мене як автора складеться думка у слухачів (читачів)?
- Чи підтверджені тези аргументами, а аргументи – прикладами?
- Чи вдалий вступ (чи привернув він увагу слухачів / читачів)?

2. *Структура есе.* Струнку, логічну будову есе забезпечує коректне, чітке формулювання ідеї, а також початкові фрази кожного абзацу, які повинні узгоджуватися, як пункти плану.

- Чи зрозумів би слухач / читач мене за початковими фразами кожного абзацу?

- Чи дотримано послідовність думок у черговості абзаців?

- Чи зроблено логічний висновок?

Редагуючи текст, особливу увагу треба звертати на те, чи зацікавить есе слухачів / читачів.

- Який початок обрати: стандартний, несподіваний, дієвий, авторитарний, інформативний, цитатний, діалогічний?

- Чи не зловживаю стереотипними (шаблонними) фразами?

- Чи не багатослівний?

- Чи падає логічний наголос на прикінцеву фразу?

В есе-самопрезентації наголошують на інтелектуальних можливостях, особистісних характеристиках та професійних успіхах. З-поміж інших можна обрати такі стрижневі питання, щоб якнайповніше презентувати себе: плани на подальше вдосконалення та професійне зростання; мотивація обраного фаху; розв'язання нестандартних службових ситуацій. Проте треба уникати дискусійних і проблемних питань, суто механічного викладення інформації, непереконливих і трагічних історій, не мотивувати вибір фаху родинною традицією або одиничним випадком із власного життя.

Важливим етапом є презентація написаного есе, оскільки не всі студенти вільно володіють усним словом. Саме захист есе розвиває комунікативні вміння й навички студентів, формуючи з них вправних фахівців, комунікативних лідерів, здатних до спілкування за будь-яких умов. Колективне обговорення почутих есе допомагає визначити типові помилки, зроблені під час створення, та знайти шляхи запобігання їх (змістових, мовленнєвих тощо).

Успіх будь-якої презентації, незалежно від її теми, мети, аудиторії слухачів, визначають уміння й навички доповідача презентувати свій задум. Не зайве буде нагадати, що промовця найуважніше слухають на початку виступу й насамкінець. Пам'ятаючи про це, важливо виявити поміркованість у вступі, бо обрану тональність, експресію, ритм треба витримати упродовж усієї презентації. Промовець матиме переконливий вплив на аудиторію, якщо презентуватиме себе за допомоги вербального (що я говорю), вокального (як я говорю) та невербального (погляд, міміка, жести) каналів.

Уміло завершена презентація поставить вишукану крапку у створеному

Вами образі, бо ж, як відомо, запам'ятовується прикінцева фраза. Тож оберіть

доречний до Вашого стилю викладення інформації спосіб завершення презентації: неочікуване чи жартівливе резюме, оптимістичний чи спонукальний заклик, комплімент чи висловлення вдячності.

Отже, аби есе справді зацікавило читачів, будьте оригінальні, креативні, лаконічні, уживайте зрозумілі слова, висловлюйте активну життєву позицію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глазова О. Вивчення рідної мови та європейське мовне портфоліо / О. Глазова. – www.ipro.org.ua/files/МЕТОДИЧНА_РОБОТА/.../укр2.doc
2. Глазова О. Вимоги до написання есе / О. Глазова. – www.ipro.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ.../4/6.doc
3. Каніболоцька О. Методичні засади використання мовного портфеля у процесі вивчення іноземної мови студентів-філологів / О. Каніболоцька. – www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_2/statti/49.pdf
4. Кратасюк Л. Метод проектів у системі особистісно зорієнтованої мовної освіти / Л. Кратасюк. – www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Umlsh/2010_4/Kratasyuk.pdf
5. Методичний вісник: Портфоліо як засіб самоорганізації та саморозвитку особистості. Випуск 4 / Упоряд.: Л. Скальська, О. Нижник, А. Дутчак, С. Клімковська. – Івано-Франківськ: ОППО, 2009. – kolosvita.if.ua/files/Portpholio.doc
6. Нищета В. А. Технологія життєтворчих проектів на уроках української мови та літератури: [навч. посібник] / В. А. Нищета. – Х.: Основа, 2009. – 153, [7] с. – (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 4 (65)).
7. Портфоліо в розвитку інноваційної особистості. – <http://www.osvita-ua.net/school/technol/2309/>
8. Чугу С. Підвищення мотивації навчання як фактор ефективності навчального процесу / С. Чугу. – www.fulbright.org.ua/conference/chugu.html
9. Шендеровський К. С. Як написати успішне есе: методичні рекомендації до написання есе. – journalib.univ.kiev.ua/ese_gol_2.doc
10. Шкорупська А. Л. Інноваційні моделі організації самостійної роботи професійно спрямованої полікомпетентності майбутніх соціальних працівників із застосуванням європейського мовного портфоліо / А. Л. Шкорупська. – <http://nauka.zinet.info/4/shkarupska.php>

В статті акцентовано увагу на есе як складовій мовного портфоліо спеціаліста, відзначено етапи розвитку цієї жанрової форми, охарактеризовано відмінні риси, визначено складові частини есе, а також наведено вимоги до його написання та презентації.

Ключеві слова: активні методи навчання, метод портфоліо, мовний паспорт, есе.

This article deals with the essay as a part of specialist's language portfolio. The author's attention is focused on the appearance and the development of an essay as a genre. It characterises the peculiarities of this genre, its components and defines the standards of writing an essay and its representation.

Keywords: active methods of teaching, portfolio method, language passport, essay.

УДК 378.14

Зуєва В.І.

МОВНІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЗАСАДА НОВОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Мовні стратегії розглядаються як невід'ємна складова сучасної державної політики України, спрямованої на інтеграцію українського суспільства в європейську спільноту.

Ключові слова: мова, мовна політика, мовні стратегії.

Як один з визначальних чинників поступального розвитку суспільства сучасна вища освіта обов'язана відтворювати і нарощувати його інтелектуальний, духовний та економічний потенціал. Притаманні їй інноваційні процеси сприяють не лише істотному підвищенню теоретичної і практичної підготовки студентів, але й формуванню нової філософії освіти, яка має забезпечити методологічну переорієнтацію вищих навчальних закладів на особистість. Важливу роль у цьому процесі виконують адекватні мовні стратегії, покликані забезпечити інтеграцію українського суспільства в європейську спільноту. Адже це – один із стратегічних пріоритетів України, послідовна державна політика якої в освітній сфері ґрунтується на загальноєвропейських та загальнолюдських цінностях.

Згідно із Законом України „Про засади державної мовної політики” державною мовою є українська мова. Проте істотно розширюється використання регіональних мов, якщо кількість носіїв цих мов становить не менше 10% від населення певного регіону, а в окремих випадках і менше 10%. Зокрема, частина 7 статті 7 закону зобов'язує громадян, які проживають на території, де функціонує регіональна мова або мова меншин, розвивати й використовувати таку мову „у межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини” [4]. До того ж „здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови або мови меншини, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб” [4].

З погляду В. Кременя, в Україні слід здійснити мовний прорив, який означає, що, кожна молода людина, яка закінчує будь-який навчальних заклад, повинна володіти державною, українською мовою. Це необхідно не стільки для держави або суспільства, скільки для самої людини, щоб у подальшому житті вона була конкурентноспроможною на загальнодержавному рівні. Водночас мовний прорив, окрім утвердження української державної мови, означає й те, що не можна втратити знання російської мови, оскільки для багатьох вона є

рідною. Крім того, мовний прорив передбачає знання англійської або будь-якої іншої мови міжнародного спілкування. Знання таких мов дозволить кожному українцеві бути максимально конкурентноспроможним і дасть можливість максимально реалізувати себе в житті [6, с.8].

Сьогодні мовна політика Української держави виявляється залежною від впливу мови на національну ідентичність. Понад 85% європейських країн не тільки мають, але й роблять національні мови офіційними. В Європі власна мова є однією з визначальних ознак певної національної ідентичності й державності. З огляду на це проблема розробки ефективної мовної політики стоїть перед Україною дуже гостро. Адже недаремно за реальним становищем державної української мови Україну зараховано до тієї групи країн, у яких мова колишньої метрополії залишається у панівному становищі щодо мови національної, незважаючи на зміну її юридичного статусу. Це дало підстави констатувати, що українська мова в Україні де-юре є державною, де-факто – ще ні. Звичайно, законодавче закріплення за українською мовою статусу державної мови на певному етапі сприяло розширенню поля її суспільного використання. Особливо це було помітно у сфері публічної мовної діяльності державного керівництва, діловодства, дошкільного виховання, меншою мірою освіти та інших сфер [1, с. 155].

Незважаючи на це, 3 липня 2012 року Верховна Рада України ухвалила закон про засади державної мовної політики, який передбачає встановлення офіційного використання регіональних мов у роботі місцевих органів державної влади на територіях, де проживають, як мінімум, 10% носіїв мови. На думку фахівців, цей закон руйнує підвалини існування державної мови в Україні і є спробою підмінити поняття „державна мова”, оскільки створює умови, за яких її знання не буде потрібним. Більшість положень закону передбачають умови, за яких особа цілком зможе обходитися регіональною мовою або мовою меншини, що виключає необхідність знати державну мову. „Однак важко уявити собі державу, у якій немає необхідності знати державну мову – як мову, яка об’єднує усіх громадян держави, є засобом міжнаціонального спілкування. Навіть при набутті громадянства знання державної мови є обов’язковим.

Створення умов, за яких особі не потрібно буде знати державну мову як мову міжнаціонального спілкування, є повною суперечністю закладеному у п. 9 ч. 2 ст. 5 закону принципу, за якого кожна особа в суспільстві вільно володіє кількома мовами, на відміну від ситуації, коли окремі мовні групи володіють тільки своїми мовами” [7].

Мало того, цей принцип у законі помилково названий плуралігвізмом, ідея якого виникла свого часу у Франції як протидія засиллю англійської мови у міждержавних та міжнаціональних контактах між європейськими країнами. Зокрема, вона спрямована на збереження європейської мультикультурності, самобутності держав з метою сприяння широкому використанню їх державних мов у міжнаціональному спілкуванні. Плюрилінгвізм передбачає створення умов для того, щоб людина знала не одну європейську мову. Саме на цьому принципі сформований Європейський союз, де офіційними мовами є державні мови усіх держав – його членів. Тобто, цей принцип спрямований на

гарантування використання саме державних мов в межах Європи. А ось встановленими умовами застосування державної мови в Україні новий закон про засади державної мовної політики фактично призводить до того, що Україна як держава втрачає одну зі своїх ознак – державну мову. Це аж ніяк не може сприяти посиленню державності, а тому є загрозою національній безпеці України [7].

Проте державна природа української мови в нашій країні поки ще залишається захищеною її Конституцією. Водночас на міжнародному рівні використання державної мови також залишає бажати кращого. І не тільки тому, що, виїжджаючи за кордон, державні чиновники воліють розмовляти російською з огляду на те, що їх нібито краще розуміють. Закордонні політики й спеціалісти досі переконані, що на теренах колишнього Радянського Союзу для спілкування достатнім є знання ділової російської мови. Під цим оглядом певні проблеми й труднощі поширення української мови можна умовно поділити на об'єктивні й суб'єктивні. Зокрема, об'єктивні проблеми і труднощі викликані серед іншого хронічним недофінансуванням сфери освіти та низьким рівнем життя викладачів, що негативно впливає на рівень мобільності фахівців з викладання іноземних мов та спричинює відтік кадрів у сфері освіти; безпосереднім впливом браку належної фінансової підтримки з боку навчальних закладів на підвищення кваліфікації та наукової роботи викладачів іноземних мов, яка все більше виявляється залежною від допомоги донорських організацій; несприятливим іміджем України в світі, який формують не тільки світові засоби масової інформації, але й різновекторна спрямованість зовнішньої політики держави; низьким рівнем обслуговування та незнанням іноземних мов, з якими стискаються іноземці в Україні, що викликає з їх боку зворотну негативну реакцію щодо всього українського; обмеженим доступом вітчизняних викладачів іноземних мов до мережі Internet (насамперед у сільській місцевості), високою вартістю телефонного та Internet-зв'язку.

До суб'єктивних проблем і труднощів поширення української мови в світі належать низький рівень володіння іноземними мовами серед вітчизняних викладачів, що не сприяє не лише їх фаховій діяльності, але й спілкуванню з іноземними спеціалістами, а іноді й з колегами по роботі; меркантильне ставлення до міжнародних зв'язків та небажання самостійно шукати та обробляти необхідну інформацію; певний потяг до еміграції з огляду на неспроможність реалізувати власний інтелектуальний потенціал у межах неналежного фінансування освіти та оплати праці з боку держави; відсутність розуміння етнокультурної специфіки українців з боку іноземних громадян, що іноді призводить до ігнорування ними української історико-культурної традиції.

Для подолання цих проблем необхідне не тільки чітке формування системи стратегічних пріоритетів у міжнародних зв'язках на загальнодержавному рівні, але й удосконалення роботи кожного навчального закладу. Крім того, цілком назріли й зміни законодавчої природи, які необхідно запровадити для покращення засад функціонування української мови та поліпшення умов життя і праці викладачів. Водночас за останні роки стало

помітно, що поступу в удержавленні української мови немає, оскільки депутатська більшість у Верховній Раді не полишає виразних намагань внести корективи в мовне законодавство України, суть яких полягає у законодавчому закріпленні двох державних мов – української та російської або державної української та офіційної російської мови. Попри ці наміри, представники депутатського корпусу не враховують тих змін, які сталися в Україні за роки незалежності. Утворилася нова система цінностей, пов'язана з крахом старих радянських вартостей. З цим процесом тісно поєдналося й руйнування моральних підвалин життєдіяльності українців. Проте пробудження самосвідомості виявилось наслідком того, що вони звернулися до своїх коренів, ідентифікації власної мовно-культурної приналежності з державою.

До того ж відкриття кордонів дало можливість українцям поїхати за кордон не тільки на заробітки, але й з метою навчання, ознайомлення з культурою інших народів тощо. Це зробило актуальним питання вивчення іноземних мов, оскільки люди, які знають окрім української ще й англійську, німецьку, французьку та інші мови відразу мають альтернативну можливість спілкування, одержання інформації, а також навчання у зарубіжних навчальних закладах. З огляду на це в Україні знайшли розуміння ідеї мовного плюралізму. Як зазначає І. Камартін, „кожна людина зокрема має бути коли-небудь в змозі переконати себе у перевагах зростаючої багатомовності: лише тоді багатомовність стане цінністю, яку можна буде далекосяжно захищати на державно-політичному рівні. В наш час багатомовність у Швейцарії належить до доброго тону нації. Властиво, цілком не потрібно докладно перерахувати її принади. Завжди існувала досить значна частина населення, для якого перевага говорити принайменше німецькою і французькою мовами означала не лише культурне надбання, але й несла певні вигоди в практичному житті. І незрозуміло, чому б сьогодні ситуація мала змінитися, навіть якщо англійська мова справді стала для швайцарців найважливішою другою іноземною мовою. Шкільна система й далі робить наголос, в першу чергу, на основні мови Швейцарії, принаймні у загальноосвітніх школах підвищеного типу. А тому дещо дивним є твердження, нібито справа вивчення другої чи навіть третьої мови за цей час у Швейцарії дещо погіршилась. До того ж коли врахувати, що методи вивчення мови орієнтуються сьогодні набагато більше на конкретні мовленнєві ситуації, аніж на мету завчити максимальну кількість слів і граматики. До цього додається ще й те, що повсюди у Швейцарії є можливість переглядати телевізійні програми трьох мовних регіонів, які мають власні телеканали. Як би там не було, а це веде до імовірних постійних точок перетину з іншими мовами. Інші, щойно розпочаті спроби взаємних контактів між мовними групами – приміром учнівський і студентський обмін – теж сприяють позбавленню евентуального страху дотикання. У зменшенні привабливості так званого „року французької Швейцарії” винна зрештою не стільки мовна лінь, як змінені соціальні потреби молоді. Адже усі три великі мови Швейцарії не втратили, як відомо, за останніх п'ятдесят років свого престижу. Хіба що треба було змиритися з фактом, що для більшості людей західного світу англо-американські реалії є складовою частиною сучасного способу життя” [5].

Незважаючи на те, що мови розрізняються між собою, українці прагнуть, окрім своєї рідної, вивчати також і чужі мови. Однак серед учених наявні альтернативні погляди щодо такого бажання. Одні з них вважають, що різні мови абсолютно різнорідні й переклад з однієї мови на іншу априорі абсолютно недосяжний. Інші припускають, що переклад є теоретично можливим завдяки деякій загальній для всіх мов першооснові. Друге припущення своєю чергою призводить до нової дилеми: або першооснову потрібно спочатку знайти, і це означає більш поглиблений пошук прамови; або цю першооснову слід збудувати логічним шляхом, що ставить перед лінгвістами завдання створення нової, універсальної мови. Але яка б мова не була першоосновою – прामова чи нова універсальна мова, – вона має бути репрезентована в усій повноті своєї фонетики, лексики, синтаксису, риторики. Цікавим щодо цього є зауваження П. Рікера: „Я, признаюся, розгублений. З одного боку, мені, звичайно, більш приємно думати, що двері, які ведуть в царину іноземної, завжди відкриті й що в них повсякчас можна увійти. Однак вражає той факт, що, незважаючи на всю розмаїтість людства і мов, якими воно розмовляє, переклад з мови на мову завжди можливий. Крім того, не накопичивши свого власного досвіду входження в іноземну мову, хіба могли б ми побачити свою рідну мову очима іноземця? І нарешті, якби не було цього накопиченого нами досвіду, хіба не погрожувала б нам гірка доля замкнутися у власному монолозі, залишившись наодинці зі своїми книгами? Отже, честь і слава мовній гостинності!

Проте, я виразно бачу й протилежну сторону проблеми – роботу мови над собою” [8, с.5].

Отже, незалежно від лінгвістичних поглядів щодо можливості перекладу з однієї мови на іншу, будь-якій серед них належить особливе місце в повноцінному залученні індивідів до культури, духовних, моральних, інтелектуальних цінностей і традицій. По суті, мова – не тільки засіб комунікації, але й ключ, який дозволяє розкривати закодовані в культурі традиційні значення. Ефективне прилучення до культурного надбання відбувається не стільки шляхом ознайомлення з предметами, текстами і символами, скільки через безпосереднє спілкування з живими носіями різних ідей і традицій. “Специфічні ефекти багатомовності, пов’язані з глибинним розумінням закладених у текстах змістів, можна простежувати й на мікрорівні. Мабуть, кожному, хто вільно володіє кількома мовами, доводилося мати справу з цікавим феноменом. Під час авторського перекладу тексту або одночасної роботи з ідентичними текстами різними мовами часто виявляються неточності та нечіткість викладу, непомітні при використанні лише однієї мови” [3]. Бо володіння мовою – це не лише досконале знання лексики й граматики, але й уміння ними належним чином оперувати. Тому важливим аспектом оволодіння будь-якою мовою є мовленнєва діяльність, або діяльність із мовою.

Мовленнєва діяльність як комунікативний процес об’єднує мову й мовлення в одноцілість. „Але в той час як мова має своє матеріальне втілення (граматичні, лексичні, фонетичні засоби), мовлення – це віртуальне поняття, яке має потенційно виявитися в процесі формування та формулювання думки.

При цьому мовлення використовує мову як соціально вироблений інструмент, формуючи й формулюючи думку мовними засобами. Мова й мовлення – різні поняття, але існують вони одне в одному. І хоча мова та мовлення є двома різними системами (перша – фізична, друга – процесна), у навчанні вони об'єднуються – через мову (мовні засоби) в процесі мовлення (формування й формулювання думки). Це означає, що в навчанні мовленнєвої діяльності відбувається одночасне, паралельне вивчення й мовної системи (мовного матеріалу), й мовлення.

Звісно, процес цей складний. Набагато легше навчати просто мови, тобто мовного матеріалу, що, на жаль, переважає у нас і в підручниках, і в практиці вивчення іноземних мов у школі. Зміни, якщо й відбуваються, то дуже повільно – в основному за рахунок праці талановитих викладачів-новаторів” [2, с. 1]. І хоча про це знають не лише фахівці, однак учнів і студентів дотепер традиційно навчають мові як філологів. Це призводить до їх перевантаження великою кількістю лексичного і граматичного матеріалу, потрібного переважно професійному лінгвісту, а не користувачеві мови. Тим часом переважна більшість людей прагне послуговуватися нею саме як користувачі – для спілкування, листування, читання професійної літератури. Отож, держава марно витрачає великі кошти на всеосяжне (а фактично малопродуктивне) оволодіння індивідами іноземними мовами в системі середньої та вищої освіти. Тоді як тим, хто вивчає певну мову, сьогодні необхідно не стільки навчитися читати і перекладати тексти, скільки вміти нею вільно спілкуватися. Водночас слід мати на увазі, що справжню здатність до вивчення іноземних мов мають тільки 6% населення. Виявляється, під час вивчення певної мови значну роль відіграють індивідуальні психологічні якості, акторські здібності й навіть будова мовного апарату людини. Проте вивчити мову для того, щоб висловлюватися і розуміти іншого може кожний. Цьому мають сприяти новітні технології і методики вивчення іноземних мов, спрямовані на формування у тих, хто навчається уміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки, бачити проблеми і вирішувати їх, критично мислити, самостійно міркувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Роль державних і академічних інституцій у випрацюванні мовної політики / К. Городенська // Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали міжнародної конференції. – К.: 2000. – 444 с.
2. Горкун М. Чому ми не поліглоти? / М. Горкун // День, 2003. – № 137. – 8 серпня.
3. Гуцал А. Україна на порозі третього тисячоліття: шляхи, які ми вибираємо / А. Гуцал // Дзеркало тижня, 2000. – 5-12 серпня. – № 31.
4. Закон України „Про засади державної мовної політики” // Електронний ресурс. Режим доступу – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
5. Камартін І. Багатомовна нація / І. Камартін // Електронний ресурс. Режим доступу – <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/camartin.htm>
6. Кремень В. Як нам реорганізувати освіту / В. Кремень // Дзеркало тижня. Україна, 2011. – № 13. – 8 квітня.

7. Правовий висновок Центру політико-правових реформ щодо закону „Про засади державної мовної політики” // Електронний ресурс. Режим доступу – <http://www.pravo.org.ua>
8. Рикер П. История и истина / П. Рикер. – СПб.: Алетейя, 2002. – 397 с.

Языковые стратегии рассматриваются как неотъемлемая составляющая современной государственной политики Украины, направленной на интеграцию украинского общества в европейское сообщество.

Ключевые слова: язык, языковая политика, языковые стратегии.

Linguistic strategies are examined as an inalienable constituent of modern public policy of Ukraine, sent to integration of Ukrainian society in European community.

Keywords: language, linguistic policy, linguistic strategies.

УДК 811.161.2: 81'373.43'74.3

Кабиш О.О.

СЛОВОТВІРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано дериваційні й семантичні неологізми, зафіксовані в словниках української мови початку ХХІ століття, та з'ясовано сфери їх функціонування.

Ключові слова: неологізм, інновація, деривація, дериват, словотвірний тип, значення слова, семантичні зміни, сема, семантична структура слова, неосемант.

Зміни в різних сферах життя людей під впливом нових суспільних умов зумовлюють потребу в неологізмах. Оновлення словникового складу будь-якої мови, як відомо, відбувається за рахунок словотвірних неологізмів, семантичного розвитку слів, наявних у мові, а також шляхом поповнення його іншомовними лексичними одиницями.

Дослідження інноваційних процесів у лексиці є постійним об'єктом аналізу в наукових працях учених: різні аспекти мовних змін досліджували І.Арнольд, Е. Кузнецова, Ю. Сорокін, Г. Уфимцева, Ф.Філін, М. Шанський, Д. Шмельов та ін. Серед українських учених динамічні аспекти розвитку лексико-семантичної системи були предметом вивчення В. Жайворонка, Т.Коць, Л.Лисиченко, Д.Мазурик, О.Муромцевої, Л.Полюги, І.Самойлової, О.Стишова, Л.Струганець, Н.Стратулат та ін.

Попри великий інтерес лінгвістів і значну кількість ґрунтовних наукових праць, ця тема дотепер актуальна, оскільки під дією позамовних чинників у суспільстві з'являються й поширюються нові явища, реалії та поняття, для позначення яких використовуються нові слова. Тому метою нашої розвідки є аналіз активних інноваційних процесів у лексичній системі української мови на сучасному етапі її розвитку шляхом зіставлення лексикографічних праць української мови ХХ – початку ХХІ століття. Для досягнення цієї мети проаналізовано продуктивні дериваційні неологізми та схарактеризовано нові семантичні входження, з'ясовано сфери функціонування досліджуваної лексики.

Зосереджуючи увагу на хронологічному змісті поняття *неологізм*, або *інновація*, до цієї групи відносимо слова, що з'явилися й поширилися в українській мові у 80- 90 рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

На сучасному етапі розвитку української мови роль головного чинника творення, поширення та узвичаєння словотвірних та семантичних інновацій у мовній практиці відіграє мова публіцистики, переважно ЗМІ. Мова мас-медіа є своєрідним дзеркалом, “у якому відбивається багатofункціональність національної мови, ступінь її інтелектуалізації, зокрема через поширення термінів з різних галузей знань та їхню загальномовну адаптацію” [4, с. 32].

Проведене дослідження засвідчило, що в межах лексико-граматичних класів слів найбільша група словотвірних та семантичних інновацій представлена іменниками, оскільки іменники є найбільш номінативним класом слів, який слугує для називання нових реалій у всіх сферах життя людини [2, с. 91]. З огляду на це вважаємо за потрібне зупинитися саме на аналізі іменникових інновацій.

Найпродуктивнішим для дериваційних іменникових неологізмів є морфологічний спосіб словотворення, зокрема суфіксальний. Так, у реєстрах найсучасніших словників, зокрема у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, з'явилася велика кількість інновацій із суфіксом **-ість**, що належать здебільшого до різних терміносистем української мови: *дотичність, віртуальність, адаптивність, масштабованість*.

Значну кількість дериваційних неологізмів утворено за допомоги суфікса **-ств-** (**-цтв-**). Ця група іменникових інновацій здебільшого представлено іменниками, що виражають властивість, стан або заняття особи, якусь суспільну громадську течію, релігійний напрямок: *байкерство, барменство, рейдерство, суперменство, сутенерство*.

Виявився продуктивним у системі найменувань осіб за родом їх діяльності словотвірний тип із суфіксами **-ник** (**-ик, -ист (-іст, -їст)**). Варто зауважити, що для творення нових слів за допомоги цих суфіксів слугують основи іменників: *антенник, арбалетник, естрадник, вакуумник*. На позначення осіб жіночої статі досить поширеною в сучасній українській мові є модель із суфіксом **-иц-я** (**-ниц-я**). Деривати утворено різними способами від співвідносних назв чоловічого роду: *батерфляїст – батерфляїстка, акціонер – акціонерка, прем'єр – прем'єрка, дозувальник – дозувальниця*.

До групи найчастотніших новотворів належать також інноваційні утворення на позначення предметної дії або процесу, що здебільшого позначають наукові поняття. Нові слова представлено переважно іменниками із суфіксами **-нн-я, -аці-я (-яці-я), -ці-я, -кці-я, -і-я**: *абонування, ваучеризація, алопеція, інституціоналізація, валютизація, індексація, конвертація*.

Значно поповнився словниковий склад української мови складними іменниковими утвореннями, зокрема юкстапозитами, що постали на основі як словотворчого потенціалу української мовної системи, так і запозичених елементів. Серед іменникових інновацій, утворених способом юкстапозиції, переважає наукова лексика, зокрема слова на позначення приладів і пристроїв в галузі техніки, новотвори зі сфери мистецтва, музики, політики, засобів масової інформації.

Особливою продуктивністю у творенні нових слів вирізняються такі елементи: **гамма-**: *гамма-терапія, гамма-еквівалент, гамма-спектрометр*; **дельта-**: *дельта-проміння, дельта-електрон, дельта-частинка*; **альфа-**: *альфа-випромінювання, альфа-промені*; **мас-**: *мас-спектрограф, мас-спектроскопія*; **веб-**: *веб-адреса, веб-дизайн, веб-майстер, веб-сайт, веб-служба*; **вакуум-**: *вакуум-апарат, вакуум-фільтр, вакуум-камера, вакуум-насос*; **бек-**: *бек-вокал, бек-вокаліст, бек-вокалістка*; **джаз-**: *джаз-*

фестиваль, джаз-рок; **гала-**: гала-концерт, гала-спектакль; **віце-**: віце-консул, віце-прем'єр, віце-спікер, віце-спікерство; **прес-**: прес-випуск, прес-клуб, прес-бюлетень; **медіа-**: медіа-група, медіа-простір, медіа-центр; **бліц-**: бліц-вікторина, бліц-інтерв'ю, бліц-опитування; **експрес-**: експрес-видання, експрес-інформація, експрес-служба та ін.

Порівняно невелику кількість зафіксованих у сучасних тлумачних словниках нових іменників утворено в результаті дії словотворчого процесу зрощення. Проведене дослідження засвідчило, що серед складних дериватів продуктивними, як і раніше, є зрощення з компонентами **авіа-**: авіапатрулювання, авіалайнер, авіакатастрофа; **відео-**: відеоадаптер, відеооператор, відео текст; **кіно-**: кінофірма, кінобізнес; **авто-**: автотурист, автоштурман, автоцивілка.

Одним із провідних процесів творення нових слів – аббревіація, що є результатом дії закону економії мовних зусиль. Аббревіатури, як і інші складні слова, компактні за своєю структурою і водночас зрозумілі, що й зумовлює їх перевагу перед словосполученнями [1, с. 24].

У словниках початку XXI ст. представлено часткові (комбіновані), ініціальні (літерні, звукові, літерно-звукові) та складові (із початкових частин слів) аббревіатури. Джерелом виникнення нових аббревіатур послужило активне залучення як запозичених, так і власне українських елементів.

Проаналізований мовний матеріал дає підстави стверджувати, що серед неологізмів, утворених способом аббревіації, найбільше часткових аббревіатур. Це переважно слова адміністративно-політичної, економічної, фінансової сфер діяльності людини: *політапарат, політреформа, держсекретар, дежкредит, економзона, турзамовлення*.

У ВТССУМі зафіксовано багато інновацій, в яких одним із елементів – компонент іншомовного походження, що піддався скороченню. Продуктивними виявилися компоненти **соціо-**: *соціолінгвістика, соціоекологія*, **євро-**: *європарламент, євро простір*, **еко-**: *екосистема, екокатастрофа*, **енерго-**: *енергоносій, енергоджерело* та ін.

Ініціальних аббревіатур (літерних та звукових) за останні десятиліття утворено менше, ніж часткових. У ВТССУМі зафіксовано новотвори, що належать до різних лексико-семантичних груп, зокрема назв державних адміністративних органів, назв установ та організацій, понять сфер державних та міжнародних відносин, науки і техніки тощо: *Співдружність Незалежних Держав – СНД, Європейський Союз – ЄС, ультрависока частота – УВЧ, засоби масової інформації – ЗМІ, Організація українських націоналістів – ОУН, вільна економічна зона – ВЕЗ*.

У процесі дослідження виявлено небагато неологізмів-аббревіатур, утворених з початкових частин слів. Ці інновації здебільшого функціонують як назви осіб за професією: *начальник медичного закладу – начмед, завідувач лабораторії – завлаб, завідувач організаційного відділу – заворг*.

Завдяки основоскладанню лексики української мови інтенсивно поповнилася новими композитами – загальноживаними словами, а також лексемами, що позначають наукові й виробничо-професійні поняття.

У композитному творенні іменників активними стали такі компоненти українського походження, як **-давець**: *грошодавець, заставодавець, орендодавець, -люб*: *владолуб, женолуб, чарколуб, -творення*: *бюджетоутворення, законотворення, державотворення*.

Виявили активність, як і в інших способах творення неолексем, словотворчі форманти іншомовного походження. Особливо продуктивним є компонент **-терія**, за допомоги якого утворено низку слів, що функціонують переважно в галузі медицини: *ампелотерія, ароматотерія, вакцинотерія, протейнотерія* та ін.

Як відомо, словниковий склад української мови в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. збагатився не лише за рахунок з'яви нових слів, але й внаслідок семантичного розвитку лексичних одиниць, наявних у мові. Фактичний матеріал засвідчує, що зміни в семантичному наповненні й функціонуванні відбулися в багатьох номенах, різних за функціонально-стильовою віднесеністю, емоційно-експресивною, оцінною та нормативною кваліфікацією.

Найактивніше залучаються до переосмислення терміни із царини політики, медицини, спорту, економіки, комп'ютерної техніки, культури, військової справи. Більшість нових значень, активно вживаючись у мовленні, стають нормативними й кодифікованими, що засвідчено найсучаснішими словниками української мови.

Наприклад, на основі метафоричного перенесення за подібністю явищ сформувався нове переносне значення в семантичній структурі слова **алергія**, що подається в СУМі як однозначне з семантикою – “*мед. Змінена чутливість організму тварин і людини до чужорідних речовин, що вводяться повторно...*” (СУМ, I, с. 33). Нині лексема вживається в мовленні з неосемантом, кодифікованим словниками, що вийшли друком на початку ХХІ ст.: “*2. перен. Неприйняття кого-, чого-небудь, неприязне, негативне ставлення до кого-, чого-небудь*” (ВТССУМ-2001, с. 13). В обох ЛСВ (твірному та похідному) є спільні семи “*неприйняття*”, “*чутливість*”, які закладено в наборі компонентів значення цього слова.

Спортивний термін **раунд**, що був відомий з одним значенням – “*у боксі частина матчу, 3-хвилинний проміжок часу, протягом якого відбувається бій*” (СІС-85, 706) з часом переосмислився й, окрім відомої семантики, почав уживатися з переносним узагальненим значенням – “*2. перен. Етап, період*” (ВТССУМ-2001, 1016). ВТССУМ-2005 фіксує лексему **раунд** з трьома ЛСВ, засвідчуючи долучення до ЛСВ, зафіксованих у СІС-2000-П та ВТССУМ-2001, інноваційного значення, що функціонує в царині музики – “*3. муз. Невеликий і нескладний безкінечний канон в унісон або в октаву з рівними віддалями вступів голосів*” (ВТССУМ-2005, 1202). В основі твірної (1 ЛСВ) та похідних (2 ЛСВ та 3 ЛСВ) лежить семантична ознака “*проміжок часу*”.

Лексичні одиниці, які нещодавно ввійшли до мовного обігу (неологізми), також зазнають значенневих модифікацій, що є переконливим свідченням усталення їх у лінгвальній системі української мови, набуття ними нормативності й кодифікації.

На особливу увагу в названих процесах заслуговують слова іншомовного походження, зокрема терміни різних сфер суспільного життя. Характерною особливістю процесу освоєння запозичень на рівні семантики є двоплановий характер змін, які при цьому відбуваються. Як відомо, семантична структура запозичення на початковому етапі (стадії проникнення) в основному зазнає спрощення до одного значення. Це пов'язано з тим, що з'ява в певній мові іншомовного слова є зазвичай відгуком на потреби самої мови, словниковий склад якої потребує поповнення словами в необхідних саме їй значеннях [3, с. 19]. Цей постулат підтверджує й кодифікаційна практика. Уперше зафіксовано в словниках української мови з одним значенням, наприклад, такі багатозначні в мові-джерелі іншомовні слова: *файл, сингл, консалтинг, андерлайн, імідж* та ін.

Поряд із зменшенням кількості значень під час запозичення, спостерігається й прямо протилежне явище – виникнення в моносемічних слів додаткових значень та розширення їх семантичного обсягу в мові-реципієнті. Так, семантична ознака “кількість” стала основою для формування нового значення в спортивному терміні *сингл* „*гра в теніс, коли кожна сторона представлена одним гравцем*” (СІС-85, с. 762). У сфері музики це слово останнім часом почало функціонувати з новим значенням та стало стрижневим елементом термінологічного сполучення – “*2. Маленька платівка, що містить зазвичай одну чи дві пісні. ** Сингл ноут: в практиці сучасного джазу – спосіб гри на фортепіано без використання акордової техніки в партії правої руки; поширений також у виконавців на гітарі та деяких ін. багатоголосних музичних інструментів*” (ВТССУМ-2005, с. 1316).

Розвиток інноваційної семантики в нових словах, як і в інших групах слів, нерідко зумовлений не потребами в номінуванні певних явищ, а тенденціями до виразності та експресивності. Так, розвинулися нові значення в семантичній структурі лексеми *стриптиз*, яка була запозичена приблизно в середині 90-х років ХХ століття. З самого початку лексична одиниця вживається із зневажливо-оцінним забарвленням, оскільки такі явища людьми, вихованими на радянській моралі й ідеології, засуджувалися й не сприймалися. Можливо, з цієї причини слово швидко переосмислилося й набуло негативно-оцінного переносного значення, що й було вже засвідчено під час його першої кодифікації в словниках української мови: *стриптиз* “*1) Танцювальний естрадний номер, під час якого особа, що його виконує поступово роздягається. 2) Переносно – надмірна відвертість (напр. душевний с.)*” (СІС-2000-МШ, с. 551); *стриптиз* “*1) естрадно-еротична вистава, учасниці (учасники) якої поступово роздягаються під музику. 2. перен. про щось надзвичайно відверте, що порушує правила пристойності*” (СІС-2000-П, с.864). Переносне значення, на нашу думку, має різні варіації в кодифікації, але спільне негативно-оцінне забарвлення. Активно функціонуючи, слово швидко розгорнуло свою семантику й у ВТССУМ-2001 вже фіксувалося з новим значенням та відтінком значення: *стриптиз* “*1. Естрадна вистава, учасники якої поступово роздягаються. // Заклад, в якому дається така вистава. 2. жарт. Про роздягання. 3. перен. Виявлення своєї звичайно непривабливої суті,*

відверте самовикриття” (ВТССУМ-2001, с. 1205). Отже, в семантичній структурі лексеми розвинулися значення, полярні за своїм емоційно-експресивним забарвленням.

Неологізми часто стають джерелами для формування соціолектів, оскільки вони зазвичай несуть відбиток новизни й незвичайності, що спонукає мовців модифікувати їх зміст, відповідно до “потреб” певного угруповання. Прикладом семантичної трансформації та “вростання” в український жаргонний словник є запозичена лексична одиниця **драйв**. З одного боку, спостерігається її семантичний розвиток у системі літературної мови, а з другого – у соціолектах. Спочатку ця лексема поширилася в українській мові з одним значенням: **драйв** “у тенісі один з основних ударів, що надає м’ячу обертання в напрямі польоту” (СІС-85, с. 275). ВТССУМ-2001 засвідчує розвиток неосеманта, що вживається в царині музики, та перегруповання ЛСВ в семантичній структурі цього слова: **драйв** “1. муз. Джазовий характер виконання, який створює у слухача враження наростаючого темпу, тоді як він залишається незмінним. 2. спорт. Один із основних ударів у тенісі” (ВТССУМ-2001, с. 246). У професійному мовленні музикантів лексема функціонує з узагальненим значенням на позначення музичної енергетики: **драйв** “1. муз. Особливе звучання, емоційна насиченість, внутрішня напруга композиції”. Від цього значення на основі спільних сем “напруга”, “енергетика” постало ще одне – “2. жрм. Почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення; велика емоційна напруга” (КСЖЛУМ, с. 102).

Під час дослідження з’ясовано, що нові значення розвинулися в багатьох архаїзованих номенах. Наприклад, СУМ фіксує лексему аудитор з двома ЛСВ: *аудитор* “заст. 1. У дореформених семінаріях – учень, призначений учителем перевіряти, як вивчили урок його товариші. 2. дорев. Прокурор” (СУМ, I, с. 72). Словники початку ХХІ ст. кодифікують слово *аудитор* з трьома значеннями, подаючи на першому місці нове похідне, з яким це слово вживається у сфері економіки: “1. екон. Фінансовий інспектор, контролер. 2. заст. У дореформених семінаріях – учень, призначений учителем перевіряти, як вивчили урок його товариші. 3. дорев. Прокурор” (ВТССУМ-2005, с. 46). Отже, відбулося не тільки ускладнення семантичної структури слова за рахунок з’яви нового значення, а й перегруповання його ЛСВ, унаслідок чого перше місце посіло новоутворене значення, найбільш актуальне на сучасному етапі розвитку суспільства.

З’яву інноваційної семантики на темпоральному зрізі СУМ / ВТССУМ-2001 виявили в слові **бомонд** “заст. Вишукане аристократичне товариство” (СУМ, I, с. 216). ВТССУМ-2001 фіксує лексему з новим відтінком значення – **бомонд** “заст. Вишукане аристократичне товариство // жарт. Про пересічних людей, які, не склавши собі ціни, відзначаються пихою і зверхнім ставленням до інших” (ВТССУМ-2005, с. 92). Сучасна мовна практика засвідчує, що ця лексична одиниця знову почала вживатися в мовленні з первинним значенням, окрім того, дедалі частіше на її основі творяться стійкі словосполучення: *політичний бомонд*, *партійний бомонд*. Проте ці зміни ще не відображено в словниках української мови.

Отже, порівняння реєстрів словників різних часових зрізів виявило, що утворення нових лексичних одиниць та розвиток семантики слів, наявних у мові, – безперервні та продуктивні процеси. З'ява словотвірних і семантичних неологізмів засвідчує тісний зв'язок мови з життям соціуму, роль позалінгвістичних чинників в динаміці лексико-семантичної системи української мови. Найактивніше поповнився словниковий склад української мови неологізмами, які репрезентують суспільну, політично-адміністративну, фінансово-економічну, інформаційну лексику, а також словами, що функціонують у різних галузях знань, зокрема медицині, біології, фізиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сокращенные слова в русском языке / Д.И. Алексеев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 328 с. (2)
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 220 с.
3. Сімонок В.П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній мовній картині світу / В.П.Сімонок. – Харків: Основа, 2000. – 331 с.
4. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації) – 2-ге вид., переробл. / О.А.Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.

СЛОВНИКИ

- ВТССУМ-2001** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
- ВТССУМ-2005** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
- СІС-85** – Словник іншомовних слів / [за ред. О.С. Мельничука]. – Вид. друге, випр. і доп. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 966 с.
- СІС-200-МШ** – Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
- СІС-2000-П** – Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.] – К: Довіра, 2000. – 1018 с.
- КСЖЛУМ** – Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3 200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.

В статтю проаналізовані дериваційні і семантичні неологізми, зафіксовані в словарях українського мови початку ХХІ століття, а також встановлені сфери їх функціонування.

Ключові слова: неологізм, інновація, деривація, дериват, словообразовательний тип, значення слова, семантичні зміни, сема, семантична структура слова, неосемант.

The article contains analysis of derivational and semantic neologisms registered in Ukrainian dictionaries of the XXIth century beginning as well as determines spheres of these words' functioning.

Keywords: neologism, innovation, derivation, derivate, formational type, the word meaning, semantic change, sema (semantic element), semantic structure of the word, neosemant (a word with a changed semantic).

УДК 80:378.663-057.87

Костриця Н.М.

УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ

Автор статті розглядає мову як інструмент включення майбутніх фахівців-аграрної галузі у світ етнонаціональної культури з позиції кращих традицій хліборобської праці.

Ключові слова: мова, культура, національна свідомість, українознавчий світогляд, національна самоідентифікація, мовна картина світу, концепт, асоціації, метафоричне мислення.

Постановка проблеми. Погляд українців на себе й на світ віддзеркалюється з мови, яку необхідно сприймати не лише як знакову систему, що забезпечує комунікативний процес, а і як засіб пізнання та акумуляції знань, вербалізовану систему поглядів на життя, природу й суспільство, як універсальну категорію людського буття.

Мова як культурне надбання виступає основним інструментом, за допомогою якого майбутні фахівці отримують професійні знання. Тому вивчати мову у виші, зокрема аграрного спрямування необхідно в межах когнітивної функції, тобто інтерпретації, упорядкування, збереження й вираження національного досвіду сільськогосподарської діяльності як природо-соціокультурної реальності. «Національний досвід визначає специфіку різних мовних рівнів, на основі чого у свідомості носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ. Отже, мовна картина світу формує тип відношення людини до світу, задає норми поведінки людини у світі» [12, с. 189].

Мета статті. Окреслити перспективи вивчення української мови студентами вищих сільськогосподарських навчальних закладів в контексті національно-культурних традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення мови як культурознавчої дисципліни знайшла відображення у наукових розвідках таких вчених, як: Н. Бабич, О. Біляєва, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко,

С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Стельмаховича та ін.

Виклад основного матеріалу. Життя українського селянина-землероба споконвічно проходило в рамках народної моралі і традиції. Хліборобські традиції народжувалися в любові до землі та у тяжкій праці, стаючи одним із найбільших здобутків української етнокультури.

Споконвічно хліборобська праця для українців була основним видом діяльності, що наклало відбиток на вдачу народу: потяг та любов до землі, ставлення до неї як до годувальниці. Як зазначає Н. Калинюк, що в мовній картині світу українців номінація земля має статус різнопланово конотованої одиниці, оскільки належить до стрижневих світоглядних кодів національної культури. Сьогодні це наповнене багатим змістом поняття із розгалуженою системою контекстуальних варіантів та емоційно-експресивних оцінок, а його лексико-семантична структура засвідчує динаміку від конкретно-предметного до поняттєвого значення. В. Кононенко наводить образ земля у ряду понять, які формують мовний тип українця, сприяють «створенню національно-орієнтованої картини світу, що ґрунтується на народному світобаченні».

У процесі концептуалізації землі як одного з найвиразніших мовно-естетичних знаків національної культури багато важила специфіка її міфопоетичного осмислення. Адже, за переконанням давніх українців, земля – це місце проживання, тимчасового перебування людини між двома вічними сферами, світами – життям і смертю, добром і злом. У цій номінації найвиразніше виявляється мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту [4].

Цілком логічно, що при обробітку землі селяни звертали увагу передусім на її родючість. Чинники, які згодом було покладено в основу ґрунтознавства, наші предки визначали емпірично: на око, дотик, навіть на смак. Пригадаймо: «Чорна (не сіра, бідна поживними речовинами!) земля білий хліб родить»; «грудка розсипається в руках – пора сіяти»). Можна навіть стверджувати, що ґрунти вперше класифікував народ, здійснивши це у межах певних природно-ландшафтних зон. Також агрономічних знань потребували щорічне чергування культур, зміна сортів (жито з іншого краю) внесення органічних добрив, визначення ділянок під пари. Давніми є знання й у галузі ботаніки. Адже ще до виникнення Київської Русі селяни вирощували й озимі, й ярові злакові культури. Найдопитливіші з наших предків не могли не зафіксувати, як ріст рослин залежить від особливостей ґрунту, способу сівби. Наприклад, переконалися, що сіяти краще густо («Посієш рідко, то вродить дідько»). Також спостерігали за розвитком сходів і могли спрогнозувати, якою буде віддача від них («Якщо сходи зелені, високі, широколисті – врожай буде високим»; «Листя бліде, хилиться до землі – на неврожай» тощо). Як цілком правильно зазначити сучасні дослідники [10, с.19], дбайливий обробіток ґрунту, біля кореневого спусування просапних культур у період їхнього росту свідчить про стихійно-емпіричні знання способу живлення.

Сільськогосподарська діяльність генетично корелює з народними

обрядами за принципом «праця була обрядом, а обряд був працею», то вважаємо за необхідне акцентувати увагу на роль етнокультурного компонента в культурі праці аграрників. Важливо, щоб осмислення свого ціннісного простору студенти відчули, переступивши поріг аграрних університетів, і з перших днів навчання залучались до спеціально організованої роботи з розвитку їх смислових орієнтирів, які тісно б перепліталися з цілями й завданнями обраної професії.

Мова є одним з найбільш універсальних засобів згортання і збереження інформації щодо транслювання та розвитку етнокультурних традицій, яка закарбована в символах. Як зазначає Е. Бенвеніст, «Через мову людина засвоює культуру, утверджує її чи перетворює. І як кожна мова, так і кожна культура використовує специфічний апарат символів, завдяки якому впізнається суспільство» [1, с. 31-32]. Вбираючи множину знаків за способом відтворення, символіка може відтворюватися звуковими символами (пісні, гімни, географічні назви), колірною гамою (поєднання жовтого і блакитного, червоного і чорного), графічним зображенням (тризуб, хрест, стріла, коло тощо), матеріальними артефактами (одяг, посуд, рушники, реманент), продуктами харчування (борщ, галушки, вареники, сало), рослинний і тваринний світи (жито, просо, ячмінь, калина, верба, коза, корова, кінь).

Найважливішою ознакою символу є його образність. Саме тому символ треба розглядати через образ. Будь-який символ є образом, але лише за певних умов образ можна вважати символом. Характерною ознакою української мови, як і будь-якої іншої загалом, є її символічність. Своєрідність символіки народу виходить з конкретного і неповторного життєвого досвіду етносу. Символи засновані на асоціаціях, які «завжди супроводжують процеси мислення і нерозривно пов'язані з конотацією» [2, с. 275]. Причиною виникнення символів є потреба відновлювати забуте первинне значення слів. Внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження, виникала потреба відновлення власного значення слова [8].

Символи 'хліб' і 'земля' є ключовими в контексті формування мовної особистості фахівців-аграрників, оскільки вони ввібрали в себе не лише зміст і глибинні асоціації сільськогосподарської діяльності, а й стали мовно-естетичними знаками української культури.

Природно, що мовна картина світу фахівців-аграрників не може активізувати всі загальнономвні значення й значенневі відтінки слова *хліб*, серед яких тлумачний словник фіксує, наприклад, такі: 1. Харчовий продукт, що випікається з борошна; 2. (*тільки однина*) Зерно, з якого виготовляють борошно. 3. (*переважно множина*) Зернові культури (жито, пшениця і т. ін.) на пні. 4. Засоби до існування; заробіток. 5. Харчі, їжа [9, с. 78-80]. Кожне з наведених словникових значень конкретизоване в словнику відповідними фразеологічними зворотами, що мають виразне оцінне значення. Найбільш розгалужена фразеологічна частина до значення 4. Засоби до існування; заробіток. Це закономірно впливає із природи буття людини, залежності її фізичного стану від можливостей підтримувати життя всіма «засобами до існування». Цей зміст, як і значення інших фразеологізмів із словом *хліб*,

виявляє найсуттєвіше в людському існуванні: працею дається людині хліб; найщирішу приязнь, гостинність виявляє людина в ставленні до інших, коли пригощає їх *хлібом-сіллю*.

У мовній картині світу фахівців-аграрників земля має статус різнопланово конотованої одиниці, оскільки належить до стрижневих світоглядних кодів національної культури. У цій номінації найвиразніше виявляється мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту. Як зазначає Г. Булашев, «до землі український народ, як народ передовсім землеробський, почуває глибоку повагу, яка подекуди межує з обожненням» [11, с. 268].

За допомогою асоціацій мова вербалізує мовну картину світу. У контексті сказаного О. Залевська зазначає: «Вербальні асоціації відображають результати доступу через слово до інформаційного тезаурусу індивіда, за ними лежить багатогранний досвід (чуттєвий і раціональний, індивідуальний і соціальний), що забезпечує «вихід» на картину світу у всій різноманітності зв'язків та відношень» [3, с. 286].

Для українського світосприймання хліб – це найперша, найнеобхідніша їжа, очікуваний урожай (*зерно*), неодмінний атрибут українських звичаїв, пор.: *На Новий рік хлібороб на свою худібку покладе святковий пояс і квітку колосся та й веде до хати – хай і воли покуштують святого хліба, бо й вони робили на нього* (М. Стельмах). Асоціативні образи *хліба* доповнюють слова *пшениця, жито, зерно, колосся*, які невіддільні в мовомисленні людей-хліборобів.

Щодо образу землі, то він постає в таких асоціаціях, як: багатий, родючий ґрунт, як рідна земля, як жива істота, як мірило цінностей, як бажана мрія, як покарання, як засіб існування: «Земля – найбільше щастя – більше за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля!» (У. Самчук).

Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. На думку В. Маслової, «концепти – це ніби згустки національнокультурних смислів, вивчення яких допомагає виявити особливості світосприйняття народу, представити концептуальну та національну картину світу» [5, с. 67]. Як зазначає М. Пименова, «концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак» [7, с. 44].

На нашу думку, концепти 'хліб' і 'земля' як виразники української культури, національних цінностей та образів сільськогосподарської діяльності створюють свій образ мовної картини світу у фахівців-аграрників через систему лінгвокультурологічних завдань під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». Лінгвокультурологічне завдання, за визначенням Н. Мішатіної, – це «добудова (або відновлення) фрагментів, яких не вистачає в

емоційно-оцінній картині світу підлітка як культуромовної особистості» [6, с. 12].

Наведемо приклади лінгвокультурологічних завдань, спрямованих на опанування фахівцями-аграрниками новими смислами, пов'язаними із збереженням й вираженням національного досвіду сільськогосподарської діяльності.

Завдання 1. Прокоментуйте фрагмент тексту:

Вона [Романова матір] й досі, мов молода, живе у своїх мріях, і досі свято вірить в усі чутки про землю, як і в те, що, ідучи по землі, можна дійти до неба, і хай Роман не вигадує всяких дурниць, хоча б вони і в книжках писалися, бо земля і небо це одне, як тіло і душа чоловіка, тільки земля – це будень людини, а небо – свято її (М. Стельмах).

Мета завдання: активізувати асоціативне мислення спрямоване на виявлення глибокого змісту поданого речення.

Завдання 2. Пояснити значення метафор у професійному контексті.

Масний подільський чорнозем, на якому посади дитину – і дитина виросте (М. Стельмах).

Мета виконання завдання: активізувати асоціативне мислення спрямоване на виявлення глибокого змісту, виділеної в реченні метафори, застосовуючи професійні поняття і терміни.

Завдання 3. Проведіть асоціацію фольклорних символів небесних реалій:

«Божа оселя», «життя», «краса, дівчини», «недобра сила», «Божий гнів», «провісниця щастя», «людські душі, які заглядають у світ».

Мета виконання завдання: провести порівняльний аналіз астрономічних понять у контексті народних знань і знайти наукові відповідники до фольклорних (народних) символів небесних реалій.

Завдання 4. Поясніть, який символічний зміст закладено у вислові

І. Франка: «Іноді поступ людський виростає на могилах, як пшениця на зораній ниві!»?

Мета виконання завдання: виявити ступінь розвитку метафоричного мислення, яке дозволяє особистості побачити значення, закодовані в символах, а також розкрити конденсований зміст, розуміння якого можна досягти через розшифрування внутрішньої форми метафори.

Завдання 5. Які асоціації викликають у Вас метафори з фрагменту тексту?

Попід лісом бездоріжжям прямує чоловік, ледве чутно ворущачи губами, і тепер земля прислухається до перестуку краплин і лічби хлібороба. Він міряє землю не поспіль, а по урочищах, тримаючи в пам'яті усі кроки довжини і ширини (М. Стельмах).

Мета виконання завдання: вплинути на емоційно-почуттєву сферу і викликати не лише образні, але й звукові асоціації; розвиток уміння переводити словесну інформацію в образну, звукову та навпаки.

Завдання 6. Відтворіть художній рослинний образ за висловами митців слова.

1. Навкруг мене то жито половіє, а в житті купка льону голубо цвіте, то

ячмінь колоситься (М. Вовчок).

Мета виконання завдання: вплинути на розвиток образного мислення як основи творчого мислення, розвиток уміння переводити словесну інформацію в образну та навпаки.

Наведемо приклади *пошукових завдань*, які студенти виконують користуючись відповідною літературою.

Завдання 7. Проаналізуйте трансформацію змісту понять, скориставшись коротким словником жаргонної лексики української мови (Л. Ставицька) та словником-довідником «Знаки української етнокультури (В. Жайворонок): Віз, капуста, карась, качан, кінь, клуня, копито, конюшня, косити, курятник, млин, мозоль, морквинка, перець, персик, плуг, скотина, стріха, цимбали.

Мета виконання завдання: розвивати вміння працювати з літературою, яка має різні принципи укладання, ознайомити зі способами трансформації змісту понять (наприклад через порівняння), сприяти застосуванню власного досвіду вжитку слів, понять, термінів, висловів.

Лінгвокультурологічні завдання дають можливість створювати ситуації пізнавальної новизни, зацікавленості, виявлення причинно-наслідкового зв'язку, досвіду і ціннісного ставлення, зіставлення наукових і життєвих пояснень тощо.

Завдання 8. Прочитайте уривок з тексту М. Шолохова «Піднята цілина» і доведіть вагомість народних знань у праці хлібороба.

Під дощем не можна орати, товаришу Давидов. Вам про це невідомо? Віл – не трактор. Як намокне хоч трохи в нього шерсть на шиї, – враз ярмом натреш шию до крові, і тоді вже ним не робити.

– Що там таке?

– Та як же так, Давидов! Мрячить, а він оре. Та він же отак волам шиї потре! Я кажу: «Випрягай, поки дощ іде», – а він...: «Не твоє діло!» А чие ж, сучий ти сину, це діло? Чие, хрипливий чортяко! – закричав Майданников, уже звертаючись до Атаманчукова і замахуючись на нього занозом.

Мета виконання завдання: стимулювати професійне мислення, актуалізувати значення народних знань у професійній діяльності, проаналізувати поведінку персонажів і дати їй оцінку, виявити причинно-наслідковий зв'язок.

Пропоновані завдання сприяють формування національної свідомості, світогляду, оскільки інтегрують в собі культурологічні й професійні знання на рівні формування мовної картини світу в контексті сільськогосподарської діяльності. Їх зміст спрямований на засвоєння студентами мовних знань аграрно-культурної сфери.

Отже, мова відтворює, зберігає та оновлює культуру, оскільки передається від покоління до покоління і є засобом успадкування найцінніших, прогресивних звичаїв і традицій – природна й закономірна умова існування та прогресу кожного народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Живіцька І. Символ як стереотипізоване явище культури (на матеріалі українських паремій) / І. Живіцька // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (Мовознавство). – Випуск 81 (3). – Кіровоград: РВВ КДПУ, 2009. – С. 271-275.
3. Залевская А. А. Психолінгвістическіе ісследованія / А. А. Залевская // Слово. Текст: Избранные труды. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
4. Калинюк Н. Семантична парадигма номінації земля в українській народній пісні / Н. Калинюк. Режим доступу: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine65-4.pdf>.
5. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / В.А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 293 с.
6. Мишатина Н.Л. Лингвокультурологические задачи на уроках развития речи / Н.Л. Мишатина // Русский язык в школе. – 2005. – № 4. – С. 11 – 14.
7. Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику / М.В.Пименова. – Вып. 4. – Кемерово : Наука, 2004. – 208 с.
8. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре / А.А.Потебня. – Собрание трудов. – М.: Лабиринт, 2000. – 480 с.
9. Словник української мови в 11-ти томах. Том XI. – К., 1970-1980.
10. Становлення і розвиток аграрної освіти і науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодні) / Д.О. Мельничук, М.В. Зубець, Л.Ю. Беренштейн, С.С. Коломієць, Б.Я. Панасюк, С.К. Рудик, С.К. Гузеватий, Нац. аграр. ун-т. – К.: НАУ, 2005. – 224 с.
11. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Онисимович Булашев. – Київ : Довіра, 1992. – 414 с.
12. Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М.П. Фабіан. – Ужгород : Патент, 1998. – 256 с.

Автор статті розглядає мову як інструмент включення майбутніх фахівців аграрної галузі в світ етнічної культури з позиції найкращих традицій сільськогосподарської праці.

Ключеві слова: мова, культура, національна свідомість, світогляд, заснований на національній самоідентифікації, мовна картина світу, поняття, асоціації, метафоричне мислення.

The author considers language as a tool of involvement of future specialists in the agricultural sector into the world of ethnic culture from the perspective of the best traditions of tillage work.

Keywords: language, culture, national consciousness, national self-identity, concept, association, metaphorical thinking.

УДК 811.161.2. (075.8)

Кудіна Т.М.

ПОШУКИ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Стаття присвячена проблемі викладання української мови іноземним слухачам підготовчих відділень університетів. У праці йдеться про пошуки сучасних комп'ютерно орієнтованих методів і засобів навчання української мови як іноземної, розглянуто мультимедійні засоби навчання.

Ключові слова: українська мова як іноземна, мультимедійні засоби, мовленнєва діяльність.

Під час навчання іноземних студентів у вишах України українська мова не належить до сфери їх майбутньої професійної компетенції, але є необхідним засобом спілкування та адаптації до нових соціально-культурних умов і засобом оволодіння майбутньою професією. Тому якість професійно зорієнтованої довузівської підготовки іноземних студентів великою мірою залежить від предметної компетенції викладача української мови, який сьогодні стикається з новими викликами часу. По-перше, комерціалізація освіти відкрила доступ іноземцям, слабо підготовленим на батьківщині із загальноосвітніх предметів. Активна навчальна діяльність нерідною мовою викликає у них великі труднощі. За нашими спостереженнями, такі іноземці складають майже половину контингенту слухачів підготовчих відділень. По-друге, сучасні тенденції у дидактиці пов'язані з індивідуалізацією та інтенсифікацією навчального процесу, що забезпечують вибір кожним суб'єктом навчального процесу власної траєкторії навчання, яка враховує його індивідуально-психологічні особливості. Отже, пошук сучасних методів формування навчально-предметних компетенцій мовної особистості є актуальною проблемою лінгводидактики.

Основною метою пропонованої статті є розробка сучасних пошуків викладання української мови як іноземної. Для досягнення визначеної мети передбачалося розв'язання таких завдань: з'ясувати сучасні тенденції в розвитку методики навчання української мови як іноземної, роль і місце електронних засобів навчання у становленні нових методик та запропонувати один із варіантів їх ефективного з погляду лінгводидактики застосування. Матеріалом дослідження є основні науково-методичні розробки у галузі викладання мови як іноземної. Об'єктом дослідження обрано методи викладання мови як іноземної. Предметом аналізу є потенціал інформаційно-комунікаційних технологій і доцільність їх використання у вищій школі для викладання української мови як іноземної.

Методика навчання української мови як іноземної – доволі молода наука, яка почала інтенсивно розвиватися в умовах суверенної України. Теоретико-лінгвістичним підґрунтям пошуку і розробки ефективної методики викладання української мови для іноземців стали відомі, перевірені практикою методики, що у лінгводидактиці отримали статус напрямків у навчанні іноземної мови, серед яких найвагомішими є: перекладні методи (серед них виділяють граматико-перекладний, текстуально-перекладний, свідомо-зіставний та методику національно-мовного орієнтування), прямі, або безперекладні, методи (власне прямий метод, аудіовізуальний, аудіолінгвальний), інтенсивні методи (сугестопедичний, метод активізації можливостей особистості чи колективу, психотерапевтичні методи) та комбіновані методи (зокрема свідомо-практичний та комунікативний методи). Певні надбання кожного з них успішно використовувалися в навчальній діяльності вітчизняних педагогів, а лінгвофілософські і лінгвістичні засади знайшли відображення у підручниках та навчальних посібниках з практичного курсу української мови як іноземної, які побачили світ в останнє десятиліття. Це початковий та базовий курси [В.Вінницька, Л.Голов'яшина, Н.Плющ 2001; Г.Макарова, Л.Паламар, Н.Присяжнюк 2001-2002; В.Вінницька, Н.Плющ 2003; Н.Зайченко, С.Воробйова 2004; Г.Гайдамака 2005; А.Чистякова 2006; Т.Кудіна 2009; О.Тростинська 2011; О.Палінська, О.Туркевич 2011 та ін.], розробки для викладання різних аспектів української мови в іноземній аудиторії для майбутніх філологів та перекладачів – морфології, стилістики, наукового мовлення, лінгвокраїнознавства [М.Шевченко 2008; О.Самусенко, О.Клімкіна 2009; Л.Мацько, О.Сидоренко, О.Мацько 2010] тощо. Вагомі дослідження в сфері викладання української мови як іноземної викладені у працях таких дослідників як: Т.Донченко, Я. Гладир, І. Жовтоніжко, Т. Єфімова, А. Кулик, Т. Лагута, О. Тростинська, Г. Тохтар, Б. Сокіл та інші. І робота в цьому напрямку продовжується.

Останні досягнення в лінгводидактиці пов'язані з інформаційно-комунікаційними технологіями. Впровадження ІКТ у процес навчання іноземним мовам зумовлюється необхідністю розв'язання державних проблем:

- відповідність світовим тенденціям розвитку інноваційної освіти (зростання частки самостійної роботи у навчанні, створення можливостей для саморозвитку особистості, забезпечення вільного доступу до засобів навчання, реалізація принципу «безперервної освіти»);

- модернізація економіки (масова іншомовна підготовка спеціалістів різних професій, що необхідно для обміну досвідом, розповсюдження продуктів вітчизняного виробництва на світовому ринку);

- задоволення соціального замовлення суспільства (участь великої кількості громадян у міжкультурній комунікації, процесах глобалізації і усвідомлення унікальності свого власного ментального простору).

Електронні засоби навчання дають можливість:

- 1) реалізувати особистісно-діяльнісний підхід у навчанні мовам,
- 2) найповніше реалізувати дидактичний принцип наочності;

- 3) штучно створити україномовне середовище для навчання іноземців у будь-який час в аудиторії, вдома, у транспорті;
- 4) виконувати інтерактивні види вправ одночасно з багатьма слухачами;
- 5) забезпечити об'єктивний контроль знань;
- 6) підвищити ефективність самостійної навчальної діяльності.

Питання про необхідність створення для іноземних слухачів середовища для вивчення української мови в позааудиторний час постає з перших днів їхнього перебування на підготовчому відділенні. І це середовище повинно бути навчальним, відповідати вимогам чинної програми, форми і методи навчання української мови як іноземної мають бути сучасними, привабливими, тобто слухачі повинні бути вмотивовані до навчання в позааудиторний час. Зрозуміло, покласти на викладача відповідальність за організацію навчальної діяльності слухачів у час, вільний від аудиторних занять, неможливо. З іншого боку, найпоширенішим і найпотужнішим середовищем для спілкування молоді сьогодні є Інтернет, доступ до мережі якого не становить жодних проблем. Тому не випадково для організації освітніх середовищ провідні університети саме й обирають всесвітню мережу Інтернет. Доцільність використання Інтернет-ресурсів у навчанні іноземних мов не викликає сумніву. Нові умови навчання за допомогою інформаційних технологій характеризуються гнучкістю, відкритістю, доступністю і надають студентів можливість вільного вибору місця, часу, змісту та форм навчання, розвивають його пізнавальний інтерес.

Тому шляхом досягнення мети нашого дослідження було створення електронного курсу з української мови як іноземної з інтернет-адаптованим навчальним мультимедійним контентом. Через те, що цей курс призначений для самовдосконалення знань з української мови у вільний від занять час, він не повторює електронну копію паперового підручника. Тільки в такому форматі, на наш погляд, він буде сприйматися з великою цікавістю. В основу мультимедійного курсу ми поклали україномовний художній фільм. Це зумовлено низкою обставин.

Базовою інформаційною технологією, що застосовується для навчання іноземним мовам, є мультимедіа. Мультимедіа дозволяє одночасно проводити операції з нерухомими зображеннями, динамічними об'єктами (відеофільмами, анімаційними об'єктами), текстом і звуком. Синхронна дія на слух і зір людини підвищує обсяг і ступінь засвоєння інформації, що надходить в одиницю часу.

Сучасна психолінгвістика визначає об'єктом навчання іноземної мови мовленнєву діяльність людини, яка можлива тільки за наявності мовленнєвої ситуації. Імітувати мовленнєву ситуацію викладач може за допомогою електронних засобів навчання, показуючи відповідний відеосюжет.

Кіно- або відеофільм є аудіовізуальним унаочненням, що демонструє конкретну мовленнєву ситуацію, адже на екрані видно, хто з ким спікується, міміку співрозмовників, жести, зрозуміла мотивація вчинків і висловлень комунікантів.

І.Зимня [1, с.106], визначаючи психологічні особливості навчання іноземній мові, важливу роль у розвитку мовленнєвих дій надає унаочненню.

На її думку, унаочнення створює: 1) смислову опору для народження і розуміння іншомовного висловлювання; 2) стимул для народження висловлювання; 3) мовний зразок, який потім служитиме еталоном, сприятиме виробленню програми власної мовленнєвої діяльності.

На початковому етапі навчання у процесі формування умінь і навичок аудіювання виникають труднощі, подолати які можна саме за допомогою відеоматеріалів. Відеоматеріалами, поділяючи погляди О.Ільченко [3, с.8], ми називаємо художні, документальні, мультиплікаційні фільми, а також теленовини, рекламні блоки тощо, записані на плівку або цифрові носії і використані в якості дидактичного матеріалу. Перегляд автентичних відеоматеріалів і цілеспрямована, методично продумана робота з ними є найбільш ефективним способом формування безперекладного внутрішнього мовлення – основи для розвитку навичок аудіювання навіть за умови володіння обмеженим мовним матеріалом. Систематичне використання відеоматеріалів у навчальному процесі усуває також проблему звикання до мовлення однієї особи (викладача) і труднощі розуміння мовлення інших людей.

Відеоматеріали як додатковий навчальний засіб можуть ефективно застосовуватися для формування навичок читання. Кінофільми і телепередачі з титрами (captioned television) спочатку були створені для людей з вадами слуху, а сьогодні розглядаються як новий спосіб навчання читанню іноземною мовою. Аудіо- і відеоконтекст допомагають усвідомити значення графічного образу слова у нерозривному зв'язку із звуковим образом.

Важливим питанням з погляду лінгводидактики є критерії вибору автентичних відеоматеріалів. Викладач повинен керуватися перш за все дидактичною і методичною метою навчального процесу і розуміти, що художній фільм як твір мистецтва уникає шаблонів, шукає неповторних і незаштампованих ситуацій і виразів. Вербальному плану художньої кінокартини властивий високий ступінь довільності мовних структур, яка виникає внаслідок синтезу двох планів – плану комунікації і плану виразності. Методична несистемність мовного матеріалу художнього фільму вимагає від викладача ретельного опрацювання кожного кінофрагмента. На це звертає увагу А.Щукін [5, с.38]. Він пише, що звуковий ряд є тим матеріалом, який повинен бути засвоєний у результаті роботи над фільмом, а відеоряд допомагає зрозуміти і закріпити звукові образи. Відповідно проблема синтезу відеоряду і вербального плану є важливою у відборі фільму для демонстрації і розробки системи занять.

Російський науковець В.І.Іванова-Циганова [2, с.114], яка дослідила всі можливі співвідношення звука і зображення в семантичному, квантитативному, темпоральному і локальному значенні, радить на початковому етапі вивчення іноземної мови відбирати ті кінофрагменти, де відеоряд збігається із звуковим або відеоряд ширший, ніж вербальний, тобто на екрані показується більше, ніж промовляється.

Мовний матеріал, що входить до розробленого нами аудіовізуального курсу «Українська мова для іноземців», визначений чинною «Програмою з української мови для студентів-іноземців, які навчаються на підготовчих

факультетах (відділеннях) вищих навчальних закладів України» [4] і відповідає третьому рівню володіння українською мовою згідно з Програмою або рівню А+ за Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти (другий семестр). Саме в другому семестрі головним завданням на заняттях з української мови є перехід до невідготовленого мовлення для вираження власних думок і суджень, а це вимагає знання великого обсягу лексичних одиниць. У той же час кількість годин для вивчення української мови у другому семестрі скорочується, додаються дисципліни, що відповідають напрямку спеціальності, якою планують оволодіти іноземні слухачі. Тобто зростає частка самостійного вивчення мови.

Мультимедійний аудіовізуальний курс створений у програмній оболонці для дистанційного навчання Moodle і структурно складається з двох блоків: інформаційного і контрольного (тренувального). До інформаційного блоку входять: словники, граматичні таблиці, аудіо- та відеопрезентації. Контрольний блок містить тренувальні вправи, конструктор тестів і тестувальний модуль. Спробуємо аргументувати необхідність таких структурних елементів.

Як засвідчує аналіз методичної літератури, для формування лексичної компетентності слухача навчальний засіб повинен містити інформацію про лексичні одиниці, які вивчаються на занятті. Тому обов'язковим елементом кожного уроку електронного курсу є словник нових слів, які містяться у діалогах фільмів і які необхідні для обговорення теми кінофрагменту. Тлумачний аудіословник і перекладний словник використовуються на етапі ознайомлення з новими лексичними одиницями.

Таким чином, словники – це перша частина інформаційного блоку електронного курсу для вивчення української мови.

У другій частині інформаційного блоку містяться граматичні таблиці, які не тільки пояснюють граматичні явища тексту кінодіалогу, але й узагальнюють набуті знання.

Банк інтерактивних кінофрагментів, аудіофайли і тейпскрипти діалогів (презентації у Power Point) входять до інформаційного блоку і є навчальним матеріалом, який можна роздрукувати.

Як будь-яка навчальна система, ММНМК має тренувальний або контрольний блок. Він містить систему вправ, що спрямовані на запам'ятовування лексичного матеріалу та автоматизацію дій слухачів з новими лексичними одиницями, і тести.

Самостійна робота слухача підготовчого відділення над електронним уроком починається з повторення граматичного матеріалу, який вивчався на аудиторному занятті. Потім іноземець ознайомлюється з кінодіалогом, під час перегляду якого формує контекстне розуміння нових лексичних одиниць, адже презентація слова в контексті (мікроситуації) розкриває його морфологічні та синтаксичні зв'язки. Перекладний і тлумачний словники є допоміжними засобами семантизації лексичних одиниць, необхідних для розуміння тексту кінодіалогу.

Основний час самонавчання повинен бути витрачений іноземним слухачем на ознайомлення з новими словами і вивчення діалогу. Тільки після цього слухач може виконувати вправи, тренувальні і контрольні тести, результати роботи з якими автоматично потрапляють на сервер до викладача. Перегляд повного фільму буде можливим через деякий час, коли в іноземця виникне інтерес до сюжету фільму, долі героїв кінофрагментів.

Роль викладача у процесі самостійної навчальної діяльності слухачів підготовчого відділення у мережі Інтернет полягає в тому, що він через певний функціонал програмної оболонки Moodle контролює доступ до електронного ресурсу і вивчення навчальних матеріалів відповідно до робочої програми з української мови. Важливим є питання мотивації навчальної діяльності слухачів над електронним курсом. Багаторічний досвід роботи показує: якщо освітній ресурс високої якості (в тому числі інтернет-доступний) і є «домашнім зошитом», який обов'язково перевіряється викладачем до наступного заняття, то вивчення української мови йде швидше. Таким чином, аудіовізуальний курс в оболонці для дистанційного навчання Moodle – це потужний навчальний засіб для організації самонавчання та формування в іноземних слухачів підготовчого відділення, які вивчають українську мову, мовнокомунікативної компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку/ И.А.Зимняя. – М.: Русский язык, – 1989. – 160 с.
2. Иванова-Цыганова В.И. Особенности учебных кинофильмов по иностранным языкам как источник информации и их использование для обучения устной речи в языковом вузе / В.И.Иванова-Цыганова – М.:Просвещение. – 1971. – 235 с.
3. Ильченко Е. Использование видеозаписи на уроках английского языка [Текст] / Е.Ильченко // Первое сентября, Английский язык. – 2003. – № 9. – С. 7–9.)
4. Навчальні плани та програми (довузівська підготовка іноземних громадян) / Уклад.: Л.Г.Новицька, О.Ф.Гудзенко, М.І.Дудко та ін. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2003. – Ч.1. – 56 с.
5. Щукин А.Н. Применение аудиовизуальных средств на занятиях по русскому языку со студентами-иностранцами / А.Н.Щукин. – М.: 1979. – 211 с.

Стаття посвящена проблемі преподавання українського мови як іноземного. В роботі мовляється про сучасні пошуки комп'ютерно орієнтованих методів і технологій преподавання українського мови як іноземного, розглянуті мультимедійні засоби вивчення мови.

Ключевые слова: український мови як іноземний, мультимедійні засоби вивчення, мовна діяльність.

The article deals with the study of teaching Ukrainian language for foreign students. This paper is devoted to the search of teaching methods. The work focuses on analyzing of teaching methods, which are used in the process of teaching Ukrainian for foreign students. In this article are considered multimedia tools.

Keywords: Ukrainian language, multimedia tools, speaking activity.

УДК 811.161.2'367.332

Кумейко Т.А.

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ І ВАРІАНТИ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ З ДІЄСЛОВАМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДГРУПИ «ПОШУК»

У статті розглянуто структурні моделі речень з дієсловами інформаційної діяльності підгрупи «Пошук», їхня морфолого-синтаксична реалізація. З'ясовано, що спільним для цієї групи предикатів є те, що вони програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення у семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени.

Ключові слова: дієслово, інформаційна діяльність, предикат, речення, структурна модель, суб'єкт, об'єкт.

На сьогодні сучасне мовознавство приділяє значну увагу дослідженню системної організації дієслівної лексики, від якої залежить семантико-синтаксична структура комунікативних одиниць. Дієслівні речення виступають об'єктом дослідження у працях Л. Васильєва, І. Вихованця, Р. Гайсиної, К. Городенської, А. Грищенко, А. Загнітка, Г. Золотової, Е. Кузнецової, О. Леути, В. Недялкова, В. Русанівського, О. Селіверстової, Ю. Степанова та інших. Але слід зазначити, що дієслова інформаційної діяльності та їх роль у структурно-семантичній організації речення не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Тому актуальним є дослідження типів реалізації структурних схем речень з предикатами інформації, варіантів їх структурно-морфологічного втілення.

Метою статті є виокремлення структурних моделей речень з дієсловами інформаційної діяльності підгрупи «Пошук» та опис їхньої морфолого-синтаксичної реалізації.

Слід зазначити, що опис дієслівних структурно-семантичних моделей речення неможливий без урахування лексико-семантичних і граматико-морфологічних особливостей дієслова. Ця думка знайшла втілення у роботах В.В. Виноградова, І.І. Смирницького, І.І. Мещанінова, які розглядали лексичне і граматичне, як дві зустрічні течії, якими спрямовується рух мови. Дослідження дієслівного речення повинно базуватися на таких теоретичних положеннях: 1) дієслово відрізняється номінативною недостатністю; 2) семантика (семний склад) дієслова прогнозує його поєднувальні якості – кількісні та якісні характеристики актантів; 3) дієслова, що належать до однієї ЛСГ, об'єднані архісемою й організовують типізовані за структурою і семантикою моделі речення [7, с.71-72].

Так, група «Пошук» дієслів інформаційної діяльності представлена

трикомпонентними та чотирикомпонентними моделями. Розглянемо кожну з них.

Трикомпонентні схеми

Структура $S - V_f \text{Praed}_{dic} - Obj$

Речення цієї схеми формують такі валентнісні типи предикатів:

1. **Двовалентні предикати.** Напр: Лише 9% дітей в Інтернеті **шукують** інформацію, котра потрібна їм для навчання (з газети).
2. **Дво-тривалентні предикати у двовалентній реалізації.** Напр.: Про те **дізнався** архієпископ, одначе не покарав грішника на смерть, як то годилося б, а одправив у інший монастир (Ю. Мушкетик).

Також слід зазначити, що спільним для цих валентнісних різновидів предикатів є те, що вони програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення у семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени. Напр.:

$S - V_f \text{Praed}_{dic} - Obj - /Adv \text{Facult}/$

Також українці масово шукали інформацію про серіал Мосгаз (з газети); Батько дізнався про нещастя на ярмарку, гнав коней тридцять верст (О.Довженко); У попередніх прикладах ми вибирали інформацію зі всіх рядків таблиці бази даних (з підручн.); Про цей випадок довідався Астіаг (з підручн.).

У підгрупі «Пошук» відсутні об'єктні поширювачі, виражені формою родового, давального, орудного та місцевого відмінків. Зазначена група представлена об'єктним поширювачем, вираженим формою знахідного відмінка:

$N_1 - V_f - N_4$

Структурна схема речення з об'єктним поширювачем у формі знахідного відмінка є продуктивною у цій підгрупі. Суб'єктом у цій групі виступає особа або умовна особа, виражена метонімічним перенесенням, а об'єктом – неістота, що й зумовлює такі варіанти прочитання речень:

а) "хто – V_f – що"

Учитель **добирав** до заповіді ілюстрації з біблійних легенд, розповідав про Ноя та його дітей (І.Пільгук); Тут же ми **знаходимо** відомості про звичаї кожного народу, описи костюмів тощо (з газети); Будучи виконавчим органом, Статистичне бюро Секретаріату ООН **збирає** статистичну інформацію з держав – членів ООН, публікує її, виконує доповіді за особистим питанням статисти та публікує результати виконаних досліджень, у періодичних виданнях (з підручн.); СБУ спільно з Українським інститутом пам'яті **шукують** дані про співробітників органів Державного політичного управління (з газети)

б) "хто – V_f – праер що"

Розвідники мали вночі перепливати Дніпро, **дізнатись** про оборону противника, взяти "язика" (Б.Дубов).

Варіанти схеми $N_1 - V_f - \text{праер} N_4$

Сполучення предиката з формою знахідного відмінка об'єктного поширювача утворює однозначний варіант прочитання схеми речення:

$N_1 - V_f - \text{про } N_4$: Все ж Ольга про це довідалась і не пробачила Возняку такого вчинку (Л.Горак).

Чотирикомпонентні схеми

Структура $S - V_f \text{ Praed}_{dic} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2$

Речення цієї групи формують такі валентнісні типи предикатів:

1. **Дво-тривалентні у тривалентній реалізації.** Напр.: Що дізнаються українці про своїх коханих у шлюбі (з газети); Вивчаючи спектр тієї чи іншої зірки, астрономи дізнаються багато чого про її особливості, температуру і навіть хімічний склад (з підручн.); У вівторок журналісти дізнаються все про багатонаціональність Закарпаття (з газети); У цій книзі ми розповімо щонайперше про гобітів, і читач довідається багато чого про їхні звички, але мало про історію (з газети).

2. **Три-чотиривалентні у тривалентнісній реалізації.** Напр.: Стояла перед ним у чорному отаманиха і оце випитувала все у нього (В. Шевчук). - І так він випитував про все в Левантини, розпитався й про те, через що кинула хазяїв (Б.Грінченко); Рудяк обіцяє, що незабаром усі дізнаються все про замах на «Вову-Морду» (з газети).

Спільним для цих різновидів є обов'язкове поширення структури речення суб'єктом і двома об'єктами, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додатки. Як факультативні члени у структурі речення функціонують обставини і означення. Напр.:

$S - V_f \text{ Praed}_{dic} - \text{Obj}_1 - \text{Obj}_2 - /Adv \text{ Facult}/$

Наприкінці 2011 року ми довідалися від своїх колег і близьких про Ваш виступ на одному з львівських телеканалів (з газети); Вчені дізналися про можливу причину майбутньої загибелі Землі (з газети).

$N_1 - V_f - N_2 - N_2$

Аналізована структурна схема, у якій об'єкти представлені у формі родового відмінка, є малопродуктивною у підгрупі «Пошук». Позиції суб'єкта та адресата у таких конструкціях займає назва особи або умовної особи, вираженої метонімічним перенесенням, а об'єкта – неістота:

"хто – V_f – праер кого – чого"

Білл Клінтон питає поради у Стіва Джобса під час скандалу з Монікою Левінські (з газети).

Варіанти схеми $N_1 - V_f - \text{праер } N_2 - N_2$

Схема з об'єктними поширювачами у формі родового відмінка передбачає, що один з них має прийменниково-відмінкову форму, а другий – безприйменникову. Об'єктний поширювач (адресат) сполучається лише з одним прийменником **у(в)**, що зумовлює функціонування одного варіанта зазначеної структури:

$N_1 - V_f - \text{у(в)} N_2 - N_2$: Каюсь, я навіть питаю поради у Олександра Олександровича Сизоненка, котрий живе поруч із Загребельним (з газети).

$N_1 - V_f - N_2 - N_4$

Структурна схема, у якій адресат виражений формою родового відмінка, а об'єкт формою знахідного, є продуктивною в зазначеній групі. Суб'єкт і

адресат у цій групі можуть бути представлені особою або умовною особою, що виражена метонімічним перенесенням, а об'єкт, крім зазначеного, ще неістотою:

а) "хто – V_f – праер кого – праер що"

Мабуть, я був першим іноземцем, який дізнався від Ющенка про план організації руху спротиву фальсифікаціям (з підручн.); Житомирські абітурієнти дізналися більше про загрози законодавчих ініціатив депутатів від Партії регіонів та Компартії (з газети); Алан Бадоев дізнався від ЗМІ про свою співпрацю з Люком Бессоном (з газети).

в) "хто – V_f – праер кого – праер кого"

Корі дізнався про нього від своєї бабусі, яка теж була його прихильницею (з підручн.); У Львові – виставка портретів тих, від кого світ довідався про ГУЛАГ (з газети).

Варіанти схеми $N_1 - V_f - праер N_2 - праер N_4$

В аналізованій структурній схемі беруть участь два об'єктних поширювача, які мають прийменниково-відмінкову форму вираження, що зумовлює утворення одного варіанта базової структурної схеми:

$N_1 - V_f - від N_2 - про N_4$: Тут Гек подружився з Баком Гренжерфордом, хлопцем одного віку з Геком, від якого Гек дізнався про 30-ти літню кровну ворожнечу між сім'ями (з підручн.); Але М. Потоцький довідався від молдавського господаря про похід Б. Хмельницького і 7 травня 1651 року вийшов з Кам'яця, щоб якнайшвидше з'єднатися з королівськими військами (з підручн.).

$N_1 - V_f - N_4 - N_2$

Структурна схема, у якій адресат виражений формою знахідного відмінка, а об'єкт формою родового, є непродуктивною в зазначеній групі. Суб'єкт і адресат можуть бути виражені істотою чи умовною істотою, що є метонімічним перенесенням, а об'єкт – неістотою. Зазначена схема має лише один варіант прочитання -

"хто – V_f – кого – праер чого"

Міліція опитує Горчинську і Притулу щодо подій на газетному конгресі (з газети).

Варіанти схеми $N_1 - V_f - N_4 - праер N_2$

Представлена схема містить два об'єктних поширювачі, один з яких (адресат) має безприйменниковий варіант, а об'єкт, виражений знахідним відмінком, сполучається із прийменником *щодо*:

$N_1 - V_f - N_4 - щодо N_2$: Тимошенко запитує Дубину щодо газових угод (з газети).

$N_1 - V_f - N_4 - N_4$

Структурна схема, у якій адресат і об'єкт виражені формою знахідного відмінка, є продуктивною в зазначеній групі. Суб'єкт, адресат, об'єкт у цій групі представлені істотою, умовною істотою, що виражена метонімічним перенесенням, неістотою:

а) "хто – V_f – кого – що"

Передні кинулися до полковника, щось його запитували (Ю. Мушкетик);

Але коли навіть, з моєї точки зору, маргінальне видання щось мене **запитує** чи хоче розмови, ніколи не відмовляю... (з газети)

б) "хто – V_f – кого – **праер** кого"

Завідувач почав **випитувати** Павлуся про Ганну, про її літа, зріст, волосся (А.Чайковський).

в) "хто – V_f – кого – **праер**що"

Про життя і роботу я **питала** Ірину її ж методом – славнозвісною абеткою, через яку пройшли понад три десятки українських письменників (з газети).

Варіанти схеми $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_4$

В аналізованій структурній схемі беруть участь два об'єктних поширювача, причому один з них (адресат) має безприйменникову форму знахідного відмінка, а другий – прийменникову форму знахідного відмінка, що зумовлює такі варіанти прочитання:

$N_1 - V_f - N_4$ – **про** N_4 : - Так, вона стверджувала, що слідчий в Бистричанах **випитував** її кілька ночей про Ілька Гладуна, але вона не могла нічого про нього сказати, крім того, що він писарював у сільраді... (Р.Федорів).

$N_1 - V_f - N_4$ – **на** N_4 : Банки **збирають** досьє на клієнтів (з газети).

Таким чином, узагальнюючи вищенаведене, можна зробити такі висновки. Дієслова підгрупи "Пошук" не відрізняються широким діапазоном семантики. Зазначена підгрупа представлена трикомпонентними і чотирикомпонентними схемами. Предикати цієї групи програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення у семантичній структурі речення позиції суб'єкта і об'єкта, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додаток. Обставина і означення функціонують у структурі речення як факультативні члени. Також слід зазначити, що конструкції речень представлені такими продуктивними структурними схемами, а саме: трикомпонентною – $N_1 - V_f - N_4$; чотирикомпонентними – $N_1 - V_f - N_2 - N_4$; $N_1 - V_f - N_4 - N_4$.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й.Ф. Семантико-синтаксичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов) / Й.Ф. Андерш // Зіставні дослідження української, чеської та російської мов: Зб. наук. праць. - К.: Наук. думка, 1987. - С.97-110.
2. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. Глаголы психической деятельности, речи, звучания и поведения /Л.М. Васильев - Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1981.- 72с.
3. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник /І.Р. Вихованець - К.: Либідь, 1993. - 368с.
5. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова/ А.П. Загнітко // Мовознавство. - 1994. - №2-3. - с.48-56.
6. Золотова Г. А. О роле глагола в структуре предложения /Г.А. Золотова // Русский язык за рубежом. – 1981. – №5. – С. 64-69.

7. Кузнецова Э.В. О принципах и методах выявления объема семантических классов русских глаголов / Э.В. Кузнецова // Классы слов и их взаимодействие. - Свердловск: Изд-во Уральского ун-та им. А.М. Горького, 1979. - С.5-13.
8. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: монографія / Олександр Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.
9. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю.С. Степанов- М.: Наука, 1981. - 360с.
10. Тимкова В.А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові: монографія /Валентина Тимкова. – К.: Кондор, 2005. – 134 с.

В статье рассматриваются структурные модели предложений с глаголами информационной деятельности подгруппы "Поиск", их морфолого-синтаксическая реализация. Установлено, что предикаты представленной подгруппы программируют своей семантикой обязательное заполнение в семантической структуре предложения позиции субъекта и объекта, которым на формально-грамматическом уровне соответствуют подлежащее и сказуемое. Обстоятельство и определение функционируют в структуре предложения как факультативные члены.

Ключевые слова: глагол, информационная деятельность, предикат, предложение, структурная модель, субъект, объект.

The article considers structural models of sentences with verbs of information activities of "Search" their morpho-syntactic realization. It was found that common for this group of predicates is that they program their semantics required to fill the semantic structure of the sentence position of subject and object, which on formal grammatical levels correspond to the subject and application. Circumstances and the definition of function in the sentence structure as elective members

Keywords: verb, information activities, predicate, sentence structural model, the entity object.

УДК 81`33.811.92

Леута О.І.

СУЧАСНІ КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОВОЗНАВСТВО

Статтю присвячено огляду проблем, що постали перед мовознавством на сучасному етапі розвитку суспільства та упровадження нових комунікативних технологій.

Ключові слова: комунікативні технології, інформація, інтернет, комп'ютерна лінгвістика, корпус мови, тезаурус.

Сучасне суспільство визначають як інформаційне. Цей термін почали вживати у 60-х роках ХХ ст. для відзначення тієї ролі, яку поступово набувала інформація в житті людства. На думку Е.Тоффлера, “Для цивілізації Третьої хвилі одним із найважливіших видів сировини, причому невичерпним, буде інформація” [Тоффлер 1984: 33]. Якщо основу індустріального суспільства складали вироблення та розподіл енергії, то в постіндустріальному провідними галузями економіки стали сфера послуг, наука, освіта. Економічною основою інформаційного суспільства стало виробництво й поширення інформації. Процеси комунікації вийшли на такий рівень, що окремі країни почали їх використовувати у військовій галузі, зокрема в інформаційних операціях чи навіть війнах. Антологію воєн можна представити у такому вигляді: війни аграрного періоду вели за території, війни індустріального періоду – за засоби виробництва, постіндустріального – за сировину, інформаційного – за засоби оброблення, зберігання й використання інформації.

Щоб побачити, якими темпами розвиваються комунікативні технології, американський дослідник Фредерік Уільямс стиснув хронологію створення засобів спілкування (36 тис.років) у межах однієї доби [Williams 1983].

00-00	36 тис.років тому	Поява homo sapiens, звукове спілкування
08 год-00 хв	14 тис.років тому	Наскельний живопис
20 год -00 хв	6 тис. років тому	Піктографія та ієрогліфія
22 год.-00 хв	5 тис. років тому	Буквено-звукове письмо
23 год. 38 хв.	1453 р.	Книгодрукування
23 год. 54 хв. 15 сек.	1832 р.	Телеграф
23 год. 55 хв. 43 сек.	1876 р.	Телефон
23 год. 55 хв. 47 сек.	1895 р.	Кіно, радіо
23 год. 57 хв. 40 сек.	1942 р.	Комп'ютер
23 год. 57 хв. 52 сек.	1947 р.	Транзистор
23 год. 58 хв. 02 сек.	1951 р.	Кольоровий телевізор
23 год. 59 хв. 01 сек.	1978 р.	DVD

Варто відзначити цікавий парадокс сучасного етапу комунікаційного розвитку людства – ”демасовизацію” масової комунікації. Якщо з 60-х років ХХ ст. завдяки телебаченню, радіо, інформаційним агенціям світ перетворився на глобальну спільноту, яка на різних континентах різними мовами обговорювала одні події, новини, переглядала одні серіали, то з 80-х років ситуація змінюється. Нестримний розвиток комунікаційних мереж, розширення можливостей вироблення різних інформаційних продуктів спричинили диверсифікаційні процеси, спрямовані на створення конкретного продукту для окремих сегментів споживача. ХХ ст. було епохою телебачення, а телевізорів за даними ЮНЕСКО у 1992 р. було більше мільярда, тобто один на чотири чоловіки. Саме в надрах телебачення й зародилися процеси децентралізації. З 1980 р. до ефірного додалося кабельне й супутникове телебачення, різко збільшилася кількість телекомпаній, каналів. Монополія державного телебачення закінчилася, приватні телекомпанії почали спеціалізуватися на виробленні інформаційного продукту для певних категорій, який важко контролювати.

ХХІ ст. є епохою Інтернету, який став інформаційним середовищем існування кожної людини. Інформатика та Інтернет нині займають таке важливе місце в житті молодшої частини суспільства, що вчені говорять про формування інтернет-комп'ютерної субкультури. У комп'ютерщиків є своя міфологія і фольклор, свій пантеон – розробники найвідоміших ігор, легендарні хакери, творці програм і апаратного продукту (С. Джобс, Б. Гейтс); своя мова, соціальна ієрархія.¹

Інтернет на очах перетворюється на комунікативно-інформаційне середовище перебування людини. У мовному аспекті інтернет-комунікація надзвичайно різноманітна й багатогранна, у ній є все, що й у загальнонародній мові. З іншого боку, Інтернет має величезний вплив на немережне спілкування в різних його формах. Найвиразніше мовна своєрідність інтернет-комунікації виявляється в таких особливостях:

1. *Посилення метамовної рефлексії у користувачів Інтернетом.* Це зумовлено тим, що у мережному спілкуванні використовують полісеміотичні (гібридні, креолізовані) знаки, а також паралельним застосуванням двох чи більше алфавітів. Полісеміотичні знаки – смайлики, що утворені комбінаціями розділових знаків, математичних і логічних символів тощо. Цікавим є фонетичне і нечислове використання назв цифр і літер (for you – 4 U; see you latter – CUL8R). Універсальним символом в адресах електронної пошти є @. Цей знак походить з англійського прийменника *at*, його називають *собака*, *абез'яна*, *жаба*, *плюшка*, *масямба*, *краказямбла*.

2. *Графіко-морфемні та графіко-лексичні гібриди.* Характерним явищем цього різновиду комунікації є змішування кирилиці та латиниці, що зумовлено двомовністю користувачів, відсутністю прямих відповідників англійським

¹ Соціальна ієрархія залежить від ступеня професіоналізму: від початківців – *чайників*, непрофесійних користувачів – *юзерів*, *лазерів* до професіоналів – *програмерів*, *сисадмінів*, *геймерів*, *хакерів*, *кракерів*.

номінаціям в українській: *створити піскпате, почали з «helpів», e-mail-адреса, IT-бізнес, on-line-конференція.*

3. *Ігрова фонетизація письма.* Тут перестають діяти правила орфографії і написання базоване на фонетичному принципі або асоціативному обігруванні: *аффтар, падонки, пазитиф, фтему, пруща.*

У результаті взаємодії спеціальної підсистеми інформатики з розмовним мовленням і молодіжним арго сформувався субстратний варіант – інтернет-комп'ютерний сленг.

Можна вважати, що третя комунікативна революція – створення персональних комп'ютерів (поряд з винаходом письма та початком книгодрукування) сформувала новий тип комунікації поряд з класичними – усним і писемним мовленням.

Постійне збільшення обсягів комунікації зумовлює “ущільнення” й водночас глибшу диференціацію семіотичного континууму: кількість класів і видів знакових систем зростає, хоча кількість природних мов невинно зменшується. Також утрачають свою роль паралінгвістичні засоби – міміка, жести, інтонація. Нові семіотики, тобто нові мови комунікації взаємодіють з традиційними мовами культур і так видозмінюються усі засоби спілкування.

З другої половини ХХ ст. відбувається зближення мовознавства з точними науками, зокрема з математикою і формується особлива галузь досліджень – математична лінгвістика, яка об'єднує математичну формальну теорію граматик і статистичну теорію мови, що використовує методи математичної статистики, теорію інформації. Мовознавство виявилось тією гуманітарною наукою, яка не лише стала використовувати інструментальні методи спостереження (експериментальна фонетика) та інструментальні прийоми (психолінгвістика), але й освоїла математичні способи моделювання мови.

У ХХІ ст. особливої гостроти набула проблема аналізу мови у її реальному функціонуванні із застосуванням досягнень інших наук: логіки, математики, психології, кібернетики. Найважливішим завданням такого семіозису наук, на думку М. Алефіренка, є “створення автоматичних систем штучного інтелекту, які моделюють знання” [Алефіренко 2005: 231]. Оскільки різноманітні знання зберігають, використовують і передають засобами мови, то моделювання науково-технічних і художніх текстів – це моделювання системи знань у відповідних галузях науки й техніки.

Наприкінці ХХ ст. сформувалася комп'ютерна лінгвістика – один із напрямів прикладного мовознавства, головним завданням якого є максимальна формалізація мовознавчих досліджень.

Завданням комп'ютерної лінгвістики спочатку було створення складних систем обслуговування комп'ютерів за допомогою мови, які роблять можливим безпосереднє спілкування людини з комп'ютером, автоматичну переробку, запам'ятовування, пошук і подачу інформації засобами мови. При цьому багато традиційних галузей мовознавства суттєво змінюють методіку дослідження завдяки можливості побудови програм, що реконструюють альтернативні варіанти фонологічних і граматичних систем прамов; машинному визначенню

часу розпаду споріднених мов за допомогою лексикостатистики; укладання машинних словників для величезних обсягів давніх писемних текстів; здійсненню допоміжних операцій для дешифрування давніх систем письма тощо.

Однією з найважливіших проблем комп'ютерної лінгвістики є моделювання природної мови. Прикладні моделі вирізняються певним спрощенням мовної реальності, хоча це не завжди означає ігнорування реальної складності модельованого об'єкта. Дослідники намагаються не обходити увагою багатоаспектність, багатолінійність, відкритість мовного механізму, але у новій дослідницькій парадигмі це не завжди можна реально враховувати й реалізовувати. Багато принципових моментів організації природних мов взагалі не вписуються в систему конкретних однозначних досліджень, вибудованих на засадах точних наук: це нечіткість, невиразність і дифузність значень мовних одиниць, динамічність мовної системи, образність номінації (насамперед метафоричність), неспівмірність обсягів словника й позначуваної ним інформації, величезні потенції в освоєнні нових знань, різноманітність функцій мови у суспільстві.

Комп'ютерне моделювання мови й мовленнєвої діяльності з кінця ХХ ст. ставить своєю метою розроблення спеціальних теорій у царині моделювання мовної здатності людини. До найважливіших напрямів цієї діяльності належать типологія штучних і природних мов, теорія розуміння тексту, теорія вербалізації комунікативних намірів, теорія комунікативних невдач, теорія семантичної еквівалентності повідомлень та ін. На думку В. Базилєва, головними проблемами, які останнім часом постали перед представниками комп'ютерної лінгвістики, є три: проблема розуміння, проблема знань і проблема комунікативних невдач [Базылев 2007: 108].

Сучасна комп'ютерна лінгвістика характерна суттєвим розширенням номенклатури лінгвістичних процесів, серед яких автоматизовані інформаційно-пошукові, інформаційно-експертні; системи машинного перекладу; автоматичні словники різних типів, зокрема термінологічні бази даних; системи автоматичної компресії тексту, логіко-семантичні й гіпертекстові системи автоматичного реферування; навчальні лінгвістичні автомати багатofункціонального та вузькоспеціалізованого типів; редакційно-видавничі системи для корекції орфографії, граматики, стилю; системи автоматичної атрибуції та адаптації текстів; текстові мовленнєві експертні системи з природним мовним інтерфейсом і розвинутими компонентами пояснення й набуття знань; автоматизовані системи розуміння й синтезу зв'язного тексту; комп'ютерні лінгвістичні ігри; системи переведення мовленнєвих повідомлень у текст і навпаки; системи автоматичної транскрипції; системи розпізнавання голосу та ін.

Головні труднощі моделювання різноманітних видів мовленнєвої діяльності пов'язані з тим, що мовленнєві утворення – тексти – моделюють реальну навколишню дійсність. Закономірно, що практично неможливо створити універсальну модель, яка буде відтворювати усі різновиди

мовленнєвої поведінки людини й аналізувати чи синтезувати різні тексти, що передають усе різноманіття навколишнього світу.

Звичайний лінгвістичний опис структури мови можна кваліфікувати як інтелектуальні структурні моделі, що можуть доволі ефективно бути застосовані у лінгводидактиці, редагуванні.

Останнім часом дослідники особливу увагу приділяють моделюванню систем мовленнєвої поведінки, орієнтованих на вузьку предметну галузь. Однак, навіть при орієнтації комп'ютерної системи на вузьку предметну ділянку ефективність автоматичної обробки великих за обсягом текстів суттєво залежить від універсальності моделі мовного механізму, тому виникає потреба побудови загальної моделі, що є основою комп'ютерної моделі мовленнєвої поведінки людини.

Крім створення *математичних моделей* мови, що є компонентом математичного забезпечення, для комп'ютерних моделей мовленнєвої поведінки, необхідно розробити *структурні лінгвістичні моделі*, які відтворюють процеси функціонування мовного механізму, а також *структурні моделі* мовного механізму.

У моделюванні окремих рівнів мовної системи є певні закономірності, зумовлені обсягом, специфікою функціонування, функціями одиниць.

Звукова форма мови є вихідною для усіх природних мов і тому основними напрямками вивчення звукової форми є такі:

- 1) аналіз акустичних характеристик мовленнєвого сигналу для створення систем передавання мовлення каналами зв'язку, для вироблення процедур автоматичного розпізнавання й синтезу мовлення, для покращення методик відновлення мовлення та слуху хворих;
- 2) аналіз артикуляційних характеристик процесів мовотворення для виявлення механізмів керування органами мовлення відповідними центрами кори головного мозку, що полегшує розуміння процесів вищої нервової діяльності людини;
- 3) дослідження процесів сприймання мовленнєвих повідомлень органами слуху для оцінки значущості акустичних ознак цих повідомлень і для побудови моделі слухової обробки мовленнєвого сигналу. Такі розробки надзвичайно важливі для спеціалістів в галузі запису й передачі мовленнєвих повідомлень, а також автоматичного розпізнавання й синтезу мовлення.

У моделюванні *синтаксису* найважливішим завданням є вироблення алгоритму розпізнавання синтаксичної структури чи окремих її елементів. Нині широко використовують три основних способи представлення синтаксичної структури речення: структури складників (дерева безпосередніх складників); структури залежностей (дерева залежностей); комплексної структури, що об'єднує елементи перших двох.

З кінця ХХ ст. кількість електронних текстів і документів, які існують лише у комп'ютерному варіанті, надзвичайно виросла і це зумовило необхідність створення технологій, що пов'язані з обробкою даних. Обробка

документів, створених на матеріалі природних мов (NLP – “*natural language processing*”) – це нові технології, які допомагають людині використовувати електронні тексти і легко знаходити та опрацювати документи.

Наприклад, така процедура, як резюмування тексту дозволяє зменшити його обсяг і зробити можливим показ навіть на невеликому екрані (планшети, мобільні телефони). Штучне спрощення і узагальнення тексту може допомогти дітям, людям похилого віку, іноземцям легше сприйняти його зміст. Для того, щоб здійснити „компресію” тексту, треба застосувати такі процедури перефразування, які б враховували довжину і стиль тексту, його “читабельність”, не порушуючи при цьому його зміст. Автоматичний перифраз – це свого роду машинний переклад інформації в рамках однієї і тієї ж мови. До того ж здатність до перефразування тісно пов’язана зі здатністю розуміти мовлення.

Психолінгвісти вважають, що якщо може бути створена автоматизована система, що здатна передавати текст іншими словами, то вона (хоча б на рівні формальної інтерпретації) уже здатна “розуміти” текст, що, у свою чергу, надзвичайно важливо для створення штучного інтелекту.

Одним з найперспективніших напрямів застосування комп’ютера в лінгвістичних дослідженнях є автоматичний пошук бібліографічної інформації. Сучасному науковцю все складніше орієнтуватися в значному обсязі наукової інформації, тому вчені активно працюють над створенням штучних мов, призначених для запису семантичної інформації і подальшого її використання в *інформаційно-пошукових системах*. Інформаційно-пошукова система – це “комплекс пов’язаних між собою частин текстів, призначених для пошуку й вияву елементів інформації, які є відповіддю на інформаційний запит, пред’явлений системі” [Селіванова 658]. Мови, що їх обслуговують, називають *інформаційно-пошуковими мовами*, а словник, розроблений для зіставлення природної та інформаційно-пошукової мови називають *інформаційно-пошуковим тезаурусом*. Прикладами інформаційно-пошукових мов є УДК (універсальна десяткова класифікація), Синтол (Ж.Гарден), Інфол (В.Рубашкін). Тезаурус містить перелік *дескрипторів*, тобто лексичних одиниць інформаційно-пошукової мови, а дескриптор відповідає групі ключових слів природної мови. Групі синонімів відповідає один дескриптор, а багатозначному слову – група дескрипторів. Процедура укладання інформаційно-пошукового тезауруса об’єднує такі операції:

- визначення тематичного обсягу тезауруса;
- збирання вихідного масиву ключових слів;
- лексикографічна обробка ключових слів;
- виявлення еквівалентності між ключовими словами;
- відбір на цій основі дескрипторів і встановлення парадигматичних відношень між ними;
- остаточне оформлення тезауруса.

Уся ця робота побудована на лінгвістичній основі: наприклад, виявлення еквівалентності проводять на основі текстів з ключовими словами. Якщо заміна

одного слова іншим в усіх контекстах не порушує змісту, то ці одиниці є еквівалентними.

Важливим магістральним напрямом сучасних лінгвістичних досліджень є *корпусна лінгвістика*, яка ґрунтується на використанні *корпуса*, тобто дуже значного за обсягом мовного матеріалу, вибраного з різних функціональних стилів і зведеного в комп'ютеризовану систему. Національний корпус – це інформаційно-довідкова система, що базована на зібранні великих обсягів текстів в електронній формі, наприклад Cobuild Bank of English нараховує близько 500 млн слововживань. Корпусна лінгвістика дає можливість залучати до аналізу величезні обсяги матеріалу і цим дозволяє уникнути неправомірних висновків та узагальнень, випадкових фактів, які можуть спотворити реальну картину функціонування мовних одиниць усіх рівнів.

Окрім того, постійне оновлення текстів сучасними текстами представляє реальний стан мови на сучасному етапі розвитку, виявляє динаміку поведінки одиниць, семантичні зрушення, граматичні процеси, чого не можуть дати традиційні словники й граматики із застиглим на певному синхронному зрізі матеріалом. Це так звані *моніторні* корпуси, що відтворюють зміни у мовній системі, наприклад, Бірмінгемський корпус Дж. Синклера.

Електронні бази даних, що дають можливість швидко опрацьовувати величезні обсяги матеріалу в автоматичному режимі відкривають нові можливості для досліджень у різних галузях мовознавчої науки, зокрема в фразеології та фразеографії. Фахівці наводять приклад успішного застосування електронних баз і методик статистичного аналізу лексичної комбінаторики, розроблені в Інституті німецької мови в Мангеймі. Спираючись та цю базу, фразеології виявляють нові значення фразеологічних одиниць, варіативність ідіом, особливості їх уживання й сполучуваності, визначають їх еквіваленти.

Як відзначають А. Молдаван і В. Плуґян, національний корпус мови – це і *база*, й *інструмент лінгвістичного дослідження*, а також *третій обов'язковий формат лінгвістичного представлення мови* (разом із традиційними грамами й словниками) [Молдаван, Плуґян 2005].

Сучасні тенденції розвитку суспільства ставлять перед дослідниками безліч нових проблем, розв'язання яких потребує знань з різних галузей і вироблення нових методик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие. – М.: Флинта, 2005. – 412 с.
2. Базылев В.Н. Общее языкознание. – М.: Гардарики, 2007. – 285 с.
3. Молдаван А.М., Плуґян В.А. Национальный корпус русского языка // Труды Отделения историко-филологических наук РАН. – М., 2005. – С. 378-386.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 711 с.
5. Тоффлер На пороге будущего// "Американская модель": с будущим в конфликте. – М.: Наука, 1984. – С. 5-39.

6. Williams F. The Communications Revolution / Relised ed. N.Y. etc., 1983. – 312 p.

Стаття посвячена обзору проблем, которые стали актуальными для языкознания на современном этапе развития общества и внедрения новых коммуникативных технологий.

Ключевые слова: коммуникативные технологии, информация, интернет, компьютерная лингвистика, корпус языка, тезаурус.

Article is devoted to review problems facing linguistics in the present stage of development of the society and the introduction of new communication technologies.

Keywords: communication technologies, information, Internet, computer linguistics, languages, thesaurus.

УДК 811. 161. 1' 374/354

Лобода Т.М.

ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ДОРОБКУ Б.Д. ГРІНЧЕНКА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена аналізу впливу «Словаря української мови» Б. Д. Грінченка на становлення правописної системи української мови.

Ключові слова: лексикографія, словник, жанр словника, принципи добору реєстру словника, правописне оформлення словника, грінчевичівка.

Лінгвістичні аспекти творчого феномену Б.Д. Грінченка привертали увагу не одного покоління дослідників, до нього зверталися на початку 20 століття Аг. Кримський, І. Огієнко, С. Єфремов, пізніше М.М. Пилинський, О.О. Тараненко, В.В. Німчук, М.В. Кравченко, Н.Б. Копиленко та інші. Ювілейні дати видатних людей минулого спонукають нас прискіпливо переглядати сторінки життя великого ювіляра, висвітлюючи в його творчому доробку саме те, що суголосне нашій добі. У цьому сенсі 150-річчя від дня народження визначного українського письменника, перекладача, педагога, лексикографа, публіциста й громадського діяча, етнографа та фольклориста, найвизначнішого знавця і пропагандиста української мови Бориса Грінченка – не виняток, оскільки тривалий час довкола його спадщини точилися гострі суперечки, висловлювалися діаметрально протилежні думки: від буржуазно-націоналістичного діяча до буржуазно-ліберального.

Нині амплітуда коливань в оцінці особи та творчого доробку митця, на щастя, остаточно скінчилася. З'явилися нові багатотисячні наклади творів, добре знаного «Словаря української мови» – надрукованої величної пам'ятки, яка засвідчила, що його творець все своє життя працював, виснажливо, титанічно, без сподівання на схвалення, почесні, славу і вписав яскраву сторінку в українське мовознавство. Саме тому актуальним є переосмислення надбання Б.Д. Грінченка, осягнення впливу його відомої лексикографічної праці на становлення правописної системи української мови, що визначило мету статті.

Відомо, що думку про написання цього словника ще у середині 19 ст. висловив П. Куліш, який і розпочав добір матеріалів для його створення. Поповненню майбутнього лексикографічного видання сприяли численні шанувальники української мови. Крім того, до цієї справи у різні роки долучались відомі діячі української культури та науки, як-от: Г. Барвінок, М. Костомаров, М. Номис, Т. Шевченко, пізніше І. Манжура, А. Свидницький, М. Лисенко, О. Косач, М. Старицький, М. Драгоманов, О. Кониський, О. Русов та інші. Редагуванням зібраних матеріалів займалися П.Г. Житецький, В.П. Науменко, Є.К. Тимченко. Однак укладання словника не мало належної наукової основи, не базувалося на чітких лексикографічних принципах. Матеріали не були систематизовані, упорядковані, точно обліковані, це був алфавітний список слів з не завжди точними однослівними перекладами (іноді без них), а не реєстр у термінологічному лексикографічному значенні.

Перші спроби самого Б. Грінченка зафіксовано ще з 1880 року, однак лише 14 лютого 1902 року редакція журналу «Киевская старина» передала для остаточного доопрацювання, редагування та оформлення зібраний словниковий матеріал широким колом людей Б. Грінченкові. Чому для завершення такої важливої та складної справи було обрано саме його? На думку дослідників, цьому сприяла низка важливих чинників. Насамперед тому, що його автор і редактор « дарма що він не вчивсь на історико-філологічному факультеті, мав природний філологічний, зокрема лексикографічний дар», – стверджував акад. Аг. Кримський [7, с. 31]. Цьому сприяла й активна участь майбутнього укладача у збиранні зразків живого українського слова під час свого учителювання у різних місцевостях України (їх було більше тисячі і всі вони знайшли своє місце в рукописі словника). Крім того, Борис Грінченко на той час був визнаним досвідченим і добре підготовленим працівником у царині малоруської лексикології та лексикографії, оскільки брав особисту участь у виданні «Словаря російсько-українського» М. Уманця та А. Спілки (1893-1898 рр.). І , нарешті, не можна не взяти до уваги тонке мовне чуття та прекрасне знання його як письменника, а також такі його особисті риси, як надзвичайна працездатність, пунктуальність, сумлінність і методичність у роботі. Уявлення про роботу митця над відомим словником дають такі рядки: «Часу було так мало... і останній рік-півтора мені доводилось сидіти над ним [словником] 10-11 годин щодня» [2] , адже за угодою роботу треба було виконати за два з половиною роки.

У листопаді 1904 року була здійснена ця титанічна праця: виконано належне семантичне оформлення, дібрано граматичні форми, стилістичні та пояснювальні ремарки, подана точна наукова документація словникового реєстру, численні ілюстрації до них. Із переданих 49 тисяч слів укладено було словник на 68 тисяч слів, а з урахуванням застосування гніздової системи загальна кількість слів перевищує 80 тисяч слів. Саме тому слушною видається нам думка М.М. Пилинського про визначення авторства цієї праці: «Не применшуючи цінності зібраних попередниками матеріалів, визнати їх лише одним з джерел, якими користувався **автор** славетного Словника» [8, с. 26]. На початку 1905 року доробок була подано комісії до участі в конкурсі на здобуття премії М.І. Костомарова, яка, врахувавши глибокий аналіз російського філолога академіка О.О. Шахматова, визнала його кращим малоросійським словником, однак зазначено було і окремі недоліки, тому праця була відзначена лише другою премією. Найсуттєвішим недоліком праці рецензент вважав її неповноту, зокрема відсутність або недостатність зразків окремих українських говорів (північно- і західноукраїнських), неповне використання етнографічних матеріалів, лексикографічних джерел попередників, творів письменників, що почали писати до 1870 року(цьому сприяла штучна архаїзація мови словника в умовах договору з редакцією журналу «Киевская старина»). Вузькі часові межі, відведені редакторів для доопрацювання, на думку Б. Грінченка, не сприяли повноті виконання поставлених завдань. Завершуючи свою передмову до словника, упорядник писав: «Ми вважаємо свою працю першою сходинкою на шляху створення наукового українського словника і, усвідомлюючи багато його недоліків, все ж наважуємося випустити його у світ, щоб дати точку опори подальшій праці в цьому ж напрямі» [1].

Чотири томи словника виходили в Києві протягом 1907-1909 років. Вони містять близько 68 тисяч реєстрових українських слів з перекладом російською мовою, для опису яких було обрано такий спосіб оброблення: фіксується наголос у слові, подається граматичне визначення, до іменників зазначається родовий відмінок однини, до дієслів – 1 і 2 особу однини. Українські реєстрові слова пояснюються найбільш точно підібраними російськими відповідниками або описово, до назв рослин і тварин, як правило, наводяться їхні латинські наукові відповідники; більшість їх ілюструється відповідно дібраними реченнями із зазначенням скорочено походження, автора, як-от: **Вартувати, тую, єш**, гл. 1) Сторожить, караулить *Я тебе буду вартувать тепер*. Чуб. 2) Стоять. *Вона (праця) дома ж таки втрое більше вартує*. О. 1862. 1V. 104.) [1, с. 128]. Крім того, у лексикографічній праці розлого подано зразки української фразеології, часто з поясненням її походження. На той час це було найбільше лексикографічне зібрання української мови за жанром, по-перше, тлумачно-перекладне, як його характеризував Л.А. Булаховський, по-друге, філологічно-енциклопедичне (подається опис окремих понять). Наприклад: **Гупалка, ки**, ж. Игрушка: родъ дудки изъ бузины съ вынутою серцевиною для стрельбы (то же, что и пукалка) [1, с. 340].

Глибоко проаналізувавши особливості добору реєстру та його опрацювання упорядником, дослідники лексикографічного доробку митця

визначили принципи, сповідувані автором, які ними оцінюються по-різному: від визнання зафіксованого матеріалу «словником літературної мови 19 ст. з виразними нормативними тенденціями» [7] до вузько інтерпретованого з тенденціями до штучної архаїзації української мови [5]. Насамперед це орієнтація на народну основу словника: відображена лексика живої народної, розмовної, діалектної, іноді досить вузьколокальна, фольклорно-поетичної та нової літературної української мови з відповідним фольклорним, етнографічним, лексикографічним, живомовним, літературним ілюстративним матеріалом переважно з усієї території України. Другим важливим принципом став критичний фактографічний підхід до використання наявних у нього матеріалів: вибірковість у відборі, подавати лише ті слова і вирази, в реальному існуванні яких Б. Грінченко був упевнений або які були задокументовані в картотеці. Третім принципом формування реєстру словника стало переважно описово-реєстраційний його характер без елементів нормативного та системного впорядкування, що, на думку О.О. Тараненка, є суттєвим недоліком, оскільки лексикограф має бути не лише сумлінним реєстратором мовних явищ, а й їх нормалізатором. Однак усі дослідники погоджуються, що «за трьома основними показниками, які насамперед визначають обличчя будь-якого словника: повнотою зібраного матеріалу, інформативністю словникової статті і надійністю, достовірністю реєстру та його лексикографічної інтерпретації ... він стоїть цілком на рівні тих вимог, які ставляться до лексикографічної праці» [5, с. 62-63].

У полеміці щодо правопису словника Б.Д. Грінченко спирався на особистий досвід учителя і вважав, що він «мусить бути такий, щоб, зостаючись науковим, він разом з тим був і якомога легшим до початкової науки і до дальшої науки рідної мови. ... Та й хиба з однією тільки школою нам клопіт? Адже ж і інтелігенцію нашу зденаціоналізовану ми мусимо ще навчити вкраїнської мови. І дуже мудрований правопис був би дуже важною перешкодою на цьому поворотному шляху до рідного слова, на шляху, що ми неминуче мусимо пройти. І нам конче треба знайти в правописній справі ту розумну середню стежку, що, пішовши нею, ми й науку рідної мови не утрудняли б, і науковості правопису додержали б» [3].

Саме тому багато часу було присвячено автором правописному оформленню словника, оскільки в українських виданнях спостерігалися досить значні розбіжності, а офіційно дозволялося друкувати українські тексти лише «ярижкою» від назви кириличної літери ы (після Емського указу). Для вирішення цього питання було створено спеціальну академічну комісію, до складу якої увійшли авторитетні вчені, зокрема Ф.Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов. Члени комісії однозначно прийшли до висновку, що «єдиною відповідною системою в Словарі української мови має бути визнано правопис П. Куліша і Є. Желехівського», раціональний шлях між фонетичним та історико-етимологічним правописом.

Однак при цьому академічна комісія запропонувала рекомендації щодо написання українських текстів, які були надіслані для обговорення найвидатнішим україністам, зокрема Б. Грінченкові. У своїй відповіді членам

комісії автор словника з окремими із цих настанов не погоджувався і, широко залучивши відомості з історії українського правопису та значний фактичний матеріал з творів художньої літератури й етнографічних збірників, обстоював доцільність написання **йо** та **ьо**, впровадження **апострофа** (оскільки його відсутність призвела б до перегляду алфавітного порядку слів), узаконення написань **подовжених** приголосних у словах на зразок життя, знання, висловився за вживання тільки **і** після м'яких приголосних. Очевидно, комісія погодилася із зазначеними пропозиціями, оскільки у словнику всі ці настанови були зреалізовані, наприклад:

Викладання, с. 1) Выкладываніе. 2) Инкрустація изъ дерева, рога или кости. Шух. 1. [1, с. 128].

Васильок, ка, м.Раст. **польовий** Thymus asinos *Без васильків і без рути спочивайте, діти*. Шевч. 204. *Нехай Марусі вільце в'ють з хрещатого барвінку, з запашного васильку, з червоної калини*. Нп. Ум. **Васильочок**. *А у садочку два васильочки*. Мет. 142. [1,с. 163].

Таким чином, словник було надруковано новим, спеціально для цього розробленим правописом, так званою грінчевичівкою, що ввібрала все краще з правописної практики попередників. У передмові до словника автор зазначив, що в його виданні « прийнятий той правопис, який вжито в українських паралелях у «Словаре русского языка, составленном Вторым Отделением Императорской Академии Наук» і в той же час вживається і в наукових та інших виданнях «Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка» у Львові» [1]. Про значення правопису Б. Грінченка І. Огієнко писав: «Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього 19-го століття й усього українського народу, й запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні» [6]. Саме це посилює значення створеного лексикографічного джерела.

Праця Б. Грінченка високо поцінювали не лише його сучасниками, а й нащадками. Адже в правописній системі упорядкованого ним словника узагальнилося все краще, що було набуто у цій царині за багато століть, ця праця по праву вважається вершиною українського словникарства 19 – початку 20 століття. Саме на ньому ґрунтувалися перші прийняті в 1921 році «Найголовніші правила українського правопису», що були ухвалені Українською Академією наук. Ці нормативні вимоги української орфографії, які були обов'язковими для всіх видань, для всіх закладів, установ, відіграли велику роль у піднесенні освіти на україномовному ґрунті, а відтак сприяли формуванню національної свідомості українців. Крім того, ця лексикографічна праця стала у нагоді багатьом іншим подібним доробкам, оскільки численні покликання на нього можна знайти в багатьох російсько-українських словниках, що виходили пізніше.

Б.Д. Грінченко використав для створення словника – нині цінної лексикографічної пам'ятки – із практики своїх попередників усе, що відповідало природі української мови, надавало нашій орфографії національного обличчя. Цей «Словарь», на думку В.М. Русанівського, справив колосальний вплив на процес нормування української літературної мови, хоч

такої мети упорядник перед собою не ставив [9]. Немає сумніву, що ця праця слугуватиме не одному поколінню мовознавців, дослідників, поціновувачів рідного слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Б. Предисловіє // Словарь української мови: В 4 т. — Т. 1. — К., 1907. — С. 20-38; 128, 163, 340.
2. Грінченко Б. Автобіографія // Грінченко Б. Твори: У 2 т. — К., 1963. — Т. 1. — С. 570.
3. Грінченко Б. Три питання нашого правопису // Історія українського правопису 16-20 століття. Хрестоматія / Упорядники В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. — К.: Наук. думка, 2004. — С. 168-192.
4. Дзендзелівський Й.О. Заходи Петербурзької Академії наук щодо впорядкування українського правопису // Мовознавство. — 1971. — № 1. — С. 68-80.
5. Тараненко О.О. Борис Грінченко і «Словарь української мови» // Українська мова і література в школі. — 1988. — № 12. — С. 58-64.
6. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови. — Київ: «Либідь», 1995. — С. 238.
7. Пилинський М.М. Деякі уваги до реєстру «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка // Дослідження з мовознавства. — К., 1963. — Вип. 2. — С. 31-34.
8. Пилинський М.М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти // Мовознавство. — 1988. — №6. — С. 25-32.
9. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. — К., 2001. — С. 263.

Стаття посвящена аналізу впливу «Словаря української мови» Б.Д. Грінченка на становлення правописної системи українського язика.

Ключевые слова: лексикографія, словарь, жанр словаря, принципи збора реєстра словаря, правописне оформлення словаря.

This article is devoted to the analysis of the influence of vocabularygraphic work on the development of orthography system of Ukrainian language made by B.Grinchenko.

Keywords: vocabularygraphic, vocabulary, vocabulary genre, principle vocabulary, orthography vocabulary.

УДК 811.161.2'271.1'367

Мельничук О.М.
Сілевич Л.І.
Савчук Л.Д.

ЕТИКЕТНІ ВИСЛОВЛЕННЯ – ПРЕДИКАТИВНІ ЧАСТИНИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

У статті здійснено структурно-семантичну типологію конструкцій мовленнєвого етикету з урахуванням їх синтаксичної позиції у складнопідрядних реченнях.

Ключові слова: конструкції мовленнєвого етикету, структурно-семантична типологія, складнопідрядні речення.

Мета нашої роботи полягає в здійсненні синтаксичної типології конструкцій мовленнєвого етикету, які зафіксовані в художній творчості українських письменників та в епістолярії культурних діячів ХІХ-ХХ ст.

Ми ставимо перед собою *завдання* з'ясувати формально-граматичні особливості етикетних висловлень, що є предикативними частинами складнопідрядних речень.

Питання про синтаксичну природу формул ввічливості залишається *актуальним* і на сьогодні. Найпоширеніший погляд, що склався у граматичній традиції, стосується зарахування їх до *вигуків*, до окремого функціонально-семантичного розряду цієї частини мови (В. Виноградов, М. Івченко, І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко, В. Горпинич, М. Плющ, Л. Мацько та ін.).

Однією із спроб розглянути граматичну природу конструкцій мовленнєвого етикету в синтаксичному плані є їх зарахування до так званих «*слів-речень*», що в загальнотеоретичному і в практично-методичному плані має вже свою історію (О. Шахматов, Д. Овсянко-Куликовський, П. Фортунатов, Л. Щерба, В. Виноградов, О. Мельничук, В. Федосєєва, Г. Валімова, М. Івченко, Г. Галкіна-Федорук, А. Гвоздев, І. Сухомлин, Б. Кулик, І. Вихованець, П. Дудик та ін.). Ще інші мовознавці (Л. Булаховський, І. Попова, Є. Кротевич та ін.) зараховують конструкції мовленнєвого етикету до *еквівалентів речення*. О. Пешковський вважає їх *неповними реченнями*. В. Кіпріанов, М. Каранська пропонують термін «*нечленоване речення*». Н. Шведова називає конструкції мовленнєвого етикету «*словоформами із функцією етикету*». Дехто з мовознавців зараховує їх до *еліптичних структур* (П. Лекант, А. Загнітко, В. Литовченко).

Формальний підхід до названого типу структур абсолютно не відображає їх реальної синтаксичної природи, адже так звані «*формули ввічливості*» можуть бути предикативним ядром великої кількості простих, простих

ускладнених та складних речень, що аж ніяк не відображає поняття «слова-речення».

Етикетні конструкції – це не лише однослівні побудови, а різні за структурою прості (дієслівні та іменні, повні і неповні, односкладні і двоскладні) та складні речення. Крім того, конструкції мовленнєвого етикету різні за комунікативною інтенцією (спонукального, розповідного, бажального і питального типу). Важливими є також проблеми їх мовленнєвої реалізації та модифікації – еліптизації і фразеологізації етикетних висловлень, проблеми типологізації, структури та семантики конструкцій мовленнєвого етикету, з'ясування особливостей їх використання в різних функціональних стилях української мови, зокрема в розмовному, художньому та епістолярному.

Різні за будовою комунікати ввічливості можуть бути також окремими предикативними одиницями у реченнях складної будови і поєднуватися з іншими предикативними частинами сполучниковим (сурядним чи підрядним) та безсполучниковим зв'язком. Входить до структури складного речення можуть усі типи етикетних висловлень.

Найчастіше спостерігаємо входження привітальних комунікатив до складнопідрядних речень умови. Вони позначені певною фразеологізацією і пов'язані з особливостями комунікативної ситуації, в якій виявляється гумористичне, доброзичливе ставлення співрозмовників, напр.: – **Здоров, якщо не жартуєш!** – *поблажливо дивиться на нас з вершини свого благополуччя* (П. Добрянський); – **Добрідень, якщо не брешеш,** – *відказала Тодорка* (Б. Харченко); – **Здраслуй, коли прийшов.** (Є. Гуцало).

Відношення фіктивної, несправжньої умови в них виражають диференційовані сполучники **як, якщо, коли**. У таких реченнях дещо послаблюється умовне значення і відчутним стає причиновий чи допустовий відтінок. Вони становлять «модель невластне-умовних речень» [5, с. 548].

Рідко засвідчуємо конструкцію привітання, яка входить до складу займенниково-співвідносних підрядних речень нерозчленованої структури. Підрядна частина поширює в головній синтаксему адресата і має корелятивну пару – **той-хто (тому-хто)**, напр.: [*Гострохвостий (кланяється):*] **Мій найнижчий поклін тому, хто в сьому дому...** (І. Нечуй.-Левицький). Призайменниково-ототожені конструкції – це особливий тип нерозчленованих речень, що базуються на займенниковому повторі [5, с. 471]. Співвідносне слово **той** може виступати не тільки в називному, а й у непрямих відмінках. Це було підставою для того, щоб такі речення вважати з'ясувальними, хоча серед форм з непрямыми відмінками трапляються не тільки об'єктні поширювачі, а й іншого типу – суб'єктні члени, дуплективи тощо.

Етикетні висловлення *подяки* найчастіше належать до складу складнопідрядних з'ясувальних речень, розгорнуто називаючи «предмет подяки», наприклад: [*Оля:*] **Дякую тобі від щирого серця, що мені полегшало на душі** (В. Врублевська); **Щиро дякую, що забрали оповідання** (А. Тесленко).

У головній частині таких речень може бути наявне корелятивне слово «**за те**», як-от: – **Дякую за те, що не залишив мене сьогодні наодинці з моїми**

думками... (В. Малик); – Дякую вам **за те**, що не треба платити за оту ніяку сухарину... (І. Чендей).

Етикетні висловлення з предикатом «дякую» можуть бути предикативними частинами складнопідрядних означальних речень, якщо пояснюють у головній іменник, наприклад: – **Дякую** вам за все добро, якого ми від вас зазнали! (Є. Ярошинська); – **Не мени дякую** Вам і за надію, яку ви подали п. Боржковському (М. Коцюбинський); – **І тобі, царице Єлено, дякую** за милість, що зустріли тут мене і моїх людей... (Р. Іванчук).

Рідше дієслівні речення подяки є головними частинами складнопідрядних речень способу дії, як-от: **А за це я вам подякую** так, як за ті карасі та ляці дніпрові (Т. Шевченко). Дієслово «**дякувати**» в цій конструкції має просту форму доконаного виду майбутнього часу.

З-поміж складнопідрядних речень, головними частинами яких є дієслово «**дякую**», виділяємо також з підрядною частиною допусту. Наприклад: – **Дякую, мамочко, хоч я не думаю тепер іще про ніякі іспити...** (Є. Ярошинська).

До складу складнопідрядних з'ясувальних речень, які розгорнуто виражають «предмет подяки», може входити й іменна предикативна одиниця зі словом «**вдячний**». Наприклад: ... **Яка я вам вдячна** за те, що ви даєте мені нагоду познакомитися з нашою літературою (Є. Ярошинська); – **Ні, ні, я вам вдячний** за те, що ви отворили мені очі... (Є. Ярошинська); **Я є Вам вдячна, що Ви намовили мене поїхати до Львова...** (О. Кобилянська).

Рідше конструкція подяки з компонентом «**вдячний**» входить до інших типів складнопідрядних структур. Найчастіше умовних та допустових. Наприклад: **Дуже буду вдячний, коли ви напишете мені** (М. Рильський); **Друзе, буду тобі вдячний, якщо при ближчій «получці» ЛІМ і запишуть туди й мене...** (М. Ірчан); – **І йому я вдячна. Вдячна, хоча вірила йому...** (Ю. Щербак). У таких реченнях висловлюється обіцяна подяка за умови виконання якогось прохання чи надання послуги в майбутньому. Іменний присудок у них стоїть у формі умовного способу. Наприклад: **Я був би дуже вдячний, коли б схотіли вислати мені список книг, які досі видала Спілка** (М. Коцюбинський); **Якби написали мені з приводу всього цього..., то був би дуже радий і вдячний** (Ю. Шевчук).

Компонент «**спасибі**» може займати синтаксичну позицію головної предикативної частини у складнопідрядному з'ясувальному реченні. На відміну від інших речень цього типу, що мають передбачуваний семантико-синтаксичний зв'язок (складнопідрядні речення нерозчленованої структури семантичного типу), компонент «**спасибі**» прямо не передбачає необхідності у поширенні підрядною з'ясувальною частиною. Наприклад, такі речення можуть поширюватися різними типами підрядних структур, як-от: 1) означальними:

– **Спасибі** вам за ваші добрі вісні і за ваш труд, що приймаєте для мене (Ю. Федькович); **Спасибі** за листа, що впав у мою самоту, як подув Батьківщини (Є. Маланюк); 2) допустовими: **Спасибі** велике за надісланий матеріал, хоч, правду мовити, сподівався од вас якогось оповідання (М. Коцюбинський).

І все-таки найчастіше «*спасибі*» виступає головною предикативною частиною саме складнопідрядних з'ясувальних речень. Підрядна частина приєднується безпосередньо за допомогою сполучника *що*. Як правило, предикативний центр підрядної частини виражається дієсловом, що називає «предмет подяки»: – *Спасибі, що дочекалася* (В. Яворівський); – *Спасибі, що сказали* (Ю. Щербак); – *Спасибі, що підвезли, – мовила* (Є. Гуцало). Деяко іншу структуру, більш тісну, становлять речення із займенниковим корелятом «*за те*». Наприклад: *Спасибі тобі за те, що вислухав мене* (3 розм. мовлення).

У структурі складнопідрядних речень засвідчуємо і конструкції вибачення, зокрема з дієсловом *вибачте* (*пробачте*). Займаючи позицію об'єктного поширювача, що називає предмет вибачення (*пробачте* (*вибачте*) *за що?*), вони найчастіше функціонують як складнопідрядна з'ясувальна частина із сполучником *що*. Наприклад: – *Вибачте, добродію, що перебуваю вас...* (П. Мирний); *Вибачте мені, що так неохайно пишу* (А. Тесленко). Подекуди в головній частині складнопідрядних з'ясувальних речень засвідчуємо займенниковий корелят «*за те*», який вказує на предмет вибачення, зміст якого розкривається підрядною предикативною частиною. Наприклад: *Вибач, дорогий Жане, за те, що так довго тобі не писав...* (М. Куліш).

Потрібно відзначити, що не завжди можливо «згорнути» зміст підрядної частини до синтаксеми, як-от: *Вибачте, що турбую // Вибачте за турботу*. Здебільшого підрядна частина має описову картину предмета вибачення. Наприклад: – *Тільки вибачайте, що не поголився...* (І. Нечуй-Левицький); – *Ви, Ольго Семенівно, вибачте мені, що я вчора чіплявся до вас реп'яхом* (І. Нечуй-Левицький).

Найчастіше позицію об'єктного поширювача, що називає предмет вибачення, займають формули вибачення з дієсловом *даруйте* (*даруй* (*даруйте*)), утворюючи складнопідрядне з'ясувальне речення зі сполучником *що*. Наприклад: – *Даруй, що так гірко з тобою поведився!* (У. Самчук); – *Даруйте мені, Софіє Карлівно, що в такий день турбую вас і ваших гостей, – заговорив Мурашко з несподіваною для присутніх чемністю* (О. Гончар). Рідше підрядною частиною, що поширює головну із значенням вибачення може бути підрядна частина наслідку, як-от: *...А я й узяв те право, так що даруй* (Є. Гуцало).

Предмет образи чи гніву, що спричинили відповідний стан співрозмовника, досить часто характеризує підрядна з'ясувальна частина; головною ж виступає формула вибачення «*не гнівайся* (*не гнівайтесь*)». Наприклад: *Не гнівайтесь, що мало пишу і рідко пишу* (М. Куліш); – *Не гнівайтесь, що на Ваше ім'я матеріали посилаю* (П. Тичина); – *Не гнівайтесь, що я не писала так довго* (О. Кобилянська). Рідше складнопідрядним реченням з етикетною формою «*не гнівайся*» («*не гнівайтесь*») оформляється речення з підрядною частиною причини: *... То не гнівайтесь, бо задармо гріх і на пса гніватися* (Ю. Федькович). Особливістю синтаксичної структури складних речень, окремою предикативною частиною яких є формула вибачення зі спонукальною формою «*не гнівайтесь*», є те, що вони дуже рідко вживаються в

складносурядних реченнях та складнопідрядних інших типів, крім складнопідрядних з'ясувальних.

Випадок синтаксичної трансформації спонукальної конструкції зі значенням вибачення фіксуємо у листуванні Ольги Кобилянської та у творах Євгенії Ярошинської: непрямоспонукальне значення виражається питальним реченням, як-от: – **Ви не гніваєтесь, що я Вас то прошу?** (О. Кобилянська); – **Ви чей не прогніваєтеся на мене, що я поважився заколотити тут ваш спокій?** (Є. Ярошинська).

Складними реченнями, до структури яких входить предикативна одиниця з опорним словом «**сердитися**» («**не сердьтесь**», «**не сердіться**», «**не сердься**»), є складнопідрядні з підрядною з'ясувальною частиною (з'ясовується предмет провини) та з підрядною частиною причини. Наприклад: – **Не сердьтеся, що вас таке питаю...** (І. Чендей); **Але не сердьтеся, браття львівці, за се слово, бо не брешу** (Ю. Федькович).

Опорний компонент вибачення «**перепрошую**» може становити окрему предикативну частину у складнопідрядних з'ясувальних реченнях, складносурядних та складних безсполучникових структурах. Проте найчастіше засвідчені у складнопідрядних реченнях, як-от: **Перепрошую ще раз, що справляю Вам хлопоти з моєю просьбою** (О. Кобилянська); – **Дуже перепрошую, що так пізно на Ваше поченне письмо відповідаю** (О. Кобилянська).

Непрямо виражається вибачення фразеологізованою складною конструкцією, типу «**Не знаю як перепросити вас**». Вона аналогічна до конструкції прохання «**не знаю як і просити вас**». Таку конструкцію ми зафіксували, зокрема в листуванні Ольги Кобилянської: – **Я вже навіть не знаю, як перепросити Вас, що не відповідала-м досі...**(О. Кобилянська).

Рідко форму підрядної предикативної частини має конструкція люб'язності з опорним прикметником **ласкавий / ласкава / ласкаві**, зокрема умови, як-от: – **Ну, дозвольте вас просити, коли ви така ласкава!..** – мовив Андрій, уклоняючись (О. Пчілка).

Вислови люб'язності, ласкавості з підрядними сполучниками **коли, як, якщо** за синтаксичною природою є складнопідрядними реченнями умови, тобто вони означають умову ввічливого (привітного, люб'язного) ставлення співрозмовника, на яке сподівається мовець. Наприклад: – **Принесіть, коли ваша ласка** (І. Нечуй-Левицький); – **Розсудіть їх, як ваша ласка...** (М. Коцюбинський);

– **Якщо твоя ласка, відпусти зі мною ось цього хлопця...** (В. Малик).

Формули люб'язності можуть бути оформлені як складнопідрядні речення умови (типу: «**Якщо вам не важко**»; «**Якщо ви можете**»; «**Якщо це вас не обтяжить**» тощо), фразеологізуючись у функціонуванні у формі окремих етикетних висловлень.

Вживання прощальних виразів у структурі складнопідрядних речень не є типовим. Наприклад, обґрунтування причини розставання може виражатися підрядною частиною причини, як-от: [Аблакат:] **Ну, прощайте, бо ніколи** (І. Карпенко-Карий).

Синтаксичну позицію об'єкта побажання у реченнях з предикатом *бажаю* (*бажаємо*) може займати й предикативна одиниця (підрядна з'ясувальна частина складнопідрядного речення), як-от: *Ще раз бажаю тобі, рідна, і дітям, щоб налагодилось ваше життя, ... щоб були ви живі й здорові...* (М. Куліш). Оригінальною формою побажання з дієсловом *бажаю* є конструкція, в якій це дієслово вжите не в головній, а в підрядній частині (складнопідрядне речення з підрядним супровідним): *Сьогодні прекрасний сонячний ранок, чого і вам я бажаю* (М.Куліш).

Найчастіше конструкції *побажання* з компонентом *Бог* є головними частинами у складнопідрядному з'ясувальному реченні, підрядна частина якого приєднується за допомогою сполучника *щоб* (*аби*) (і діал. *аби-м*) і подає розгорнутий зміст побажань співрозмовникові. Наприклад: [*Свирид:*] *Дай, Господи, щоб вони жили на радість та втіху всьому мирові, всьому родові, всьому посполу і Богові святому* (М. Кропивницький); *Дай Боже, аби-м лиху годину перебули...*(В. Стефаник); – *Даруй, Боже, щоб ваше життя було солодке, як липовий мед, та веселе, як весна-красна* (І. Нечуй-Левицький).

Отже, входження етикетних висловлень до структури складнопідрядних речень підсилює їх реченнєву природу, допомагає з'ясувати синтаксичну стратифікацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць / К.Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1991. – 190 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Литовченко В.М. Еліптичні конструкції мовного етикету // Українське мовознавство / В.М. Литовченко. – К., 1987. – Вип.14. – С.126-131.
5. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.

В статье представлено структурно-семантическую типологию конструкций речевого этикета с учетом их синтаксической позиции в сложноподчиненных предложениях.

Ключевые слова: конструкции речевого этикета, структурно-семантическая типология, сложноподчиненное предложение.

In the article the structural and semantic classification of the verbal etiquette's construction with their syntactic part in complex sentences was carried out.

Keywords: structural and semantic classification, verbal etiquette's construction, complex sentences.

УДК 811.161.2'373.23:070

Мислива-Бунько І. Я.

ЮКСТАПОЗИТНІ НАЗВИ ОСІБ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ

У статті проаналізовано семантичні особливості юкстапозитних назв осіб, що функціонують в мові сучасної української преси. З'ясовано, що найбільші семантичні групи формують деривати, що вказують на осіб за фахом та родом діяльності, належністю до певної організації та суспільно-політичними переконаннями, освітнім статусом і родинними зв'язками. Периферію становлять назви осіб за територіальними ознаками, національністю, віковими характеристиками, військовим званням, соціальним і майновим станом.

Ключові слова: юкстапозит, назви осіб, мова преси.

У мові сучасної української преси найпродуктивніший тип становлять юкстапозити – лексичні одиниці, утворені внаслідок словоскладання. Кількісне зростання цих слів у газетно-журнальній публіцистиці ХХІ ст. зумовлене дією зовнішньо- та внутрішньомовних чинників. Звернення до юкстапозитів спричинене передусім прагненням мовця зменшити складність поверхневої структури мовного виразу і, навпаки, збільшити кількість інформації, яку він хоче передати слухачеві, тобто в невеликому за розміром знакові може бути сконцентрований значний зміст [2, с. 66]. Окрім того, ці деривати – виразні та яскраві слова [5, с. 84].

Виявлення й вивчення семантичних особливостей складних слів, зокрема юкстапозитів, належить до важливих завдань сучасної лінгвістики. Саме творення слів сприяє поповненню лексичного складу мови, забезпечує комунікативні потреби суспільства. У вітчизняному мовознавстві в галузі семантичної та дериваційної природи юкстапозитів працювали Л. Азарова, Л. Булаховський, К. Городенська, В. Горпинич, Н. Клименко, Н. Родзевич, С. Рудницький, М. Чемерисов та ін. Учені Є. Карпіловська, Т. Коць, Д. Мазурик, О. Мітчук, М. Навальна, Н. Попова, О. Стишов, Л. Туровська, О. Турчак, досліджуючи лексику сучасних ЗМІ, принагідно звертають увагу на структуру та семантику складних дериватів. Проте, можемо стверджувати, що семантична характеристика юкстапозитних назв осіб мови преси в їхніх розвідках представлена оглядово, побіжно. Все це зумовлює **актуальність** обраної теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати юкстапозитні назви осіб за семантикою.

Найбільшу семантичну групу серед юкстапозитів структурують деривати на позначення осіб. Як слушно зауважує О. Стишов, «зростання корпусу іменників на позначення осіб – переконливе свідчення посилення антропоцентризму в сучасній українській мові, який ґрунтується на уявленні про узагальненого мовного суб'єкта, а також виявленні в мові й мовленні

найрізноманітніших його інтенцій та волевиявлень» [4, с. 10]. Серед зафіксованих у пресі юкстапозитів виокремлюємо велику групу назв за фахом і посадою. У ній функціонують цілі гнізда, що об'єднуються навколо таких перших компонентів (а ось видові відношення передають другі основи слів): питомих – **водій-** (водій-поляк, водій-п'яниця, водій-убивця), **вчений-** (вчений-економіст, вчений-кібернетик), **лікар-** (лікар-акушер-гінеколог, лікар-біохімік, лікар-імунолог), **науковець-** (науковець-господарник, науковець-еколог), **учитель-** (учитель-новатор, учитель-пенсіонер), **священик-** (священик-душогуб, священик-паломник), **суддя-** (суддя-втікач, суддя-мільйонер), **художник-** (художник-живописець, художник-кераміст); латинських – **адвокат-** (адвокат-українець, адвокат-шахрай), **депутат-** (депутат-бізнесмен, депутат-коаліціант), **директор-** (директор-благодійник, директор-хлібороб), **експерт-** (експерт-автотехнік, експерт-аналітик), **професор-** (професор-юрист, професор-лесезнавець); грецького – **педагог-** (педагог-патріот, педагог-українознавець); німецького – **фахівець-** (фахівець-еменесівець, фахівець-масажист), французьких – **актор-** (актор-гомосексуаліст, актор-лялькар, актор-читець), **журналіст-** (журналіст-газетяр, журналіст-ентузіаст). Напр.: *Свого часу Україна могла пишатися досягненням своїх **учених-кібернетиків** («День», 02.02.2005 р.); **Лікарів-педіатрів** взагалі обмаль у поліклініках... («Високий замок», 19.08.2010 р.).*

Необхідно зауважити, в юкстапозитах на позначення осіб української мови немає чітко фіксованих позицій для компонента, який конкретизує професію, рід занять. Тому виокремлюємо ще групу дериватів із початковим уточнювальним складником, що вказує на сферу зайнятості особи, ознаки, котрі виокремлюють особу з-поміж інших, дії особи: **диво-фотограф**, **ентузіаст-викладач**, **Інтернет-оператор**, **піар-агент**, **food-дизайнер**, **вір-політик**, напр.: *А такий **простак-шофер**, як я, працюю сам на себе і справляюсь біля худоби тільки своєю сім'єю («Волинь-нова», 06.01.2009 р.).*

Для сучасної української преси характерне підвищене продукування й уведення в тексти назв осіб за професією з першим компонентом **горе-**, що вносить додаткове значення 'поганий, негідний' [3, с. 640]. Відповідно особі притаманні недобрі, неблагополучні, сумнівні дії: **горе-водій**, **горе-дільничний**, **горе-експерт**, **горе-керівник**, **горе-суддя**, **горе-фахівець**, напр.: *Цей **горе-водій** розігнався на одній зі швейцарських доріг до ... 290 км / год («Високий замок», 19.08.2010 р.).*

Для групи назв осіб за професією чи посадою звичайним є вживання слів чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі. Адже «не всі найменування професій мають відповідники з формальними ознаками жіночого роду» [1, с. 116]. Тому широкого вжитку на сторінках газет і журналів набувають назви осіб за фахом, у структурі яких перший чи другий складник підкреслює її стать: **арбітр-жінка**, **жінка-адміністратор**, **жінка-гондольєр**, **жінка-журналіст**, **жінка-прикордонник**, **жінка-програміст**, **жінка-таксист**, **міністр-жінка**, **президент-жінка**, **шеф-чоловік**. Зафіксовані юкстапозити на позначення осіб за фахом із вказівкою на стать можна об'єднати в такі пари: **жінка-водій** (**пані-водій**) – **чоловік-водій**, **жінка-депутат** – **чоловік-депутат**,

жінка-керівник – чоловік-керівник, жінка-листоноша – чоловік-листоноша, жінка-міліціонер (дама-міліціонер) – чоловік-міліціонер, жінка-педагог – чоловік-педагог, жінка-політик – чоловік-політик, жінка-прем'єр – чоловік-прем'єр, жінка-урядовець – чоловік-урядовець, жінка-хірург – чоловік-хірург, пор.: За добу **жінка-листоноша** переносить вантажу більше, ніж шахтар («Урядовий кур'єр», 14.01.2009 р.) і У нас, до речі, працює й кілька **чоловіків-листонош**: у Кортелісах Ратнівського району, Качині Камінь-Каширського... («Волинь-нова», 09.06.2009 р.). Існування складених одиниць із використанням самостійного слова, що несе статеве навантаження, на нашу думку, пов'язане передусім не так неможливістю утворити від деяких українських іменників чоловічого чи спільного роду деривати жіночого (або ж навпаки), як авторською акцентуацією на статі особи.

Близькою за семантикою та кількістю є деривати-назви осіб за родом діяльності. Друга основа цих юкстапозитів зазвичай конкретизує діяльність, вказує на індивідуальні ознаки людини: *Бог-Промислитель, Бог-Творець, городник-аматор, Загребельний-письменник, Загребельний-читач, злодій-спринтер, лісоруб-браконьєр, людина-двигун, міліціонер-хапуга, селянин-одноосібник*, напр.: **Садівник-винахідник** уже виростив особисто для себе три крісла. Секрет майстра полягає в тому, що під час росту дерева він викривляє його гілки так, що виходить крісло («Волинь-нова», 22.02.2005 р.).

Виділяємо кілька вершинних слів-основ, від яких утворені великі групи похідних: англійські – **спортсмен-** (спортсмен-велогонщик, спортсмен-олімпієць, спортсмен-плавець), **боксер-** (боксер-професіонал, боксер-супертяж), **VIP-** (VIP-агітатор, VIP-в'язень, VIP-гість), **бізнес-** (бізнес-відвідувач, бізнес-легенда), **медіа-** (медіа-бос, медіа-зірка), **Інтернет-** (інтернет-журналіст, інтернет-користувач), **онлайн-** (онлайн-покупець), **топ-** (топ-graveць, топ-модель, топ-політик); французьке – **турист-** (турист-любитель, турист-романтик), напр.: В усі інші дні авіасалон працюватиме лише для учасників та **бізнес-відвідувачів**... («Україна молода», 27.09.2008 р.); Другий компонент цих одиниць вказує на рід занять, соціальний статус, зовнішні чи внутрішні особливості, належність до організації.

На сторінках ЗМІ розвивають активність одиниці, перша основа яких окреслює музичний стиль, у якому працює особа: *панк-виконавець, реп-зірка, рок-віолончеліст, d'n'b-музикант*, напр.: **Рок-музиканти** мають бути духовно і фізично сильними людьми, щоб постійно витримувати дію потужних децибелів («Волинь-нова», 10.02.2009 р.).

Під впливом деяких екстралінгвальних імпульсів значного поширення в газетно-журнальній мові набули субстантивні юкстапозити – назви осіб за належністю до певної організації та суспільно-політичними переконаннями (*депутат-бютівець, депутат-нунсівець, депутат-регіонал, друзі-«фабриканти», колеги-заньківчани, колеги-ленкомівці, міністри-силовики, міністр-«націоналіст», парламентарі-«більшовики», поети-пражани, президент-демократ*), релігійного напрямку (*дівчата-християнки, пастор-євангеліст, священик-католик, селяни-бабтисти, сусіди-мусульмани*), пор.: ...два **пастори-євангелісти** публічно спалили по примірнику Корана,

оголосивши іслам лжєрелігією («Сільські вісті», 14.09.2010 р.); Поруч знаходилися друзі Абдулова, його колеги-ленкомівці, старенька мама... («День», 09.01.2008 р.).

Серед виявлених юкстапозитів маємо чимало іменників зі значенням ‘особа за освітнім статусом’. Група слів формується навколо таких опорних питомих і латинських препозитивних компонентів, як **випускник-** / **абітурієнт-**, **студент-** / **спудей-**, **учень-** / **школяр-** (другий же складник уточнює діяльність, спеціалізацію, вік, місце навчання, внутрішні чи зовнішні ознаки): **абітурієнт-** (*абітурієнт-інвалід, абітурієнт-чорнобилець*), **випускник-** (*випускник-економіст, випускник-перукар, випускник-правник*), **студент-** (*студент-активіст, студент-бюджетник, студент-медик, студент-«підбурювач», студент-сирота*), **школяр-** (*школяр-«далекобійник», школяр-еколог, школяр-злодюжка, школяр-переможець*), напр.: *Найдорожче оцінки обходяться студентам-медикам, економістам і правникам* («Експрес», 24.12.2009 р.). Зрідка вживають слова, у яких кінцевий складник указує на освітній статус особи, а початковий – на його поведінку: *лобурі-школярі, невдаха-старшокласник, розбишака-десятикласник*.

Назви осіб за родинними зв'язками об'єднують у мові сучасної преси найчастіше деривати з вершинами **батько-** / **тато-** (*батько-гвалтівник, батько-коваль, батько-пияк, тато-багатій*), **мати-** (**матір-**) / **мама-** (*мати-алкоголичка, мати-пенсіонерка, матір-вбивця, матір-героїня, мама-зозуля, мама-чемпіонка*). Напр.: *У домі, де усі живуть за пенсію батька-інваліда, борці із м'ясом чи смажена риба – велика рідкість* («Експрес», 29.07.2010 р.); *Для них мама-журналіст – це особливий предмет гордості* («Сільські вісті», 17.11.2009 р.). Дуже часто журналісти вдаються до творення назв за родинними зв'язками з початковою основою *горе-*. Варто зазначити, що це слово додається тільки до лексем **мати** (**матір**), **тато**: *За торгівлю «живим товаром» горе-матір можуть позбавити волі на строк від восьми до 15 років* («День», 23.07.2010 р.); *...цілком можливо, що горе-тата [бив своїх дітей. – І. М.-Б.] буде притягнуто до кримінальної відповідальності* («Експрес», 24.06.2010 р.).

Рідше найменування зародинними стосунками утворюються від основ **бабуся-/ баба-** / **бабця-** (*бабуся-довгожителка, баба-зозуля, бабця-заробітчанка*), **брат-** (*брати-Клички, брати-політики*), **внук-** (*Копичай-внук, внуки-сироти*), **дід-** (*дід-рибалка дід-мільярдер*), **діти-** (*діти-користувачі, діти-садисти*), **донька-** / **донечка-** (*донька-розумниця, донечка-ангелятко*), **дружина-** (*дружина-волинянка, дружина-ровесниця*), **дядько-** (*дядько-інвалід*), **зять-** (*зять-дебошир*), **невістка-** (*невістка-донечка*), **сестра-** / **сестричка-** (*сестри-породілі, сестрички-щебетухи*), **син-** / **синочок-** (*син-Президент, синочок-кровиночка*), **тітка-** (*тітка-медичка, тітка-рятівниця*), **чоловік-** (*чоловік-«афганець», чоловік-мільйонер, чоловік-нероба*). У більшості цих найменувань один із компонентів вказує на фах, дії особи, соціальне і майнове становище, зовнішні чи внутрішні, національні чи територіальні ознаки.

Особливістю юкстапозитів є поєднання самостійних слів із різною семантикою, забарвленням, стилістичним навантаженням, тому мова газетно-

журнальної публіцистики продукує назви осіб за зовнішніми чи внутрішніми ознаками. Означальний компонент щодо означуваного може стояти й у препозиції, й у постпозиції: *диво-Інна, діти-богатири, діти-каліки, дівчина-вовк, жаринка-Іринка, інвалід-спинальник, людина-блискавка, саломани-товстуні, хлопці-зірвиголови, хлопець-мізинчик, чоловік-красень, чоловік-комп'ютер*. Напр.: *Попри заборону лікарів, інвалід-візочниця завагітніла і народила здорову дівчинку* («Експрес», 10.09.2009 р.).

Кількісно невеликі групи лексем (порівняно з назвами осіб за діяльністю та фахом) структурують слова зі значеннями:

1) ‘особи за територіальними ознаками’: *депутат-львів'янин, земляки-слобожани, східняки-оточенці, школяр-житомир'янин*, напр.: *Хай пробачать мені земляки-слобожани, але кращого села у цім краї за мій Чепіль нема* («Сільські вісті», 27.05.2010 р.);

2) ‘особи за національністю’: *євреї-вигнанці, колега-єгиптянин, кореець-дипломат, лікарі-кубинці, німець-інвестор, патріот-українець*. Напр.: *Студенти-африканці за пару років вивчають у вузі українську мову, а державні чиновники чомусь не можуть* («Голос України», 20.01.2009 р.);

3) ‘особи за віковими характеристиками’: *дівчата-підлітки, хлопчик-підліток, дітки-дошкільнята*. Найпоширеніший тип цього розряду слів – власна назва + апелятив, що в загальному вказує на вік: *Бубка-молодиший, Кличко-старший, Кличко-молодиший, Роман-підліток, Януковий-середульший*. Пор.: *...відкрилася школа, де дівчат-підлітків навчають шляхетності* («Відомості.іа», 09.12.2010 р.); *Завадити цьому не зможе навіть імовірна перемога Кличка-старшого на виборах мера Києва* («Україна молода», 29.03.2008 р.);

4) ‘особи за соціальним і майновим станом’: *багатії-плутократи, багатії-спонсор, бомж-п'яниця, крутяки-багачі, олігарх-регіонал, олігархи-циніки*, напр.: *Готовий долучитися до своїх колег-олігархів і власник лондонського «Челсі» Роман Абрамович* («Сільські вісті», 04.06.2010 р.). Центральними основами, які входять до похідних за соціальним станом, у текстах виявлені *пенсіонер- / пенсіонерка-* (*Кучма-пенсіонер, пенсіонерка-інвалід*), *ветеран-* (*ветеран-«афганець», ветеран-податківець*);

5) ‘особи за військовим званням’: *генерал-губернатор, генерал-майор, генерал-полковник, генерал-президент*.

Отже, у мові сучасної української преси преси простежується активне творення та функціонування назв осіб, утворених способом складання повнозначних слів, тобто внаслідок юкстапозиції. Найбільші семантичні групи формують деривати, що вказують на осіб за фахом та родом діяльності, належністю до певної організації та суспільно-політичними переконаннями, освітнім статусом і родинними зв'язками. Периферію становлять назви осіб за територіальними ознаками, національністю, віковими характеристиками, військовим званням, соціальним і майновим станом. Неоднорідність семантичних груп назв осіб за кількісними та якісними показниками пов'язана, на нашу думку, з політематичним наповненням газет і журналів, прагненням

заповнення лакун у різних терміносистемах, потребою спілкування, комунікативно-прагматичними цінностями.

Перспективним видається дослідження інших семантичних груп складних слів мови ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дементьев А. А. Очерки по словообразованию имен существительных в русском языке / А. А. Дементьев // Учен. записки Куйбышев. пед. ин-та. – 1959. – Вып. 27. – С. 5–181.
2. Кубрякова Е. С. Проблемы словосложения и исследование структуры слова в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Теория грамматики: морфология и словообразование : [сб. науч. трудов]. – М. : РАН, Ин-т науч. информации по обществ. наукам, 1992. – С. 56–84.
3. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконіт, 2000. – Т. 1. – 912 с.
4. Стишов О. Назви осіб в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. (на матеріалі ЗМІ) // Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах : [монографія] / Г. М. Вокальчук, А. М. Архангельська, О. А. Стишов, Ю. П. Маслова, В. В. Максимчук. – Рівне–Оломоуць : НауОА, 2011. – С. 9–10.
5. Andrushina G. V. English Lexicology / G. V. Andrushina, N. N. Morozova. – М. : Дрофа, 2001. – 288 р.

В статье проанализированы семантические особенности юкстапозитных названий лиц, что функционируют в языке современной украинской прессы. Выяснено, что количественно большие семантические группы формируют дериваты, указывающие на лиц по специальности и роду деятельности, принадлежности к определенной организации и общественно-политическими убеждениями, образовательным статусом и родственными связями. Периферию составляют названия лиц по территориальному признаку, национальности, возрастными характеристиками, воинскому званию, социальным и имущественным состоянием.

Ключевые слова: юкстапозит, названия лиц, речь прессы.

The paper analyzes the semantic features compound names of persons in modern Ukrainian language press. It was found that the largest group semantic derivatives form indicating the person by profession and occupation, membership of a specific organization and socio-political beliefs, educational status and family ties. Peripherals are the names of people on a territorial basis, nationality, age characteristics, rank, social and economic status.

Key words: yukstapozyt (compound), names of people, language press.

УДК 81'373.6

Назаров Н.А.

УКРАЇНСЬКА ЕТИМОЛОГІЧНА ШКОЛА У КОНТЕКСТІ ІНДОЄВРОПЕЇСТИКИ ТА СЛАВІСТИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

У статті здійснено порівняльний аналіз методологічних засад української етимології XX століття з підходами, які сформувалися в інших галузях славістики та індоєвропеїстики.

Ключові слова: історична лексикологія української мови, лексикографія, етимологія, методологія етимологічних досліджень

Актуальність дослідження зумовлена тим, що українська етимологія на початку XXI століття – це вже цілком сформована й на міжнародному рівні визнана галузь сучасного мовознавства. Тому постає питання про дослідження шляхів формування її самобутнього методологічного інструментарію та підходів до етимологізації.

Новизна полягає в залученні широкого контексту етимологічних досліджень першої половини XX століття, проаналізованих з точки зору методологічних засад дослідження, для виявлення рис української етимологічної школи, які єднають її з іншими галузями славістики та індоєвропеїстики.

Міра вивченості питання. Часткові проблеми укладання етимологічних словників конкретних мов розглядалися в працях В.И. Абаєва [1–8], В.М. Ілліч-Світича [11–16], О.О. Білецького [9], а також у передмовах укладачів до власних етимологічних словників, зокрема до словника В. Махека [23], У. Мартинова [18], С. Младенова [19].

Місце серед інших досліджень автора. Інші статті автора, що дотичні до проблем української етимологічної лексикографії, розглядають етимологічні аспекти староукраїнської лексикографії; зв'язки української лексикографічної традиції, у тому числі етимологічної, зі спільноєвропейським науковим спадком античності, середньовіччя та доби Відродження; невирішені теоретичні питання укладання етимологічних словників живих слов'янських мов.

Мета статті – з'ясувати шляхи та етапи формування української етимологічної школи XX століття на прикладі конкретних досліджень.

Методи, застосовані у статті, поділяються на загальнонаукові (індукції, дедукції, класифікації та систематизації, що використовуються в роботі для встановлення кореляції між засадами етимологічних та лексикографічних праць і епістемологічними особливостями культурно-історичної епохи) і спеціальні лінгвістичні – описовий (застосовується при доборі й систематизації

формальних та методологічних процедур, використаних в аналізованих наукових працях), зіставно-типологічний (використовується при визначенні типологічних відмінностей етимолого-лексикографічних праць різних періодів та географічних регіонів), порівняльно-історичний (застосовується в інтерпретації та з'ясуванні культурної семантики висновків наукових праць, що були взяті до уваги).

Авторський колектив ЕСУМ у своїй роботі спирався на більш ніж столітню традицію укладання етимологічних словників для окремих індоєвропейських мов та для спільноіндоєвропейського лексичного складу. Тому для адекватного сприйняття української праці варто звернути увагу на етимологічні словники класичних індоєвропейських мов.

«Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch» Ю. Покорного [25] відрізняється від більшої частини лексикографічних праць хронологічним напрямом етимологізації. За запропонованою Я. Малкілом класифікацією (цит. за: [26, с. 421]), більшість словників мають проспективний характер етимологізації (від відомої мови-першооснови чи більш архаїчної мови, як латина чи церковнослов'янська, до нових мов, у яких знаходяться рефлекси відповідних слів). Натомість словник Ю. Покорного має ретроспективний характер, і в основу словника покладено не зареєстровані в писемних пам'ятках слова, а реконструйовані праформи. Відповідно, це впливає і на структуру статті: після реконструйованої форми (наприклад, *bher-*) наводяться її рефлекси, задокументовані в різних індоєвропейських мовах [25, 1, р. 128–132]. Такий словник відображає спільноіндоєвропейський лексичний фонд та найбільш давні запозичення. Натомість не відображаються особливості окремих груп споріднених мов.

Етимологічний словник давньогрецької мови Я. Фріска [22] є одним із авторитетних джерел з етимології цієї вкрай гетерогенної за лексичним складом індоєвропейської мови. Зважаючи на дуже давню писемну традицію і, можливо, одну з найбільших тематичних амплітуд, які були властиві давньописемним мовам, лексика грецької мови є однією з найпроблемніших для етимологічного аналізу. При цьому Я. Фріск дуже обережно ставиться до теорій субстратного впливу і запозичень зі східних мов. Щоправда, дослідник додгрецького субстрату Ю.В. Откупщиков теж скептично ставиться до надмірної абсолютизації східного походження багатьох грецьких слів [20, с. 13]. Натомість повна ізоляція грецької мови лише індоєвропейським колом зіставлення не дозволяє знайти переконливої етимології значної кількості центральних для давньогрецької культури слів, що вже було відзначено в мовознавстві.

Важливою віхою для всієї славістики був словник Ф. Міклошича «Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen» (1886) [24]. Протягом тривалого часу він залишався єдиним етимологічним словником слов'янських мов. За типом словник успадкував форму порівняльного словника, тому що праформи етимолог не реконструює.

М.В. Горяев 1896 року видає «Сравнительный этимологический словарь русского языка» [10]. За способом побудови статті словник не відрізняється від

праці Ф. Міклошича: вихідні форми не реконструюються, лише наводяться рефлекси початкової форми в різних мовах. Глибина етимологізації сягає лише мови, з якої слово було безпосередньо запозичене. Проте в словах питомих слов'янських вихідний індоєвропейських корінь реконструюється (наприклад, у статті *брат* [10, с. 26-27]).

Словник М.В. Горяєва також примітний тим, що в додатках наводяться лексичні списки за групами: власне слов'янські слова, напряду успадковані з індоєвропейської мови-першоджерела; слова, що трапляються лише в європейських мовах; слова, що спільні для слов'янських, германських та литовської мови тощо [10, с. I–X і далі].

Істотно відрізняється від сучасних йому словників «Етимологически и правописен речник на български език» С. Младенова (Софія, 1941) [19]. Проаналізовані раніше етимологічні словники окремих слов'янських чи інших індоєвропейських мов, а також узагальнювальні словники індоєвропейських мов не виходили в своїх етимологіях за межі однієї мовної сім'ї, не відображали віддалені генетичні зв'язки мов. Так само без належної уваги були залишені моногенетична теорія та звуконаслідувальні аспекти етимологізованих слів.

Проте вже на початку ХХ ст. в порівняльно-історичному мовознавстві було накопичено достатньо інформації про окремі мовні сім'ї, щоб уможливити дослідження мовних макросімей. Х. Педерсен (1903 року) обґрунтував розвинене тепер ностратичне мовознавство, а італійський учений А. Тромбетті довів велику вагу моногенетичної теорії походження мови у виданій 1905 року книзі «Єдине походження мови» [27].

Обидва аспекти, яких не вистачало етимологічним словникам індоєвропейських, а зокрема і слов'янських, мов, С. Младенов послідовно втілює у своєму словнику. На відміну від інтуїтивного, евристичного залучення ностратичного матеріалу, наприклад, у словниках П.Я. Лукашевича, болгарський етимолог цілком обґрунтовано йшов на цей новаторський для етимологічних словників у ХХ столітті крок: «Тут треба принагідно згадати, що індоєвропейські мови перебувають у віддаленій спорідненості з численними мовами так званої урало-алтайської мовної сім'ї, що простирається від берегів Балтійського моря і Північного Льодовитого океану до кородонів із Китаєм і Японських островів. Про ті мови і народи (самоїдські, лапландські, фінські, естонські, черемиські, мордвинські, маджарські, остяцькі і т.д., турецько-татарські, монгольські, тунгуські, маньчжурські і под.) мовиться у «Вступові до загального мовознавства», який належить авторові цих рядків. Також там перелічені деякі дивовижні граматичні і лексичні подібності між індоєвропейськими і угро-фінськими, як і між індоєвропейськими і турецько-татарськими мовами. Усі ці збіги і подібності не можуть бути грою сліпого випадку, а тільки показують, що на світі немає випадковості, а існує причинний зв'язок між явищами духовного і фізичного світу» [19, с. IX]. З іншого боку, автор словника говорить про спорідненість із семітськими мовами: «Індоєвропейська мовна сім'я споріднена із семітською» [19, с. X] (переклад з болгарської тут і далі наш. – Н. Н.).

У дослідженнях окремих етимологічних проблем ностратична теорія застосовувалася й раніше, проте С.Младенов вперше в славістиці застосував її до всього питомого словника досліджуваної мови. У статтях послідовно проведені паралелі із іншими ностратичними мовними сім'ями (стаття *балкан* [19, с. 15]). Також важливим нововведенням С.Младенова є інтерпретація етимології деяких лексем з точки зору звуконаслідувальної теорії походження мови (стаття *баба* [19, с. 12]).

У багатьох випадках лексикограф наводить реконструкції вихідних індоєвропейських форм чи ностратичні корені («аріо-алтайські» в авторській термінології).

Новаторські ідеї С.Младенова були певної мірою втілені і використані при укладанні електронної етимологічної бази *starling.ru*. Етимологічний словник С.Младенова – перший, що сягає в реконструкціях і виявленні спорідненості слів ностратичного рівня.

Класичним надбанням славістичної та індоєвропейської етимологічної лексикографії є етимологічні словники чеської мови В. Махека [Machek] та російської мови М. Фасмера [28]. Однією з новацій В. Махека є свідоме і послідовне залучення доіндоєвропейського субстрату, про що етимолог пише у передмові до словника: «Щодо багатьох слів у моєму словнику сказано, що вони мають «доіндоєвропейське походження». Цей термін утворив наш германіст Йозеф Янко для слів, які не можемо з різних причин прийняти за індоєвропейські утворення, але які існують в індоєвропейських мовах віддавна, були запозичені з якоїсь мови, нам, проте, не відомої» [23, с. 9].

На думку лексикографа, прийшло індоєвропейське населення переймало в старішого населення ремесла, промисли і сільськогосподарські заняття, а разом із ними і назви тварин, рослин тощо.

Етимологічний словник російської мови М. Фасмера існує в двох варіантах, оригінальному німецькому і російському перекладі О.М. Трубачова, із доповненнями перекладача. Словник М. Фасмера, як це властиво й іншим німецьким етимологічним словникам (наприклад, словнику давньогрецької мови Я. Фріска), майже не залучає субстратного матеріалу. Приклади статей обох словників розглянуто в додатках.

Вартий окремої уваги й «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» під редакцією В.В. Мартинова [21]. У передмові до словника редактор викладає свої теоретичні уявлення про будову, склад і тип інформації, що мають бути в етимологічному словнику [18]. Головною відмінністю підходу В.В. Мартинова є особлива увага до «пізніх процесів» у лексиконі мови: автор критикує інші словники, зокрема й етимологічний словник російської мови М. Фасмера за ігнорування «етимологічного ландшафту» мови і відображення з достатньою повнотою лише прамовного етапу [18, с. 3]. Лексикограф висуває такі вимоги до етимологічного словника будь-якої мови, передусім – білоруської.

1) етимологічний словник має відображати словотвірні і семантичні архаїзми; з цією метою застосовуються методи лінгвістичної картографії, які дозволяють виявити «зони лексичної консервації» [18, с. 4]; саме вони дозволяють доповнити уявлення про праслов'янську мову взагалі;

2) етимологічний словник повинен має містити всі іновації, навіть територіально обмежені одним діалектом, а також субстратні і контактні впливи;

3) етимологічний словник має містити всю запозичену лексику;

4) етимологічний словник повинен відображати всю експресивну лексику, оригінальну і запозичену;

5) в етимологічному словнику мають бути по змозі використані всі відомості лінгвістичної географії про територіальну стратифікацію лексики.

Усі методологічні засади В.В. Мартинова є загальноприйнятими в славистиці, за винятком третього положення, яке йде в розріз із досвідом не лише ЕСУМ, а й інших словників словянських мов, зокрема – М. Фасмера. О.С. Мельничук свідомо не включав до реєстру ЕСУМ нові запозичення: адже не вони відображають головні особливості мови, а успадковане ядро спільної зі спорідненими мовами лексики й найдавніші запозичення. А нові запозичення зазвичай належать до сучасних інтернаціоналізмів, які майже не мають національного культурного колориту, тому доцільно їх виокремити в спеціальному словнику, як це було зроблено О.С. Мельничуком в «Словнику іншомовних слів».

Отож станом на 1940-ві роки вже існували цілком відмінні підходи до укладання етимологічних словників окремих мов та мовних сімей. Особливістю більшості етимологіко-лексикографічних праць, присвячених індоєвропейським мовам, було ігнорування матеріалу, який географічно чи хронологічно виходив би за межі індоєвропейської мовної єдності, за винятком випадків прямого запозичення з сусідніх мов. У випадку романських мов глибина етимологізація була невеликою, і Ф. Діц наводив щонайбільше латинську вихідну форму. Дещо глибшої реконструкції досягав М.В. Горяєв, наводячи індоєвропейські корені. Чи не першим словником, який повністю відтворював спільноіндоєвропейський словниковий запас, була праця Ю. Покорного. Проте значно глибшого рівня досягнув С. Младенов, який у своєму етимологічному словнику сміливо наводив праностратичні корені.

Таким чином, серед етимологічних словників слов'янських мов, укладених в слов'янських країнах, на середину ХХ ст. найбільше виділялися новизною погляду (наприклад, залученням **субстрату** і **ностратичних паралелей**) етимологічні словники болгарської мови С. Младенова і чеської мови В. Махека.

Мовознавство України, що перебувала у складі СРСР, не можна розглядати відірвано від відповідного наукового контексту. Перед радянським мовознавством постала потреба вперше науково описати і класифікувати явища багатьох різносистемних мов, що вимагало вироблення унікального інструментарію, зокрема й етимологічних досліджень. Українські мовознавці перебували в безпосередньому науковому діалозі з представниками інших мовних і лінгвістичних традицій, що сприяло обмінові ідеями і підходами.

Як справедливо зазначають дослідники (зокрема Т.Б. Лукінова [17]), учення М.Я. Марра мало суперечливий вплив на якість етимологічних досліджень. З одного боку, ігноруючи накопичений індоєвропейстикою

фонетичний інструментарій точних ототожнень лексики, дослідники втрачали доказовість своїх висновків. Проте саме теорія М.Я. Марра про «схрещування» мов, про їхнє соціальне розшарування допомогла звернути увагу на роль субстрату в дослідженні лексики.

Перед радянськими лінгвістами в 1920-1930-их роках постала проблема дескриптивного опису мов без писемності (тюркських, палеоазіатських, самодійських та ін.), і був накопичений значний інструментарій мовного аналізу, що можна порівняти зі спалахом лінгвістичних досліджень, спричиненим потребою опису тубільних американських мов у США на зламі ХІХ – ХХ ст. Так само з часом постала потреба опису етимологій багатьох мов, чію історію раніше взагалі не розглядали. Тому перед дослідниками стояло завдання для багатьох мов уперше розробити процедури етимологізації.

Отож ні українська, ні слов'янська взагалі, етимологія в СРСР не могла розглядатися поза контекстом фундаментальних досліджень, виконаних на матеріалі мов, що належать до різних мовних сімей. Звернення до досвіду етимологізації неблизькоспоріднених мов дозволяє абстрагуватися від конкретних проблем слов'янської етимології, розглядаючи головні принципи історичних досліджень лексики досліджень.

Укладачі ЕСУМ працювали в контексті, в якому вже існували важливі етимологічні праці, виконані не лише на слов'янському ґрунті. На найголовніших із них, використаних при укладанні ЕСУМ, ми зупинимося дещо детальніше.

Попри догматичність і часткове відкидання набутоків попередніх періодів дослідження етимології, послідовники М.Я. Марра зробили важливу справу: показали, що абсолютизація фонетичних законів, до якої були схильні молодограматика, не сприяє вирішенню найбільш суперечливих питань етимології. Одним із головних продовжувачів традицій М.Я. Марра був В.І. Абаєв, який досліджував іранські мови, передовсім осетинську, проте його інтереси перебували і в сфері загальної теорії етимологічних досліджень [1 – 8]. В одній зі своїх статей у маррівському збірнику «Язык и мышление» В.І. Абаєв висловлює позицію «нового вчення про мову» щодо фонетичних законів молодограматиків. Особливо великим недоглядом дослідник уважав різке відділення фонетичних і семантичних процесів у мові: «Фонетика в індоєвропейській лінгвістиці відірвалася не лише від соціальних факторів, але й від семантики, перетворившись на самостійну дисципліну» [5, с. 1]. Чільної проблеми етимологічних досліджень, зокрема й укладання етимологічних словників, молодограматичні фонетичні закони, на думку В.І. Абаєва, не розв'язали, адже **природа винятків із таких законів так і не була пояснена**. Саме тут дослідник пише про **субстрат** як можливе вирішення цих проблем [5, с. 9]. Проте його розуміння субстрату і спричинених ним фонетичних винятків дещо ширше, ніж просто «етнічний базис», на який накладаються нові мовні навички, та його реліктів: «*Винятки* – це або вторгнення в мову *інших суспільних груп*, крім основної і панівної <...> або винятки – це вказування на особливі, специфічні умови *семантичного* життя тих елементів мовлення, в яких спостерігаємо ці 'винятки'» [5, с. 14].

Попри надмірний соціологізм таких тверджень, їх не можна не враховувати при вирішенні спірних питань етимологізації, адже вони, іншими словами, під соціальним розуміють усю **культурну** сферу загалом. Особливо цінною гіпотезою є остання частина твердження В.І. Абаєва: про випадки, коли фонетична своєрідність (порушення фонетичних закономірностей) відображає семантичну. До цієї проблеми ми повернемося, розглядаючи архаїчні процедури з мовленим словом та їхнє значення для історичного дослідження лексики.

Проте якщо М.Я. Марр не втілював своїх поглядів на мову та історію слів у лексикографічних працях, а лише маніфестно висловив їх у великій кількості статей, то його послідовники, уже навіть після офіційного засудження «нового вчення про мову», використовували плідні задуми дослідника у своїх лексикографічних практиках, серед яких є і визнаний чи не найкращим етимологічним словником окремої мови – праця В.І. Абаєва, присвячена осетинській мові (див. додаток 3).

Хоча віддавна висловлювали ідеї порівняння індоєвропейської мовної сім'ї з іншими, сусідніми щодо неї, були представлені в науковій літературі від межі XIX-XX століть [27], проте на широкому лінгвістичному матеріалі відповідне дослідження було проведено лише в 1960-ті роки В.М. Іллічем-Світичем [11 – 16]. Ще А.Мейє звертав увагу на те, що матеріалу індоєвропейських мов не вистачає для повноцінної реконструкції праісторичних мовних станів, адже індоєвропейський матеріал виступає засобом зовнішньої реконструкції лише щодо окремих індоєвропейських мов, а на рівні спільноіндоєвропейських реконструкцій необхідний вихід на інші мовні сім'ї. Про це говорить і В.М. Ілліч-Світич у передмові до свого словника: «Тільки зовнішнє зіставлення забезпечує відповідний контроль і дозволяє вибрати єдиний максимально наближений до реальності варіант історичної реконструкції з багатьох принципово можливих» [15, 1, с. 2].

Важливою для еволюції української етимології віхою була праця А.О. Білецького «Принципи етимологічних досліджень» [9]. А.О. Білецький, визначний український еллініст, на матеріалі новогрецької та давньогрецької мов здійснив дослідження еволюції значень, семантичних зсувів у словниковому складі мови. Із цих спостережень А.О. Білецький виснував, що **одними з головних діяхронних змін словника є трансформації значення за принципом метафори, метонімії та їх різновидів, зокрема – на основі розширення та звуження початкової семантики**. Так, прикладом звуження семантики може слугувати історія новогрецької лексеми *alogo* «кінь», що дослівно в давньогрецькій мові означало «тварина, безсловесна істота»; або слова *probaton*, яке в давньогрецькій означало «те, що рухається», а в новогрецькій – «вівця».

А.О. Білецький ґрунтовно дослідив еволюцію семантики її роль в етимологічних дослідженнях, продовживши лінію, започатковану в українській науці О.О. Потебнею.

А.О. Білецький на матеріалі грецької мови виробив низку методологічних рекомендацій, скориставшись перевагами грецького мовного матеріалу,

засвіченого на письмі протягом більше ніж трьох тисячоліть. На відміну від думки Ф. де Соссюра, що етимологія – це лише набір евристичних навичок, які неможливо регламентувати, український дослідник, виходячи з дослідженого лексичного матеріалу, простовує це твердження [9, с. 223]. Етимолог вважає, що самої фонетичної та морфологічної подібності вже давно не достатньо для історичного дослідження лексики. Базисом для його методології мають слугувати не тільки факти аналізованої мови, а й ідеологічні аспекти, зафіксовані в матеріальній культурі [9, с. 228]. Проте головну роль відіграють закономірності семантичних переходів, при чому чим менша кількість проміжних форм реконструюється для пояснення зв'язку двох слів, тим надійніша етимологія [9, с. 231]. У цілому етимологічне дослідження в концепції А.О. Білецького має за мету не тільки реконструкцію праформ, а й «встановлення різноманітних зв'язків окремих форм і цілих парадигм» [9, с. 240].

Попри свою неоднозначність, «нове вчення про мову» дозволило мовознавцям **переоцінити роль субстрату в формуванні певної мови**. Продовжувачі ідей М.Я. Марра поєднали їх із теоретичними засадами порівняльно-історичного індоєвропейського мовознавства і комплексно підходити до історичного вивчення лексики. Найповнішим утіленням такого підходу є «Історико-етимологічний словник осетинської мови» В.І. Абаєва. Ностратичні дослідження В.М. Ілліча-Світича показали, наскільки часткове дослідження матеріалу будь-якої мови вимагає залучення матеріалів різносистемних віддалено споріднених мов.

Таким чином, у сукупності ці головні вектори етимологічних досліджень дали змогу подолати панівну в західноєвропейському мовознавстві умовність тези про «монолітність» словникового складу певної мови, і надавання переваги матеріалу споріднених мов чи самої мови (тобто внутрішній реконструкції). Урахування субстрату і ностратичних матеріалів показало переваги комплексного залучення зовнішньої реконструкції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. Parerga 2. Языкознание описательное и объяснительное. О классификации наук / В.И. Абаев // Вопросы языкознания. – 1986. – № 2. – С. 27–39.
2. Абаев В.И. Избранные труды: Религия. Фольклор. Литература / Василий Иванович Абаев. – Владикавказ: Ир, 1990. – 640 с.
3. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка / Василий Иванович Абаев. – М.; Л.: Наука, 1958–1989. – Т. 1–4.
4. Абаев В.И. Как можно улучшить этимологические словари / В.И. Абаев // Этимология. 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 7–27.
5. Абаев В.И. О «фонетическом законе» / В.И. Абаев // Язык и мышление. I. – Л.: Издательство АН СССР, 1933. – С. 1–14.
6. Абаев В.И. О принципах этимологического исследования / В.И. Абаев // Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. – М., 1956. – С. 286–307.

7. Абаев В.И. О принципах этимологического словаря / В.И. Абаев // Вопросы языкознания. – 1952. – № 5. – С. 56–69.
8. Абаев В.И. Понятие идеосемантики / В.И. Абаев // Язык и мышление. – М.; Л., 1948. – Вып. 11.
9. Белецкий А.А. Принципы этимологических исследований / Андрей Александрович Белецкий. – К.: Изд. КГУ, 1950. – 268 с.
10. Горяев Н.В. Сравнительный этимологический словарь русского языка / В.Н. Горяев. – Тифлис, 1896. – 451 с.
11. Иллич-Свитыч В.М. Caucasic / В.М. Иллич-Свитыч // Этимология. 1964. – М., 1965.
12. Иллич-Свитыч В.М. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков / В.М. Иллич-Свитыч // Этимология. 1965. – М., 1967.
13. Иллич-Свитыч В.М. О принципах этимологического исследования топонимии / В.М. Иллич-Свитыч // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
14. Иллич-Свитыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский). Введение. Сравнительный словарь *b – k* / Владислав Маркович Иллич-Свитыч. – М.: Наука, 1971. – 369 с.
15. Иллич-Свитыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков / Владислав Маркович Иллич-Свитыч. – М., 1971–1984. – Т. 1–3.
16. Иллич-Свитыч В.М. Соответствия смычных в ностратических языках / В.М. Иллич-Свитыч // Этимология. 1966. – М., 1968.
17. Лукинова Т.Б. З історії порівняльно-історичних студій в Україні (до 60-річчя лінгвістичної дискусії) / Т.Б. Лукинова // Мовознавство. – 2010. – № 2/3. – С. 98–112.
18. Мартынаў Ё. [Передмова] / Ё. Мартынаў // Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1978. – Т. 1. – С. 3 – 39.
19. Младенов С. Етимологически и правописень речникъ на българския книжовень езикъ / Стефан Младенов. – София: Книгоиздателство Христо Г. Дановъ-О.О.Д-во, 1941. – XX + 704 с.
20. Откупщиков Ю.В. Догреческий субстрат / Юрий Владимирович Откупщиков. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1968. – 263 с.
21. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Беларус. навука, 2006. – Т. 1 – 11.
22. Frisk H. Griechisches Etymologisches Wörterbuch / Hjalmar Frisk. – Heidelberg: Carl Winter; Universitätsverlag, 1960–1972. – В. 1-3.
23. Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého / Václav Machek. – Praha: Academia, 1971. – 866 s.
24. Miklosich, F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / Franz Miklosich. – Wien: W. Braumüller, 1886. – 547 p.
25. Pokorny, J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bern; München: Francke Verlag, 1959. – 1183 S.
26. Schmitt, R. [Review] Etymological dictionaries: a tentative typology. By Yakov Malkiel. Pp. ix, 144. Chicago: University of Chicago Press, 1976 / Rüdiger Schmitt // Language. – Vol. 54. – No. 2 (Jun. 1978). – pp. 420–423.
27. Trombetti A. L'Unità d'origine del linguaggio / Alfredo Trombetti. – Bologna: Libreria Treves di Luigi Beltrami, 1905. – 222 p.
28. Vasmer, M. Russisches Etymologisches Wörterbuch / Max Vasmer. – Heidelberg: Carl Winter; Universitätsverlag, 1953 – 1958. – В. 1. – 712 S.

В статье выполнен сравнительный анализ методологических засад украинской этимологии XX века с подходами, сформировавшимися в других отраслях славистики и индоевропеистики.

Ключевые слова: историческая лексикология украинского языка, лексикография, этимология, методология этимологических исследований

The article proposes comparative analysis of Ukrainian XX century etymology with approaches that have formed in other fields of Slavic and Indo-European Studies.

Keywords: historical lexicography of Ukrainian language, lexicography, etymology, methodology of etymological research

УДК 81'373.6

Переверзєв Д.І.

**ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ НАЙДАВНІШОГО ЛЕКСИЧНОГО ШАРУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ
СЕГМЕНТІВ КАРТИНИ СВІТУ
(за ностратичним словником А.Б. Долгопольського)**

У статті запропоновано тематичну класифікацію та світоглядну інтерпретацію найдавнішого лексичного фонду української мови.

Ключові слова: українська мова, історична лексикологія, ностратичні мови, індоєвропейські мови.

Актуальність статті визначена стрімким розвитком дослідження віддаленої спорідненості мов, яке за останні кілька десятиліть із гіпотези перетворилося на визнану багатьма закордонними та українськими дослідниками наукову теорію. Залучення результатів історичної лексикології у її найсучасніших зразках – першорядне завдання, одним із елементів виконання якого є теперішня стаття.

Новизна дослідження спричинена тим, що ностратичне мовознавство дозволяє розглядати етапи формування найдавнішого лексичного складу сучасної української мови з перспективи не тільки лінгвістики, а й етногенезу та еволюції людської культури протягом багатьох тисячоліть. Українська мова в такому разі постає виразніше у своїй самотності на географічному та хронологічному тлі.

Міра вивченості питання. Хоч і не безпосередньо етапи формування української лексики відображені в працях, присвячених формуванню відповідних попередніх етапів мовної еволюції, які передували сучасному українському станові: праслов'янський [4], індоєвропейський [3], ностратичний

[5], ностратичний і борецький [6], «бореальний» (за концепцією М.Д. Андрєєва [1]).

Місце статті серед інших досліджень автора. Дослідження автора спрямоване на введення українознавчого матеріалу в ширший контекст, який не обмежується традиційними сферами розгляду українського словникового складу в індоєвропейському ареалі, а виходить на ширші контексти: ностратичний, бореальний, моногенетичний.

Мета статті – показати кореляцію між семантичною сферою тематичної групи, тією нішею в первісному світогляді та мірою збереженості її лексичного наповнення в сучасній українській мові.

Методи дослідження належать до загально лінгвістичних (порівняльно-описовий) та методів історичної лексикології (історична семіологія).

Небесні об'єкти, астрономічні та метеорологічні явища

294. *C¹a¹l¹∇ «холод» – драв., алт., і.-є. *KELH- «холод» – укр. *холод*

628. *g¹i¹l¹∇#¹∇¹d¹∇ «лід, мороз, заморожувати» – с.-х., алт., і.-є. *g^heled «лід, град» – укр. *ожеледь, ожеледиця*

684. *gA¹r¹∇(r¹∇) «грим, рев, гнів» – картв., с.-х., драв., і.-є. *g^hrem- «грим, низький і гучний звук» – укр. *грим*

761. *hawka «світло, яскравий» – с.-х., алт., і.-є. *aug- «сяяти» – укр. *юга*.

1158. *k.irUqa «лід, мороз» – с.-х., картв., урал., алт., і.-є. *kerno-s, *ker-m-, *ker-sn- «паморозь, снігова кірка» – укр. *серен* (змерзлий затверділий сніг).

1379. *tuuga «туман, хмара, імла» – урал., с.-х., драв., алт., і.-є. *meig^h-/*mig^h- «імла, хмара, туман» – укр. *імла*.

1540. *nike (*niku ?) «темрява, ніч» – с.-х., урал., алт., картв., і.-є. *neku- «вечоріє, вечір, ніч» – укр. *ніч*.

1557. *n̄br¹∇¹h¹r¹i¹ «туман, хмара» – алт., і.-є. *neb^h- «хмара, туман, небо» – укр. *небо, піднебіння*.

Елементи ландшафту

1701. *pa¹l¹∇ «бруд, болото, озеро» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. *bolH-/*pelH- «болото, ставок» – укр. *болото*.

1732. *P¹o¹π¹∇ «стежка, брід» – с.-х., картв., і.-є. *pontoh-s «дорога, стежка, брід» – укр. *путь*.

1754. *P¹oη¹∇ «пил» – с.-х., урал., алт., і.-є. *pes-, *pens- «пил, пісок» – укр. *пісок*.

1508. *m¹ä¹q¹t¹∇ «земля, місця, оселя» – с.-х., урал., алт., і.-є. *meit^(h)- «мешкати, залишатися, перебувати; оселя, стоянка» – укр. *місто*.

563. *durs «бруд» – с.-х., драв., і.-є. *d^her-, *d^heri, *d^hrei- «випорожнюватися» – укр. розм. *дристати*

667. *goR¹∇ «пагорб, (невелика?) гора» – с.-х., картв., і.-є. *g^wer- «гора» – укр. *гора*

854. *ko¹d¹∇ ~ *kod¹∇ «бруд, багно, огидний» – с.-х., драв., і.-є. *g^wod^h-/*g^wed^h- «бруд, багно, огидний» – укр. *гад*.

929. *kur₁∇h₁∇ «пагорб, гора» – с.-х., урал., драв., алт., і.-є. *g^worH-/*g^wr.H- «гора» – укр. *гора*.

1114. *kuP «купа, пагорб; конус, виступ» – с.-х., алт., картв., драв., і.-є. *koupo «купа, пагорб, копиця, гора» – укр. *купа*.

1343. *ī∇yh∇ «лити; вода» – с.-х., і.-є. *leiH-/*liH- «текти, лити» – укр. *лити, ллю*.

1479. *m∇R₁∇₁Қа «волога, рідина; зволожувати» – с.-х., алт., і.-є. *merk- «сочитися, зволожуватися» – укр. *мрячити, мряка*.

1595. *nogalye «слиз, слъози, волога, рідина; сирий» – урал., алт., драв., с.-х., і.-є. *yeHlo-/*yH.lo- «нестиглий, сирий» – укр. *яловий*.

Рослини

1702a. *Pū1∇₁Hū «трава» – с.-х., алт., драв., і.-є. *peloH-/*peleH-, *pelHou- «солома, полова, січка» – укр. *полова*.

1761. *p^he^hr∇ ~ *p^hhr∇ «плід» – с.-х., урал., алт., і.-є. *puro- «зерно, насіння» – укр. *пирій*.

1767. *pore «листок» – с.-х., алт., драв., і.-є. *per-, *per-n- «листок, папороть» – укр. *папороть*.

1800. *p^hrA^hr^ht∇^h∇ ~ *p^hrA^htR∇^h∇ «прут, молодий пагін, парость» – с.-х., драв., і.-є. *pert^h- «кілок, прут, парость» – укр. *прут*.

32. *ELimA «дерево» (в'яз чи под.) – і.-є. *lmo- «в'яз» – укр. *льом* (*Ulmus montana*)

152. *ʒoś∇(-Қа) «дерево» – с.-х., урал., алт., і.-є. *H^wes- «ясен» – укр. *ясен*

538a. *dUm₁ʔ₁ū чи *dUηw∇ «велике дерево» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *d^honi- «ялиця, смерека» – укр. *дуб*

644 *gān₁∇₁p^h∇ «стебло, пагін, палиця, кілочок» – с.-х., драв., урал., і.-є. *g|gomb^h «кілочок, вирізаний шматок дерева» – укр. *зуб*

863. *k^ho^h1∇ «палиця, гілка» – с.-х., алт., драв., і.-є. *gwol- «гілка» – укр. *гілля*.

1193. *k∇R₁∇₁t∇ «верхівка, верхня частина» – картв., с.-х., драв., і.-є. *^okred- «верхівка будівлі, дах» – укр. *корода* (дуже сукувате дерево).

1280. *Luka^s «гнучка лозина, батіг» – с.-х., алт., і.-є. *log- «лозина, молоде деревце» – укр. *лоза*.

1322. *L iP₁h₁a «прилипати, приклеювати; клейкий, клей» – с.-х., і.-є. *leip- «бути липким» – укр. *липнути, ліпити, липа*.

Тварини

1714. *paLuCa «кусюча комаха (блоха, комар, кліщ)» – с.-х., алт., і.-є. *b^hlus-/*plus- «блоха» – укр. *блоха*.

1787. *p.uryA «крило, перо» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. *(s)per- «крило, перо» – укр. *перо*.

70. *Ur□ (ba) «білка» – с.-х., драв., урал., алт., і.-є. *wer- «білка» – укр. *вивірка*

89. * $\text{r}^{\text{h}}\text{v}_1\text{s}^{\text{h}}\text{u}_1\text{n}_2$ «вепр» – алт., с.-х., і.-є. **sus-*, *suwos «(дика чи одомашнена) свиня» – укр. *свиня*
98. * $\text{r}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{i}$ «яйце» – с.-х., і.-є. **ou. (y)o* – укр. діал. *айо*
142. * $\text{r}^{\text{h}}\text{v}_1\text{r}^{\text{h}}\text{v}_1$ «дикий кабан» – с.-х., і.-є. **Nepero-* «кабан» – укр. *вепр*
190. * $\text{b}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{a}$ «кусюча комаха (гедзь, комар)» – с.-х., картв., алт., і.-є. **bhouk-/bhuk-* «бджола» – укр. *бджола*
242. * $\text{b}^{\text{h}}\text{ur}_1\text{u}_1\text{d}^{\text{h}}\text{g}^{\text{h}}$ «волосся на обличчі, шерсть» – картв., алт., с.-х., і.-є. **bhradha-* «борода» – укр. *борода*
635. * $\text{g}^{\text{h}}\text{a}^{\text{h}}\text{m}_1\text{s}^{\text{h}}$ «водоплавний звір, птах» – урал., с.-х., і.-є. **g^hans-* «гусак» – укр. *гусак, гуся*
659. * $\text{g}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{r}$ «тварина» – алт., урал., і.-є. **g^hwer* «дика тварина» – укр. *звір*
741. * $\text{r}^{\text{h}}\text{er}^{\text{h}}$ «сокіл» і под. л – с.-х., драв., і.-є. **xer-/xor-* «сокіл, великий птах» – укр. *орел*.
749. * $\text{r}^{\text{h}}\text{o}^{\text{h}}\text{w}$ «дика вівця/коза» – с.-х., алт., і.-є. **x^woWI* «вівця» – укр. *вівця*.
816. * $\text{r}^{\text{h}}\text{a}^{\text{h}}\text{r}$ «коза, вівця» – с.-х., і.-є. **her(i)-* «ягня, козеня» – укр. *ярка*.
- 847а. * $\text{k}^{\text{h}}\text{o}^{\text{h}}\text{n}_2\text{a}^{\text{h}}\text{b}^{\text{h}}$ «жаба» – драв., с.-х., і.-є. **g^werb^h-a* «жаба» – укр. *жаба*.
921. * $\text{k}^{\text{h}}\text{ur}$ ~ * $\text{k}^{\text{h}}\text{ar}$ «журавель» – с.-х., урал., драв., алт., і.-є. **gerH-* «журавель» – укр. *журавель*.
947. * $\text{k}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{r}$ «молода тварина, дитя» – с.-х., алт., драв., і.-є. **g^werb^h-* «недорослий, маля тварини» – укр. *жереб'я*.
1079. **k.un(r)* «невеликий хижак (куниця, тхір, дикий кіт тощо)» – с.-х., алт., і.-є. **keun-/koun-* «куниця» – укр. *куниця*.
1093. *kEnit «воша, гнида» – с.-х., і.-є. **knid-* «воша, гнида» – укр. *гнида*.
- 1109а. **k.apU* «птах» – с.-х., драв., картв., і.-є. **kops-* «чорний дрізд» – укр. *кіс* «чорний дрізд».
1133. **K.ERu* «олень, косуля» – алт., урал., і.-є. **kerwo-/krwo-* «олень» – укр. *корова*.
1196. * $\text{r}^{\text{h}}\text{er}_1\text{n}_2\text{s}^{\text{h}}$ «шершень, оса» – картв., с.-х., і.-є. **ksr-r/-en-* «шершень» – укр. *шершень*.
1201. **K.ori^sE* «будь-який куроподібний птах» – с.-х., алт., драв., і.-є. **kwour(o)-* «куроподібна дичина» – укр. *кура, куриця*
1307. **Lunga^s* «хижий звір» – с.-х., алт., і.-є. **lunk-* «рись» – укр. *рись*
1369. *mAdu «мед» – драв., с.-х., і.-є. **med^hu-* «мед» – укр. *мед*.
1390. *miksa ~ *migza «миша, кріт тощо» – урал., алт., картв. ?, с.-х. ?, і.-є. *mus «миша» – укр. *миша*.
1408. * $\text{m}^{\text{h}}\text{u}_1\text{w}_1\text{i}^{\text{h}}\text{u}$ «тварина, м'ясо» – с.-х., алт., урал., і.-є. **melo-* «вівці і кози, мала/молода тварина» – укр. *маль*.
1432. *meni «риба як клас» – с.-х., драв., урал., алт., і.-є. **m.ni-* «риба» – укр. *мень*.
1488. *muse «комаха, муха, мураха» – алт., драв., картв., с.-х., і.-є. **mus-/mous-* «муха» – укр. *муха*.
1506. * $\text{m}^{\text{h}}\text{a}^{\text{h}}\text{i}^{\text{h}}$ «черв, личинка, невелика комаха» – картв., алт., і.-є. **mat- (*mot-)* «черв, личинка» – укр. *мотиль*.

Частин рослин і тіла тварин

311. ***ćar** ▽ «тверда/міцна, затверділа кірка, тверда/згрубіла поверхня» – картв., алт., с.-х., і.-є. **sker-* «тверда, суха шкірка, кірка» – укр. *шкіра, кора*
 906. ***kan|mp** ▽ «м'який наріст, розростання (губа, гриб)» – с.-х., урал., і.-є. **gemb-* «наріст, припухлість, пухлина, випинання» – укр. *губа* (частина обличчя; гриб).

Фізичні стани, частини тіла і тварини і людини і дії, похідні від назв частин тіла

1675. ***p.oka** «бік тіла, сторона» – с.-х., алт., і.-є. **rog-/po(:)k-s-* «сторона тіла» – укр. *пах, пахви*.
 1691. ***P_ile** «волося, жмут волосся, пір'я» – с.-х., драв., картв., і.-є. **pilo-* «волося» – укр. *повсть*.
 1664. ***Ṗūḥ** ◌ «волося» – картв., с.-х., алт., і.-є. **rous-/pus-* «волося на тілі, пух» – укр. *пух*.
 1694. ***Ṗ^ri^rṖ^rL** ▽ «сильний» – с.-х., алт., картв., драв., і.-є. **bel-* «сильний» – укр. *більший*.
 1703. ***ṖāiqA** «бік тіла, сторона» – урал., драв., с.-х., і.-є. **pole-* «бік тіла, сторона, половина» – укр. *половина*.
 1727. ***p.Algae** ~ *pAlgae «селезінка» – драв., с.-х., урал., і.-є. **b^hHg^hen-* ~ *(*s*)*pl.Hg^hen-* «селезінка» – укр. *селезінка*.
 1763. ***Ṗer** ▽ «губа, край» – с.-х., урал., алт., і.-є. *puri «губа, край, вінця» – укр. *праліс*.
 1790. ***Ṗ^rṖ^rṖ^rḥ^r** ▽ «ніготь, пазур» – с.-х., картв., і.-є. **pr.st-* «палець» – укр. *перст, перстень*.
 1804. ***PerKu** «кістка, ребро» – с.-х., драв., і.-є. «груди, ребро» – укр. *перса*.
 104. ***Ṗ^rū^rṖ^r** ▽ «горло; ковтати» – с.-х., алт., і.-є. **Ṗ^rḥoṖ^rḥw* «рот» – укр. *вуста*
 133. ***Ṗa^rṖ^rṖ^r** ▽ «згинатися, згин, суглоб (ос. лікоть, кісточка)» – с.-х., урал., алт., карт., і.-є. **Ṗe^rḥ^r* ◌ ◌ «згин, лікоть» – укр. *лікоть*
 209. ***baH^ri** ▽ «біль, рана» – с.-х., алт., і.-є. **bhehl-* «біль, рана» – укр. *біль*
 218. ***b^rṖ^rḡā** «бік тіла, сторона» – картв., с.-х., алт., і.-є. **bhokw-* «бік» – укр. *бік*
 383. ***cikU** «початок кінцівки (стегно, плече)» – с.-х., алт., драв., і.-є. *(*s*)*teig^w*- «плече, стегно» – укр. *стегно*
 613. ***goLu** «череп» – с.-х., алт., і.-є. **g^{wh}olw/*g^{wh}olu/*g^{wh}elu-* «голова» – укр. *голова*
 642. ***ḡ^rṖ^rṖ^rḡ^r** ▽ «сторона, бік» – с.-х., урал., і.-є. **gamb^ha-* «щелепа» – укр. *губа, темба*
 804. ***ḡ^ri^r** ◌ ◌ «нутрощі» – картв., с.-х., алт., і.-є. **ei.li/*ili-* «нутрощі» – укр. *ялти* (в'ялити).
 810. ***ḡ^rṖ^rḡ^r** «кут, суглоб, згин (частини тіла і под.)» – алт., с.-х., і.-є. **o|ang-* «суглоб, кут» – укр. *вугол* (хати).
 897. ***kina** «волося» – урал., драв., і.-є. **goun-/*gun-* «волося» – укр. *гуня*.

931. *kôri^hû «шия, горло» – с.-х., драв., і.-є. *g^wriwa- ~ *g^werwa- «потилиця, шия» – укр. *грива*.
1019. *k.akU «гак, зуб, ікло» – картв., с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *kog-/*keg- «гак, пазур» – укр. *кіготь*.
1038. *Ḳaw^hE¹L∇ «здутість, запалення, абсцес, грижа» – с.-х., алт., і.є. *kawela/*kula «здутість (тіла), грижа» – укр. *кила*.
1068. *ḲU^ham∇(-n∇) «рука з п'ятьма пальцями» – с.-х., урал., алт., і.-є. *de-km.t- «десять» – укр. *десять*.
1108. *K.ap.a «долоня руки; ступня ноги; копито» – с.-х., і.-є. *ko|ap- «копито» – укр. *копито*.
1172. *ḲER∇č∇ «жорстке волосся, колючий/жорсткий предмет, щетина» – с.-х., алт., і.-є. *kerst-/*kr.st- «жорстке волосся, щетина» – укр. *шерсть*.
1174. *k.ard «груди, грудь → серце, внутрішні органи» – картв., с.-х., драв., і.-є. *kerd-/*kr.d-/*kred- «серце» – укр. *серце, середина, середа*.
1259. *Lub- «бути спраглим, голодним → любити, бажати» – с.-х., урал., алт., і.-є. *leub^h-/*loub^h- «любити, бажати, бути згодним» – укр. *любий, любити*.
1341. *Louxi^sa «щока → обличчя» – с.-х., алт., і.-є. *leik- «обличчя, щока» – укр. *лице*.
1414. *malge (*malke) «грудь, вим'я» – с.-х., урал., драв., і.-є. *melg- «молоко» – укр. *молоко*.
1429. *muñ∇(-t|d∇) «яйце → тестикула» – урал., с.-х., драв., алт., і.-є. *mond^h- «тестикула» – укр. *мудо* (тестикула).
1450. *moцAη∇ «шия, потилиця» – с.-х., алт., драв., і.-є. *mon- «потилиця, шия» – укр. *намисто* (пор. рос. *монисто*).
1486. *mäf∇C∇ «нутрощі тварин» – с.-х., урал., і.-є. *smerd- «екскременти» – укр. *сморід, смердіти*.
1490. *m∇ś|ś|Cka^h∇ «кістковий і головний мозок» – с.-х., драв., і.-є. *mos-o/en ~ *mosg^ho- «кістковий мозок» – укр. *мозок*.
1566. *nuse «дихати» – с.-х., урал., і.-є. *neus- «нюхати» – укр. *ніс, нюхати*.
1586. *naK.o «м'які частини тіла тварин (печінка, кістковий мозок, смалець)» – урал., алт., і.-є. *yek^w-r(t-) «печінка» – укр. *ікра*.
1609. *nangu: «язик» – картв., урал., драв., алт., і.-є. *yn.g^hu- ~ *dn.g^hu/*dn.g^hwa ~ *ln.g^hu- «язик» – укр. *язик*.
1646. *naqasa «ніс» – с.-х., алт., і.-є. *pens- «ніс» – укр. *ніс*.

Діі

1704. *pelqe «тремтіти, боятися» – с.-х., урал., алт., і.-є. *pelH-/*pleH- «страхати(ся)» – укр. *полохливий, полахати*.
1768. *P∇R∇ «перетинати, переходити» – алт., і.-є. *per- «проходити крізь, через, перетинати» – укр. *пере-*.
1773. *P.Ar₁ʔ₁∇ «народжувати» – с.-х., драв., і.-є. *per- «народжувати» – укр. *випороток*.
1775. *pāri^ʔE «роздирати, розривати» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *(s)per- «розривати, розбивати» – укр. *пороти*.

1810. *pos∇ (~ *bos∇) «випускати газу (беззвучно)» – с.-х., картв., урал., алт., і.-є. **pesd-* «випускати газу (беззвучно)» – укр. *пиздѝти* (sic!).
1819. **ṛ̥äyʷšʷi* «трощити, розбивати на шматки» – с.-х., урал., алт., картв., і.-є. **peis-/pis-* «трощити, молотити» – укр. *пхати, пионо, пиениця*.
121. *ṣayka «швидко рухатися, стрибати» – с.-х., драв., і.-є. **ai.g-* «спритно рухатися, коливатися, бриніти» – укр. *грати, гра*
175. **būd₁∇₁Xiq∇* «прокидатися; відчути, звернути увагу; бути збудженим, веселим» – с.-х., і.-є. **bheudh-* «звернути увагу, бути на сторожі» – укр. *будити*
183. **buko-* «бігти, тікати» – с.-х., урал., і.-є. **bhegw- / bheug-* «тікати» – укр. *бігати*, діал. *бічи*
191. *būḶaʷ «гнути, вигнутий» – с.-х., алт., і.-є. **bheug-/bheugh-* «гнути» – укр. *бугор*
206. **baʷl̥n̥ʷ* «мити» – картв., с.-х., алт., драв. – укр. *баня*
271. *bixa (*bīqa, *biuxqa) «бити» – карт., сем.-хам., алт., і.-є. **bheih-* «бити» – укр. *бити*
320. **cow-* «стежити, захищати, обороняти» – картв., с.-х., і.-є. **skew-* «стежити, дивитися» – укр. *чути*
354. **ṣoq.a.ʷE* «бити, вдаряти, боліти, біль» – картв., с.-х., алт., драв., і.-є. **skeh-tH-* «шкодити, завдавати болю» – укр. *шкода*
369. **ṣ'ü't∇* «кидати, жбурляти» – картв., с.-х., і.-є. **skeud-/skud-* «кидати» – укр. *кидати*
381. **ṣaʷh'a* «зупинятися, стояти» – с.-х., алт., драв., і.-є. **steh-/*sthe-* «стояти» – укр. *стояти*
552. **duq-* «дути, дихати» – с.-х., і.-є. **d^heuH-* «трусити, дути» – укр. *дѝти, дути*
576. **daXw-* «давити, тиснути» – с.-х., алт., і.-є. **d^ho|aw-* «тиснути» – укр. *давѝти*
591. **gaʷb∇* «хапати, тримати; збирати» – с.-х., драв., алт., і.-є. **g^hab^h-* «хапати, тримати» – укр. *габати* (Грінченко)
675. **gor∇bṛp∇* «шкрябати, дряпати» – с.-х., урал., драв., алт., і.-є. **g^hreb^h-* «копати» – укр. *гребѝнь, гребѝти*
685. *gera або *geRya «ступати, йти» – алт., с.-х., і.-є. **g^hred^h* «ступати, йти» – укр. *грясти*
864. *koLi «намазувати, забруднювати» – с.-х., алт., драв., і.-є. **glei-* «клей, глей» – укр. *глей, глина*.
882. **kat∇* «схопити, тиснути» – с.-х., алт., і.-є. **gem-* «тиснути, стискати, схопити» – укр. *жати*.
900. *kanhae «народжувати» – драв., і.-є. **genh-/gneh-* «народжувати» – укр. *зять*.
901. *kinho ~ *kihno «бачити, стежити, обстежувати, знати» – с.-х., алт., і.-є. **genh^w-/*gneh^w-* «знати» – укр. *знати*.
927. **korṣ∇* «їсти (пожадливо), пити, поглинати» – с.-х., драв., алт., і.-є. **g^werH-* «пожирати, їсти, поглинати» – укр. *жерѝти, жру*.

987. **k.abr^ca* «кусати» (→ «їсти») – с.-х., картв., алт., драв., урал., і.-є.
 **geb^h*- «їсти, кусати, жувати» – укр. *дзьобати*.
1003. *ḳaḡč¹U «шкрябати, відшкрябувати луски» – картв., с.-х., алт., драв., і.-є.
 **kes-/ksee-* «чесати, причесувати» – укр. *чесати, чешу*.
1023. **K.oK.e* «дивитися, бачити» – с.-х., урал., драв., і.-є. **k^wek-/k^wok-*
 «бачити» – укр. *казати, вказувати*.
1070. *ḳamč¹o¹ «гнути, згинати, кут» – урал., с.-х., картв., і.-є. **kant^ho-*
 «кут, згин» – укр. *кут*.
1286. **Luk.a* «ковтати» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. **leuk-* «горло» – укр. *ликати*.
1381. *magyE «дрижати, розвіватися» – с.-х., алт., драв., і.-є. **meH(i)-*
 /**moH(i)-* «розвіватися, хитатися» – укр. *маяти, махати*.
1385. **mo^skE* «тиснути» – с.-х., драв., алт., і.-є. **meg-/mog-* «мазати, замішувати» – укр. *мазати*.
1402. **maeL (=mael)* «ховати» – картв., і.-є. **mel-* «вводити в оману, помилятися» – укр. *(по)милитися, омільний*.
1435. *m¹ā¹ḡ¹ḡ¹ḡ¹ḡ¹ «м'яти, гнути» – с.-х., урал., алт., і.-є. **men-* «стискати, тиснути, придавлювати» – укр. *м'яти, мну*.
1453. *muḡḳalū «робити великі зусилля, тужитися, бути важким» – драв., алт., картв., і.-є. **monk^w*- «мука, важка робота» – укр. *мука (борошно), мука (страждання)*.
1491. *meḡiś¹ḡ «ховати» – с.-х., урал., і.-є. **mo|aiso-s* «шкіра, вовна» – укр. *міх*.
1509. **'meyt.e* «кидати» – с.-х., алт., драв., і.-є. **meit-/met-* «кидати, метати» – укр. *метати*.
1535. *nigEXa «ударятися, битися, пронизувати» – с.-х., урал., і.-є. **neig^h*- «пронизувати» – укр. *ніж*.
1539. *nEko «відкривати, оголювати» – с.-х., алт., і.-є. **nogw-no-* «голий» – укр. *нагий*.
1544. *naeKi «нести, приносити» – с.-х., алт., і.-є. **nek-/n.k-/enk-* «нести» – укр. *нести*.
1547. **nUk.e* «бити, дзьобати, вдаряти» – с.-х., і.-є. **neuk-/nik-* «бити, штовхати» – укр. *но* (вигук для підганяння коня), *нокати*.
1608. *nonuda «йти вслід, переслідувати, полювати» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. **yeud^h-/uid^h*- «переміщувати, рухати» – укр. *юдити, під'юджувати*.

Елементи культури

Сигнали

1765. **iRo(-K.ae)* – алт., картв., с.-х., і.-є. **prek-/pr.k-* «запитувати, просити» – укр. *просити*.
647. *ḡüḡaḡ¹o¹ «звук, говорити» – урал., алт., драв., і.-є. **ghwen-* «звук, голос» – укр. *дзвін*
697. *ḡäwḡḡ «звати» – с.-х., драв., і.-є. **ḡ^houH* «звати, кликати, викликати» – укр. *звати*

876. *kaLč∇ «голос, говорити, кричати, плакати» – с.-х., і.-є. *ga|olso-s «крик, голос» – укр. *голос*.

957. *kat∇ «говорити, думати» – с.-х., урал., і.-є. *go(:)d- «говорити, думати» – укр. *гадати*.

1036. *KeHu^hlūHê «чути» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *kleue-/ *klu(:)- «чути» – укр. *слава, слово*.

1229. *K^ʀaʀe¹w∇ «слухати, помітити» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *keW-/ *keu- «слухати, відчути, звертати увагу» – укр. *чути*.

1372. *mæ^hūd∇ «говорити» – урал., с.-х., урал., і.-є. *meud^h-/ *mud^h- «говорити → думати» – укр. *мисль*.

Обробіток матеріалів

1698b. *p.oli^sE «розколювати» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *(s)p^hel- «розколювати» – укр. *поліно, полиця, піл*.

1737. *P_unu «перевертати, переплітати, зв'язувати» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *(s)pen- «заплітати, зв'язувати» – укр. *путь, путати*.

251. *bora «свердлити, бурити» – с.-х., урал., і.-є. *bher- «дірявити, бурити» – укр. *бурити, борона*

301. *ča¹lE¹o «розбивати, розрізати» – картв., с.-х., і.-є. *skelHx- «розбивати» – укр. *щілина*

365. *c.aRip «шкрябати, долото, різець» – с.-х., і.-є. *skerb-/ *skreb- «дряпати, шкрябати» – укр. *шкрябати*

515. *dīk_lE₁ʏ¹U¹ «місити, замішувати, м'яти» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. *dheigh «місити глину» – укр. *діжа*

527. *daeLb «довбати, копати, протинати» – алт., с.-х., і.-є. *d^helb^h- «довбати, копати» – укр. *довбати*

557. *dūR∇ «колода, палиця» – с.-х., картв., і.-є. *d^hwer-, *d^hur-, *d^hw.r- «ворота, двері» – укр. *двері*

677. *gäRd∇ «обводити, оточувати, обгороджувати» – с.-х., алт., і.-є. *g^herd^h «обгороджувати, оточувати» – укр. *город, грядка, гряда*

723. *garH∇ «розламувати, перемелювати» – картв., с.-х., і.-є. *herH- «орати» – укр. *орати*

861. *ka¹l¹∇ «зчищати кору з дерева, усувати рослинність» – драв., урал., і.-є. *go|al- «оголений» – укр. *голий*.

1043. *kaLza «різати, рубати, тесати, забивати» – картв., с.-х., алт., і.-є. *kela/*kla- «рубати, забивати» – укр. *колоти*.

1054. *k.alka (~*kaLka?) «обмотувати(ся), скручувати(ся)» – картв., і.-є. *kelg- «обмотуватися, скручуватися, зігнутисть» – укр. *човгати, клянчити, клякати*.

1143. *K.ur «сплітати, переплітати, зв'язувати докупи» – урал., алт., драв., с.-х., і.-є. *k^weru- «будувати, робити» – укр. *чара* (посуд), *чари, чар* (магічна дія).

1225. *K.ot.a «паркан, стіна, хатина, оселя» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *kot- «повітка, стіна, хатинка» – укр. *котець*.

1292. **LeqEK.a* «різати, рвати» – с.-х., урал., і.-є. **lek-/lok-/lek-* «розрвати» – укр. *лахи*.

1309. **l.oŋK.a* «гнути → лук» – с.-х., урал., алт., і.-є. **lenk-* «згинати», *lonko-s «лук» – укр. *лук*.

1319. **lup^sa* «луб, кора, плівка (рослини)» – с.-х., урал., картв., і.-є. **leup-* ~ **leub-* ~ **lep-* «кора, шкірка» – укр. *луб*.

1462. *mure «зв'язувати, скручувати, зшивати» – с.-х., алт., драв., урал., і.-є. **merēg^h-* ~ **merg^h-* «зшивати, переплітати» – укр. *мереживо*.

1517. **mīz₁w₁∇-(k∇)* «місити, розмішувати» – с.-х., алт., драв., і.-є. **misg-/meisg-* «змішувати» – укр. *місити, змішувати*.

Артефакти

1047. **k.al|lhu* «палиця, гак, грати» – с.-х., картв., урал., драв., і.-є. **kleHw-* «палиця, гак, засув, замок» – укр. *ключ, клюка*.

1192. **k.urt* «пояс; підперізуватися» – с.-х., картв., алт., і.-є. **kerd-* «підперізуватися» – укр. *черес*.

1563. *niXRe «порожня (в дереві, в ґрунті), діра, яма» – с.-х., алт., і.-є. **ne|o|ar* «діра, порожнина в ґрунті» – укр. *нора*.

Опанування вогню

1679. **p.ako* «пекти на вогні, бути гарячим» – картв., урал., алт., і.-є. **pek^w-* «кухарити, пекти, готувати їжу на вогні» – укр. *пекти, піч*.

184. **b^oŋ¹ka* – с.-х., карт., алт., і.-є. **bhog-* «пекти, палити» – укр. *багаття*

511. *dAko «палити» – картв., с.-х., і.-є. **d^heg^{wh}-* «палити» – укр. *дьоготь*

686. *gorae «гарячий, гріти, вуглини» – с.-х., алт., і.-є. **gwher-* «пекти, палити» – укр. *гарячий*

814. *HankU «вогонь» – с.-х., урал., драв., і.-є. **Hn.g^wni-s* «вогонь» – укр. *вогонь*.

916. *kuP₁sa «гасити, виснажувати(ся)» – с.-х., урал., алт., і.-є. **g^wes-/g^wos-* «гасити, виснажувати(ся)» – укр. *гасити*.

1111. **K.upE* «кипіти, бурлити» – алт., урал., с.-х., і.-є. **keup-* «кипіти, випаровуватися» – укр. *кипіти*.

1156. **k.arh₂U* «палити, нагрівати» – с.-х., картв., драв., алт., і.-є. **kere-* «палити» – укр. *черінь*.

1219. **Ḳot∇(-R∇)* «дим» – алт., с.-х., і.-є. **k^wed-* «дим» – укр. *кадити, чадити*.

1725. *palHa «горіти, палати» – с.-х., урал., драв., і.-є. **pelh-/pleh-* «горіти, бути теплим» – укр. *палати*.

Людина і суспільне життя

432. **čER∇* «доглядати, стерегти, дивитися» – картв., с.-х., і.-є. **ster-g-* «стерегти, турбуватися, піклуватися» – укр. *стерегти, сторож*

571. **dur-* «оселя, табір» – с.-х., алт., і.-є. **d^hwor-/d^hur-* «двір, оселя» – укр. *двір*

862. *kalu «жінка із іншої екзогамної групи в межах екзогамної системи племен, звідки – наречена, родичка за шлюбом одного з родичів» – с.-х., картв., урал., алт., і.-є. **gl.ou-/*glou-/*gelu-* «братова дружина, сестра чоловіка» – укр. *зовиця*.

896. *koni або *kuni «жінка, дружина» – с.-х., алт., і.-є. **g^wen(eH)* «жінка» – укр. *жона, жінка*.

1032. **K.ula* «рід, община, село» (→ «всі») – с.-х., урал., драв., і.-є. **k^wel-* «рід, загін» – укр. *чоловік*.

1224. **k.at.* (**ka^sit?*) «вбивати, вести війну» – драв., с.-х., і.-є. **kat-* «битися» – укр. *котора* (суперечка).

1240. **K.uuh* «відпочити, бути в зручному становищі» – урал., і.-є. **k^weiH-* «відпочивати» – укр. *спочивати, відпочивати*.

1356. **ma^ʔa(-y∇)* «мати» – с.-х., драв., алт., і.-є. **ma-*, *ma-ya «мати» – укр. *мати*.

1607. **ŋ'e'ŋH∇* «жінка (також – жінка із протилежної екзогамної спільноти всередині екзогамної системи племен)» – урал., алт., і.-є. **yena-ter-* «дружина чоловікового брата» – укр. *ятрівка*.

Ознаки, напрямки

1699. *ʔ¹u1ɬh «червоний, жовтуватий, блідий» – с.-х., і.-є. **pl.Hw-*, **polHw-* «жовтуватий, світлий, блідий» – укр. *половиту*.

1705. *ʔiLEqⁱ «відкритий, некритий, голий» – алт., с.-х., драв., і.-є. **plei-* / **pli-* «голий, оголений» – укр. *пліщина, плішивий*.

1708. **ʔ¹δ¹χ|qΓa* «широкий і плаский» – с.-х., алт., і.-є. **plex-* «широкий» – укр. *плаский*.

140. **ɬuʔ[∇]* «вгору» – с.-х., алт., і.-є. *Huppo «вгору» – укр. *високий*

243. **b¹i¹r∇gE* «високий» – картв., с.-х., і.-є. **bherg-* «високий» – укр. *берег*

249. **baRɜ[∇]* «бути нерівним, шорстким, найжачуватися» – картв., і.-є. **bhars-/bhr.sti-* «найжачуватися, колоти» – укр. *борц* (від назви рослини)

255. **bor^su* «коричневий, жовтий» – с.-х., алт., і.-є. **bher-* «бурий» – укр. *бурий, бобер*, діал. *бібр*

503. **d^hu^ga* «підхожий, відповідний, хороший» – алт., с.-х., картв., і.-є. **d^heug^h-* «бути готовим» – укр. *дужий, дуже*

618. *guLa «гнути, бути зігнути» – сем.-хам., картв., алт., і.-є. **g^hwel-* «заблукати, зійти на манівці» – укр. *злий*

624. *gi¹h¹o «сіяти, блистіти, іскритися» – с.-х., урал., алт., і.-є. **g^hwelh^w-* / **g^hleh^w-* «жовтий» – укр. *зелений*

625. *gU¹L¹E¹h¹U «бути гладеньким» – с.-х., картв., урал., алт., і.-є. **g^hleH^wd^h/*g^hlh.^wd^h* «бути гладеньким» – укр. *гладкий*

650. *gup¹u¹ «порожній, пустий, дірка» – с.-х., урал., алт., і.-є. **geup-* / **goup/*gip-* «дірка, яма» – укр. *жуна*

883. **kat∇* «повний, цілий, весь» – с.-х., алт., урал., і.-є. **gem-* «бути повним» – укр. *жменя*.

949. *kirHa «старий» – драв., с.-х., алт., і.-є. **gere-* «старий, дорослий» – укр. *зрілий, зріти*.

972. *koуʒ'o' «жирний, здоровий» – урал., катрв., і.-є. *g^weiH^w- «бути здоровим, живим» – укр. *жити, гоїти*.

996. *ҚауСä «вкорочений обрізанням» – катрв., с.-х., драв., і.-є. *k^wes-/*k^wos- «різати» – укр. *коса*.

1074. *k.anE «молодий, дитина» – алт., драв., катрв., с.-х., і.-є. *ken- «юний, дитина, дитинча тварини» – укр. *чадо*.

Абстрактні поняття

751. *ha вказівний займенник – с.-х., урал., драв., алт., катрв., і.-є. *o-n-yo- «те» – укр. *він, оно*.

753. *he «цей» вказівний займенник – катрв., с.-х., і.-є. *c^e- «це, цей» – укр. *ось*.

808. *Hin ▽ «інший» – драв., с.-х., і.-є. *ei.n – укр. *інший, інакший*.

1354а. *mi^sa «ми» – катрв., урал., і.-є. *-te (дієслівне закінчення 1 ос. мн.) – укр. *ми*.

836. *ko «на противагу, але, також» – катрв., с.-х., урал., алт., і.-є. *g^we (протиставна енклітична частка) – укр. *же*.

Релігійні та магічні уявлення

1085. *Қінʒи «займатися магією; використовувати магію проти когось, звідси – ненавидіти» – алт., драв., с.-х., і.-є. *kwen- «займатися магією» (→ «брати участь у магічних церемоніях, жертвоприношеннях») – укр. *святий*.

1416. *m ▽ LҚä «стирати, знищувати, не робити» – с.-х., алт., і.-є. *ml.k^w- «мовчати» – укр. *мовчати*.

1464. *tuRe «відходити, зникати, помирати» – с.-х., урал., драв., і.-є. *ter-/*tr.- «вмирати» – укр. *вмирати, смерть*.

1552. *nim^se «ім'я, слово» – с.-х., урал., алт., і.-є. *no(:)m-n-/*'n.m-n(-) «ім'я» – укр. *ім'я, імені*.

Час

1077. *Қан ▽ «починати, зачинати, бути новим» – і.-є. *ken- ~ *kan- «починати, зачинати, народжуватися, бути недавнім/молодим» – укр. *кінець, початок, кін*.

1378. *maehgae «юний, маленький» – с.-х., і.-є. *tegh-/*togh- «молодий (про людину), малий» – укр. *мізинний, мізинець; мізинник (найменша дитина в сім'ї), мізинка (найменша донька в сім'ї)*.

1573. *naewue «новий» – алт., с.-х., і.-є. *newo-/*nowo- «новий» – укр. *новий*.

1625. *'ñaq'É «молодий, новонароджений → весна» – с.-х., алт., катрв., і.-є. *'uehr- «молодий, весна → «рік» – укр. *ярина, яр (т.с.)*.

Серед українських рефлексів ностратичної лексики більшість належить конкретним назвам, а серед них – діям, що вказує на первісне мислення як зосереджене передусім на процесуальності, а не на предметності. Це цілком корелює з визначною роллю дієслова для багатьох мов із доволі архаїчним

способом граматичної організації (наприклад, семітські мови), де дієслово виступає головним джерелом творення лексичного запасу.

Нерозривна пов'язаність дії із її результатом, а пізніше – і з інструментом, виявилася в тому, що від назв частин тіла людини і тварини походять назви виконуваних ними дій, а назви деяких предметів (*лук*) – від дії, результатом якої вони є (згинання).

На основі спостереження за хронологічно найглибшими шарами української лексики можна зробити і деякі узагальнення світоглядного плану. Так, примітно, що назви частин тіла людини і тварини здебільшого не відрізняються – тобто первісний індивід не виокремлював себе на тлі тваринного світу. Ба навіть на тлі рослинного світу царство тварин і світ людини ще не усвідомлювалися як окремі царини, про що свідчить збережений навіть у сучасній українській мові пракорінь на позначення гриба, що через стадію проміжної семантики «наріст» почав позначати поняття «губа».

Таким чином перед дослідником ностратичних рефлексів, збережений у сучасній українській мові, постає доволі чітка картина найдавнішого людського світогляду, і висока збереженість ностратичних коренів в українській мові (за словником А.Б. Долгопольського таких налічується бл. 225) можна пояснити глибокою закоріненістю їхньої семантики у сферу світоглядних та міфологічних уявлень, які й забезпечили їм такий високий відсоток збереженості.

Перспективи дослідження можна визначити як поглиблення хронологічного порогу історичного дослідження української лексики, який би подолав межу не тільки ностратичну, а й бореальну, і як розширення географічного ареалу, в якому досліджується українська лексика, із ностратичного до більшої кількості мов, споріднених із ностратичними віддаленими зв'язками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык / Николай Дмитриевич Андреев. – Л.: Наука, 1986. – 328 с.
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1995. – 456 с.
3. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязык и протокультуры / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984. – Т. 1–2. – 1328 с.
4. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков под. ред. О.Н. Трубачева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1974–2003. – Вып. 1–30.
5. Dolgopolsky, A. Nostratic Dictionary / Aharon Dolgopolsky. – Cambridge: McDonald Institute for Archeological Research, 2006. – 3116 p.
6. Starling [електронна етимологічна база даних] [Електронний ресурс] Режим доступу: starling.ru

В статті предложена тематическая классификация и мировоззренческая интерпретация древнейшего лексического фонда украинского языка.

Ключевые слова: український язык, историческая лексикология, ностратические языки, индоевропейские языки.

The article proposes thematic classification and world view interpretation of the oldest Ukrainian inherited vocabulary.

Keywords: Ukrainian languages, historical lexicology, Nostratic languages, Indo-European Languages.

УДК 811.161.2'37

Підкамінна Л.В.

МЕХАНІЗМИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано особливості процесів виникнення й функціонування неологізмів, досліджено механізми неологізації лексичного складу сучасної української літературної мови, визначено структурні, семантичні та функціональні особливості нових слів у різних типах дискурсів, схарактеризовано основні шляхи поповнення неологізмами лексичного складу сучасної української літературної мови.

Ключові слова: неологізм, новація, лексика, семантика, функціонування.

Лексичний склад будь-якої мови – найбільш динамічна підсистема, постійні зміни якої сигналізують про розвиток мови, її зміну. У лексиці відображається інформація про життя суспільства, його культуру, особливості світосприймання тощо. Нові реалії життя на початку ХХІ століття, інтенсифікація розвитку нових інформаційних технологій, суспільно-політичних процесів, культурних, освітніх інновацій зумовили появу великої кількості неологізмів у лексичному складі сучасної української літературної мови.

Глибоке й всебічне вивчення неологізмів та пов'язаних із їх виникненням і функціонуванням мовних процесів є актуальною науковою проблемою у зв'язку з орієнтацією сучасного мовознавства на дослідження процесів розвитку мови.

Процеси неологізації лексики здавна цікавили багатьох учених. Ще лексикографи ХІХ століття звернули увагу на нові одиниці мови. Дослідженню неологізмів присвячені праці учених ХХ століття: О.Потебні, Л.Щерби, Н.Арутюнової, Р.Будагова, Г.Винокура, В.Гака, Ю.Сорокіна тощо. Сучасну вітчизняну неологію розвивають у своїх працях О.Стишов, І.Андрусак, Н.Адах,

Г.Вокальчук, А.Калетнік, А.Янков та інші. Вивчення нових слів розвивається у двох основних напрямках: досліджується статус неологізмів у мові та їх типологія. Однак до цього часу існує ряд невирішених наукових проблем: хоча термін «неологізм» не новий, однак не існує його однозначного тлумачення, паралельно з ним використовують також терміни «новотвір», «інновація»; не існує й чітких критеріїв, за якими слово кваліфікується як нове (відчуття новизни є ключовим у визначенні неологізмів, однак дуже суб'єктивним).

Мета статті – дослідити особливості процесів виникнення й функціонування неологізмів, з'ясувати механізми неологізації лексичного складу сучасної української літературної мови. Серед основних завдань: 1) виявити причини виникнення неологізмів; 2) визначити структурні, семантичні та функціональні особливості нових слів у різних типах дискурсів; 3) схарактеризувати механізми поповнення неологізмами лексичного складу сучасної української літературної мови.

У своєму дослідженні неологізмом вважаємо «слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми)» [9, с.377].

На думку науковців, неологізми виникають з декількох причин [8, с. 117]:

- 1) потреби людини давати назви новим предметам, явищам, поняттям, якостям, властивостям, діям;
- 2) потреби людини замінити назву реалії, яка існує в мові, новою лексемою, точнішою, зручнішою для спілкування;
- 3) бажання назвати образно той чи інший предмет, те чи інше явище, поняття, якість, дію.

Найбільш чутливою до створення й функціонування інновацій є мовна практика ЗМІ. На думку О. Стишова, «мова українських мас-медіа віддзеркалює стан сучасної літературної мови, відбиваючи її багатofункціональність, ступінь інтелектуалізації, оновлення і стилістичне перегруповування словника» [6, с.12].

У засобах масової інформації тиражуються мовні тенденції. Часто неологізм запозичується разом із поняттям. Наприклад, не так давно, з початком демократизації українського суспільства почали активно використовуватися слова «лобі», «лобізм» (від англ. слова «lobbi», що означає вестибюль, передпокій, кулуари; в українській мовній практиці слова вживаються на позначення форм впливу на органи влади), пізніше на їх основі морфологічним способом утворилися неологізми «лобіювати», «лобіст». Сьогодні ці слова широко використовуються у засобах масової інформації та суспільному житті: «Сьогоднішня подія вказує на те, що великий український бізнес все більше усвідомлює свою роль інвестиційного **лобіста** на міжнародній арені» [12, с.2].

Схожа ситуація зараз відбувається з лексемою «пул». У Канаді, США та Австралії так називають кооперативну організацію для збуту сільськогосподарської продукції [1, с.1188]. Уряд України, прагнучи створити

організацію схожого спрямування, називає її за аналогією пулом, а ЗМІ це тиражують: «Україна ініціює створення Причорноморського зернового **пулу**» [17, с.12]. У результаті маємо неологізм з дещо трансформованою семантикою.

Дуже часто новотвір зрозумілий і виправданий лише в контексті. Наприклад, автор статті про криваві події в столиці Кенії Найробі в газеті «Україна молода» використовує у заголовку запозичення «харам», яке у мові йоруба (мова, якою послуговуються в Кенії) означає категоричну заборону: «Освіта – **харам**» [17, с.11].

Вживання неологізму в ЗМІ створює прецедент, який потім активно використовують пересічні мовці, якщо лексема вдало відображає назване поняття чи явище. Втраті новизни також сприяють мас-медіа, регулярно вживаючи інновацію. Зовсім звично звучать нещодавні неологізми *піар, медіа, фан-клуб, маркетинг, менеджер, євроінтеграція, тьюнінг, саміт, драйвер* тощо.

Як відомо, оновлення тезаурусу може відбуватися двома шляхами: шляхом запозичення іншомовної лексики та шляхом творення власних лексичних новацій.

Переважну більшість складають запозичення (в основному англіцизми) і формують такі основні тематичні групи:

- 1) суспільно-політична лексика: *істеблішмент, технократія, колабораціонізм, прайм-тайм, флешмоб, вотум, ратифікація, сервільність*;
- 2) слова із царини моди, мистецтва: *тренд, лофери, мейкап, топ, блейзер, боді-арт, арт-мобайл, римейк, блокбастер, ситком, трейлер*;
- 3) назви пристроїв і процесів інформаційних технологій: *онлайн, офлайн, чат, кеш, інтерфейс, айпад, айфон, гаджет, дивайс, банер, вебінар, веб-камера, роумінг*;
- 4) лексика на позначення осіб за професією, діяльністю: *геймер, ньюзмейкер, мерчендайзер, бодігард, копірайтер, рерайтер, іміджмейкер, діджей, шоумен, кліпмейкер, хакер, юзер, папараці, pr-менеджер, хедхантер*;
- 5) спортивна лексика: *голкіпер, форвард, боулінг, хулахуп, трансфер, аутсайдер, фітнес, серфінг, зорбінг, керлінг*;
- 6) економічна лексика: *франшиза, консалтинг, лізинг, транш, тендер, банкінг, холдинг, мережевий маркетинг, моніторинг, консорціум*;
- 7) побутова лексика: *тинейджер, хайвей, паркінг, уїк-енд, степлер, автобан, бонус, мафін*.

Більшість запозичень – кальки з англійської мови. Пор.: *gamer, hacker, chat, teenager, on-line, outsider, newsmaker*. Нові слова функціонують із тією ж семантикою, що й у мові-донорі, однак трапляються випадки, коли значення запозичень трансформуються. Наприклад, *gamer* в англійській мові означає гравця. В українському суспільстві *геймерами* називають лише гравців відеоігор. У словнику іншомовних слів зафіксовано такі значення слова «колабораціоніст» (від фр. *collaboration* – співробітництво): 1) людина, яка під час Другої світової війни співпрацювала з фашистськими загарбниками; 2)

перен. зрадник, запроданець [5, с.534]. У сучасних ЗМІ це слово вживається зі значенням «зрадник національних інтересів».

Питомо українські лексичні новотвори мають переважно okazіональний характер і зазвичай творяться суфіксальним, префіксально-суфіксальним способом (*медведчуківці, заградувати*), шляхом словоскладання (*вірус-убивця, комп'ютери-пророки, заробітчани-майданарбайтери*), скорочення слів (*соцмережі, комп'ютери, соцпакет*) або шляхом контамінації (О.Селіванова називає такий спосіб телескопією [4, с.167]) (*промоція (промоушн + акція), кучмономіка (Кучма + економіка)*).

Зрозуміти семантику okazіонального новотвору часто можна лише в контексті: «*Хай живе український футбол під керівництвом діловарів!*» [14, с.3]; «...*усе, що нині докучає українцям, - природний наслідок політичного кучмізму й неподоланої «кучмономіки» замість нормального народного господарства*» [11, с.17]. Гнучка система ідентифікації нового слова використовується носієм мови в комунікативних процесах з урахуванням усталених мовних та соціокультурних еталонів, сформованих у конкретного індивіда.

Okazіоналізми-новотвори можуть ставати смисловим ядром газетної статті або влучним заголовком: «*Українського «гріннісівця» ув'язнили за напад на російську баржу*» (заголовок статті у газеті «Україна молода» [17, с.2]; «*Львівські студенти працюють над проектом промоції читання*» (заголовок статті у газеті «День» [12, с.18]); «*Олексій Міллер більше не проводить кран-шоу*» [12, с.3]. Більшість з таких лексем відображає негативний бік сучасного соціуму [7, с.17].

Одним із ефективних механізмів поповнення національного лексику неологізмами є також ідивідуально-авторська словесна творчість українських письменників і поетів. Специфіка ідивідуально-авторських новотворів полягає у тому, що вони майже завжди містять етнокультурний компонент у семантиці й репрезентують не лише творче бачення письменника, а й характерні ознаки мовної картини світу нації, вербалізують естетико-культурні фрагменти позамовної дійсності.

У цьому плані визначальними є насамперед ідіолекти загальноновизнаних майстрів слова. До таких сучасних мовних особистостей слід зарахувати Ліну Костенко, Дмитра Павличка, Оксану Забужко тощо: «*Він озирнувся. На якусь секунду розкружеляло часу велотрек. І...пригадав, мов проковтнув цикуту, що він уже дорослий, ім'ярек*» [13, с.73]; «*Прийшли комп'ютери-пророки. Усе, що буде, все назвуть: Всі банки, грошові потоки, Всіх армій ядерну можуть*» [15, с.49]. Інколи майстри слова послуговуються уже наявними, загальномовними неологізмами, розширюючи їхню семантику: «*Ти маєш все. Ти жити любиш «фест». Та час твій втік у злотну метастазу...*» [15, с.34]; «*Та й час новий. Мобільники, е-мейли. Кому потрібні записи криві? Але ж ті імена! Вони ж там не померли, в старих записничках вони живі!*» [13, с.52].

Деякі поети і письменники ще більше експериментують зі словом, створюючи цілі твори, ключовим елементом у яких є неологізми. Наприклад, Є.Рябий і Д. Пилипчук, прагнучи досягти найбільшої експресивності, засобами

контамінації та основокладання створюють неологізми різної частиномовної приналежності: *«Рябоотверзло небо дощосвіт, Василелунить і громовеселить, У слово тім'я так змістогамселить, Що світломить летить у білосвіт. Цілує гріховода гріхोलик, Равликораб жадає водоступства, Світломандрує пошесть світлоглубства – Й летить у світопростір серця крик. Це Хтось вустоотверзні росограні В новословах і росокраплях пише Творокартинно і сонетобоко...»* [16, с.36]. У цій поезії неологізми є художнім прийомом і провідною особливістю. Спонтанна варіативність мовних форм акцентує увагу реципієнта.

Отже, через сукупність трансформацій загальномовних й індивідуально-авторських лексиконів відбуваються динамічні зміни й формування мови соціуму. Процеси неологізації є питомою характеристикою лексичного складу сучасної української літературної мови. Лакуарність тих чи інших явищ та понять зумовлює пошук нових лексем. Механізми продукування нових слів мають специфічну природу і використовуються мовцями як стратегії переборювання комунікативних труднощів. Екстралінгвальні чинники зумовлюють утворення неологізмів з метою мовної економії, експресії чи новизни. Новотвори використовуються для посилення прагматичної спрямованості мовлення, збільшення впливу на адресата.

Динамічність процесів неологізації лексичного складу сучасної української літературної мови створює передумови для подальших наукових пошуків, зокрема перспективними є дослідження гібридного словотворення неологізмів, а також порівняльне вивчення новотворів у різних мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
2. Гак В.Г. Языковые преобразования. Виды языковых преобразований. Факторы и сферы реализации языковых преобразований /В.Г. Гак. – Изд. 2-е, испр. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 408 с.
3. Козьмик Г.О., Хейлик Т.О. Актуальні проблеми вивчення неології [Електронний ресурс] /Г.О. Козьмик, Т.О. Хейлик. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_gn/2008_1/files/GN108_22.pdf
4. Селіванова О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: [монографія] /Олена Селіванова. – Черкаси: Ю.Чабаненко, 2012. – 488 с.
5. Словник іншомовних слів / [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.] – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
6. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінці ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): автореф. дис... д-ра філол. наук: спец.10.02.01 «Українська мова» / О.А.Стишов. - К., 2003. – 34 с.
7. Страмной А.В. Газетный текст как источник неологизмов: на материале русской и французской прессы: автореф.дис.канд.филол.наук: спец.: 10.02.02 «Русский язык» / А.В. Страмной. – Волгоград, 2007. – 19 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: [підручник] / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Коненко, В.В. Бондаренко та ін. – К.: Знання, 2010. – 270 с.
9. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, В.М.Тараненко та ін.]. – К.: Укр.енцикл., 2000. – 752 с.

10. Шаповалова Галина Джерела сучасної неологічної лексики іншомовного походження та доцільність її використання [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Shapovalova.htm

ДЖЕРЕЛА

11. День: щоденна всеукраїнська газета. - № 159-160. – 6-7 вересня 2013 року. – 24 с.
12. День: щоденна всеукраїнська газета. - № 189-190. – 18-19 жовтня 2013 року. – 24 с.
13. Костенко Л.В. Мадонна перехресть /Ліна Костенко. – К.:Либідь, 2012. – 112 с. (Першотвір).
14. Літературна Україна: газета письменників України. - № 5. – 31 січня 2013 року. – 16 с.
15. Павличко Д. Три строфи [поезії] /Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – 127 с. (Першотвір)
16. Пилипчук Д. Терни: [сонети] /Дмитро Пилипчук. – К.: Генеза, 2008. – 80 с.
17. Україна молода: щоденна інформаційно-політична газета. – № 141. – 1 жовтня 2013 року. – 16 с.

В статті аналізуються особливості процесів виникнення і функціонування неологізмів, досліджуються механізми неологізації лексического складу сучасного українського літературного мови, визначаються структурні, семантичні і функціональні особливості нових слів в різних типах дискурсів, характеризуються основні способи поповнення неологізмами лексического складу сучасного українського літературного мови.

Ключевые слова: неологізм, новація, лексика, семантика, функціонування.

The article deals with the analysis of the characteristics of origin and functioning of neologisms, the mechanisms of new words functioning in the modern Ukrainian literary language are studied, the structural, semantic and functional features of the new words are determined in different types of discourse, the main ways to replenish by neologisms of lexical structure in the modern Ukrainian language are characterized.

Keywords: neologism, novation, lexis, semantic, functioning.

УДК 811. 161. 2' 367

Попова І.С.

ПРО МОДЕЛЮВАННЯ В СИНТАКСИСІ ЯК МЕТАМОВНУ ПРОБЛЕМУ

У статті йдеться про моделювання в синтаксисі як важливу метамовну проблему. Актуалізовано три іпостасі поняття **модель**: структурний чи функційний аналог явища; своєрідна метамова; певна лінгвістична одиниця.

Ключові слова: синтаксис, метамова, модель, операції відображення та контамінування образів.

Вивчаючи й описуючи різні лінгвістичні явища, як мовознавці, так і педагоги-словесники віддавна розглядали найрізноманітніші схеми, графічні та аналітичні подання багатьох фактів мови й мовлення, тобто так чи інакше моделювали не лише власне мовні одиниці, а й процеси, пов'язані з аналізом і відтворенням мовленнєвих ланцюгів, з механізмами функціонування мови. Таблиці класифікації звуків мовлення, схеми відмінювання чи дієвідмінювання, наявні синтаксичні зв'язки між компонентами будь-якої конструкції тощо – усе це моделі, до того ж моделі різних рівнів структури мови. Однак до середини минулого століття, фактично до організаційного оформлення в мовознавстві його прикладного напрямку, який потребував залучення в науку про мову апарату точних наук, зокрема, структурних і логіко-математичних методів, а також електронно-обчислювальної техніки, моделювання практично не використовували як спеціальний метод лінгвістичного аналізу, хоч передумови для внесення цього методу в дослідний арсенал мовознавства були завжди через цілком об'єктивні причини: специфіку самої мови як предмета науки загалом і специфіку її синтаксичного рівня зокрема.

Моделювання представники різних наук використовують здебільшого тоді, коли сам об'єкт дослідження через певні причини не доступний для безпосереднього спостереження й вимірювання, і загалом модель тлумачать як таку уявну чи матеріально реалізовану систему, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заступати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт [30, с. 19]. Трактують модель і як систему деяких об'єктів (будь-якої фізичної природи), структура чи поведінка якої відповідно відтворює структуру або поведінку іншої системи об'єктів, що є предметом дослідження [22, с. 16]. Так, не маючи змоги під час вивчення, наприклад, географії безпосередньо розглянути обриси будь-якого континенту або простежити шлях якоїсь річки та її притоків, можемо використати карту чи глобус, які і є моделлю земної кулі. Дослідник не може побачити тих тектонічних процесів, що відбуваються на дні океану й спричиняють руйнівні цунамі, але він може змоделювати ці процеси та їхні наслідки. Викладач хімії

не може показати учням, з яких компонентів складається, наприклад, сірчана кислота, і пише її формулу H_2SO_4 , тобто знову ж використовує певну модель виучуваного явища. Схожа ситуація й у лінгвістиці.

Саму мову, як відомо, дослідник субстанціонально не може передати. Вивчаючи її, ми послуговуємося якоюсь іншою субстанцією, а отже, певною її природною чи створеною руками людини моделлю. Що стосується синтаксису, то обсяг конструктивних утворень, які є в його компетенції, настільки великий, що робити узагальнення на основі лише безпосередньо спостереженого конкретного матеріалу загалом немає сенсу. Синтаксис із самого початку оперує переважно тими чи тими моделями, найзагальнішими категоріями на зразок *словосполучення, речення, конструкція*, не прив'язуючи їх до певної лексики, до певних граматичних значень.

Метод моделювання свого теоретичного обґрунтування й практичного використання набув передусім у структурному й прикладному мовознавстві, бо як свого часу справедливо відзначила Л. М. Засоріна, саме «вивчення внутрішньої структури мови потребує особливих методів, зокрема гіпотетико-дедуктивних методів, з опертям на формалізацію й моделювання мовних явищ» [8, с. 8]. Спочатку поняття **модель** поділили на дві іпостасі, одна з яких за традицією була кваліфікована як структурний чи функційний **аналог** виучуваного явища [8, с. 256], інша – як своєрідна **метамова**, тобто система деяких правил, у межах яких дослідник вивчає граматику певної мови й формує результати своїх досліджень [8, с. 257], а потім – і на три, охопивши цим поняттям модель як **лінгвістичну одиницю** [19]. У цьому разі модель як лінгвістична одиниця, як структурний чи функційний аналог виучуваного є результатом функціонування моделі-системи, результатом її накладання на конкретний мовленнєвий матеріал [18, с. 7].

Окремі метамовні аспекти побудови синтаксичних моделей досліджено і лінгвістичну модель уже практично однозначно тлумачать як модель певного явища мови й мовлення, будь-якої лінгвістичної одиниці або здійснюваног в процесі комунікації акту, а також будь-якої функційної системи разом, наприклад, з мовленнєвим апаратом людини. Синтаксичні моделі через неосяжність відповідного матеріалу й особливий статус синтаксису як вершинного рівня структури мови, а отже, і надзвичайну його значущість є настільки неординарними, різноманітними у своєму вияві й у своїх теоретичних передумовах, що потребують спеціального розгляду. Модель у синтаксисі – це одна з основних його категорій, оскільки саме в синтаксисі моделюють передусім явища, пов'язані не лише з їхніми фізичними характеристиками, з їхньою субстанцією, а й зі структурними та функційними параметрами цих явищ, утілених у певні мовленнєві ланцюги.

Лінгвістичні моделі орієнтовані на виконання найрізноманітніших завдань як теоретичного, так і прикладного, зокрема, і дидактичного характеру, і будують ці моделі по-різному залежно від того, кому вони адресовані і які метамовні функції повинні виконувати. Малоймовірно, що, наприклад, структурні схеми українського речення, цілком доступні для осмислення студентам філологічних спеціальностей вишів, потрібно пропонувати

школярам, які вивчають синтаксис у шостому чи сьомому класах. І звичайно ж, немає потреби задавати студенту процедуру синтаксичного аналізу речення з тим самим ступенем формалізованості, з яким ця процедура задається комп'ютеру відповідною програмою. Отже, і моделі речення як зразки деякої синтаксичної конструкції, призначені для людини й машини, будуть, очевидно, різні. Зі свого боку, різні підходи до побудови лінгвістичних моделей зумовлюють і різні їхні класифікації, вибір для таких класифікацій різних підстав, кожна з яких може формувати клас лінгвістичних моделей із цілком певними їхніми властивостями.

Найприроднішою класифікацією лінгвістичних моделей є їхня класифікація за характером модельованого об'єкта, модельованого мовного рівня. Зокрема, разом із синтаксичними моделями були свого часу побудовані фонологічні моделі [22], моделі слова [12], членів речення [9], елементарної граматичної категорії [4], парадигми й частини мови [24], такого поняття, як смисл [16; 26] та ін. Моделі кожного з указаних явищ відповідно до загального визначення цього поняття поділяють на структурні та функційні.

Лінгвістичні моделі розрізняють і за характером їхнього теоретичного апарату, утворюючи групи ймовірно-статистичних, теоретико-множинних, статистико-комбінаторних моделей, що так само можна поділити на алгоритмічні моделі, в основі яких лежить деякий алгоритм, і моделі-обчислення, побудовані за аналогією з математичною системою, яка охоплює вихідні елементарні поняття як певні матеріальні знаки, з якими потім за прийнятими в системі точними правилами відбуваються операції, потрібні для виконання поставленого завдання [11, с. 191]. Є дихотомія, у якій моделі поділяють на описові й відтворюючі. Перші із цих моделей є пояснювальні, і вони повинні несуперечливо пояснити дію мови, незалежно від того, як мову моделюють – загалом або в окремій її частині. Відтворюючі моделі, за В.Г. Волошиним, набувають цінності тоді, коли справлений ними результат є таким, який був би отриманий внаслідок діяльності людини [2, с. 24]. Є й низка інших дихотомій: мовні й мовленнєві моделі, семантичні й несемантичні, формалізовані й неформалізовані тощо. У такому разі та сама модель може бути кваліфікована за кількома її параметрами одночасно, а відповідно будуватися, спираючись не на одну якусь теоретичну підставу, а також з орієнтацією на її використання на різних мовних рівнях так само, як будь-який із класичних методів лінгвістичного аналізу (описовий, зіставний, порівняльно-історичний та ін.) може бути використаний у дослідженнях як у галузі фонології, так і в галузі лексикології та граматики. Тому, якщо принаймні йдеться про синтаксичні моделі, то, мабуть, доцільним є протиставити один одному лише два класи моделей з однією спільною їхньою прагматикою, але різними засобами вираження й формального подання тих чи тих синтаксичних явищ: або графом, або аналітичним виразом. У зв'язку із цим розрізняють і два основні типи синтаксичних моделей – графічні й аналітичні. Решту в цих моделях потрібно, як нам видається, розглядати лише як окремі параметри якоїсь конкретної моделі, її своєрідні змінні. Найістотніше в будь-якій моделі – це ступінь її адекватності, її здатність бути аналогом виучуваного явища, а не її

апаратна конфігурація й навіть не рівень формалізації. Оскільки синтаксичні моделі орієнтовані переважно на опис матеріальної структури мовленнєвого ланцюга, яка постає лише в характері наповнювальних цей ланцюг граматично значущих компонентів та наявних між ними відношень, такі моделі повинні оперувати найзагальнішими категоріями як предметного, так і процедурного змісту. А це або граф, або формула. Граф у цьому разі можуть супроводжувати якісь елементи формули, а до аналітичного виразу можуть бути залучені ті чи ті графічні побудови.

Потрібно відзначити, що в практиці лінгвістичних досліджень мовознавці будували конкретні моделі переважно двох синтаксичних одиниць – речення й словосполучення. Відповідно й комплекс синтаксичних моделей в україністиці вичерпують моделями вказаних одиниць, до того ж вичерпують у багатьох наукових виданнях тим, що прийнято після виходу у світ «Граматики сучасної російської літературної мови» [3] називати **структурною схемою** речення й використовувати як синонім власне терміна **модель**. О.І. Леута, комплексно описавши динамічні, інактивні та статичні моделі дієслівних речень української мови, також підкреслює: “Поняття “модель речення” є своєрідним зразком побудови речення, певним результатом типізації різноманітних сторін структурної і семантичної організації речення. У цьому розумінні поняття “модель речення” зближується з такими поняттями, як “формула речення”, “структурна схема речення” [15, с. 97].

Найпоширенішою, реально функційною графічною моделлю речення в україністиці є, на нашу думку, модель, що спирається на граматику дерев залежностей. Теоретичні основи цієї граматики закладені ще в традиційному синтаксисі, а в сучасній її інтерпретації викладені в працях І.Б. Долініної [5], Л. Небеського [21], С.Я. Фітіалова [27], Н. Хомського [28; 29] та інших лінгвістів, які орієнтувалися на ідеї й методи структурного та прикладного мовознавства.

Дуже цікаву, але технічно складнішу, ніж грамика дерев залежностей, графічну модель речення побудувала з опертям на основні процедури деривації, І. П. Севбо [25]. Її графи, як і графи власне дерева залежностей, репрезентують у специфічних термінах загальну синтаксичну структуру кожного конкретного речення, але ці графи більше деталізовані, а тому й менш наочні й не настільки вільно, як дерево залежностей, можуть бути співвіднесені з реальним мовленнєвим матеріалом.

Дещо простіша графічна модель речення, що побудував А.М. Мухін і назвав юнкційною моделлю. У юнкційній моделі фіксують лише кількість компонентів, що входять до висловлення, і характер синтаксичних відношень, що їх пов'язують. Лексичне наповнення речення не вказують, а саму модель подають не як дерево з його обов'язковими атрибутами: вузлами й гілками, – а як деяку конструкцію в її інженерному (як на кресленні) оформленні [20].

Однак і юнкційні моделі, на нашу думку, не мають достатнього ступеня узагальнення, потрібного для побудови інформативної й адекватно інтерпретованої структурної схеми, чи формули, українського речення загалом

або хоч би українського речення певного типу (двоскладного чи односкладного; інфінітивного чи номінативного; простого чи складного).

До графічних моделей можна віднести й різні не канонізовані окремі схеми, використовувані переважно для наочної ілюстрації тих чи тих синтаксичних явищ. Основне призначення цих моделей – це все ж процес навчання мови. Однак графічні моделі використовують і в прикладному мовознавстві під час побудови, наприклад, алгоритмів автоматичного аналізу тексту, оскільки алгоритмісту часто буває значно легше простежити за деривацією синтаксичних конструкцій (а відповідно й відобразити її в алгоритмічній блок-схемі) за заданим йому графом, аналогічним дереву залежностей, ніж за словесним описом відповідного процесу.

Сфера застосування аналітичних моделей значно ширша, та й самі вони істотно різноманітніші, ніж графічні, мають незрівнянно більші можливості, ними більшою мірою послуговуються в різних наукових, науково-методичних і навчальних виданнях, зокрема, і в доробках українських мовознавців.

Найвідомішими з реально функційних аналітичних моделей у синтаксисі є так звані структурні схеми речення, які моделюють його предикативну основу, якщо йдеться про просте речення, і загальні принципи об'єднання таких предикативних основ у межах складного речення як однієї комунікативної одиниці. Визначають структурну схему речення як той абстрагований зразок, за яким може бути побудоване самостійне й незалежне повідомлення [3, с. 546]. У цьому разі вважають, що за умови лексичного наповнення структурної схеми речення вона власне реченням стає й може функціонувати як окрема фраза, окрема комунікативна одиниця. Уважають також, що структурні схеми можна задати кінцевим і навіть не дуже великим списком і що вони загалом описують синтаксичний лад тієї чи тієї мови в системі її основних комунікативних одиниць.

Структурні схеми речення в їхній процедурній частині беруть початок, імовірно, від загальніших синтаксичних моделей, які можна назвати моделями відображення й суть яких полягає в тому, що конкретні лексеми деякого мовленнєвого ланцюга під час опису його синтаксичної структури замінюють символами відповідних класів слів (парадигматичних чи синтагматичних), тобто застосовують операцію відображення множин слів на множину їхніх класів, і розглядають не самі мовленнєві ланцюги, а їхні образи. Піонером такої процедури в мовознавстві, наскільки нам відомо, була О. С. Кулагіна [13]. Запропонована нею модель дуже проста за своєю суттю й досить репрезентативна. Лінгвіст може працювати не з нескінченною кількістю конкретних синтаксичних конструкцій на зразок *поїхати вчитися, поїхати несподівано, поїхати до Києва, поїхати потягом* тощо, а з істотно репрезентативнішими аналітичними моделями таких конструкцій, їхніми образами: **Ін Ін**; **Ін Пс**; **Ін Пм Ім**; **Ін Ім** тощо, – які загалом відображають лінгвістичну сутність відповідних конструкцій і, безумовно, полегшують усі здійснювані з ними формальні операції (Ін – інфінітив; Пс – прислівник; Пм – прикметник; Ім – іменник). Але об'єктом дослідження буде запропоновано, наприклад, не власне речення *Мій друг вирішив несподівано поїхати вчитися до*

Києва потягом, а його (за термінологією О. С. Кулагіної, В-структура) образ: **За Ім До Пс Ін Ін Пм Ім Ім** (За – займенник; До – дієслово). Видобути з нього будь-яку інформацію або скільки-небудь змістово охарактеризувати його хай навіть лише як граматичне явище надзвичайно проблемно, оскільки в наведеному образі практично ніяк не виражені власне синтаксичні відношення між його компонентами, а отже, прообразом цього образу, тобто вихідним аналізованим мовленнєвим ланцюгом, може бути будь-яка інша синтаксична конструкція, наповнена тими самими парадигматичними класами слів, але з іншими, ніж у наведеному реченні, синтаксичними відношеннями. Не випадково у зв'язку із цим моделі відображення, як ніякі, мабуть, інші, постійно модифікувалися.

Досить ефективну аналітичну модель відображення, модель контамінованих образів, запропонував І. І. Меншиков [17; 18]. Ця модель працює як з парадигматичними класами слів під час моделювання словосполучення, так із синтагматичними під час моделювання структури речення. На відміну від інших моделей відображення, у моделі контамінованих образів операція відображення множини слів на множину класів доповнена операцією контамінованих образів, що робить цю модель репрезентативнішою й розширює її можливості та сферу використання. Застосовуючи переваги операції контамінованих образів, можна запропонувати таку процедуру моделювання.

Спочатку мовленнєві ланцюги замінюють їхніми образами, наприклад: *нова книжка* – **Пк Ім**; *мій друг* – **За Ім**; *прочитаний лист* – **Дк Ім** (Дк – дієприкметник); *моя біла сукня* – **За Пк Ім**; *велика кам'яна хата* – **Пк Пк Ім**; *це цікаве газетне повідомлення* – **За Пк Пк Ім** тощо. Після цього відбувається операція контамінування образів, тобто зведення їх в один аналітичний вираз, у якому позиційно еквівалентні класи слів виписані в стовпчик за зменшенням їхньої частоти, а факультативні (не обов'язково наявні в цій конструкції) класи беруть у круглі дужки, кількість яких указує різний ступінь факультативності. Контамінуючи одержані внаслідок першої операції образи, будемо мати таку модель:

$$\left(\begin{array}{c} \text{Пк} \\ (\text{За}) \\ \text{За} \end{array} \right) \begin{array}{c} \text{Пк} \\ \text{За} \\ \text{Дк} \end{array} \text{Ім}$$

Кваліфікувати одержану модель можна як структурну модель атрибутивного словосполучення з узгодженим означенням у препозиції. І якщо *нова книжка* й *мій друг* – це конкретні мовленнєві одиниці, а **Пк Ім** та **За Ім** – їхні моделі як конструкцій, що складаються з будь-яких прикметника й іменника, будь-якого ад'єктивного займенника й іменника, то побудований контамінований образ – це вже за умови відповідного обсягу вихідного матеріалу модель певного синтаксичного явища, у цьому разі атрибутивної конструкції, загалом. Остання є лінгвістичною одиницею, що перебуває в ряду не лише таких одиниць, як **Пк Пк Ім** чи **До Ім**, а й таких, як $S^{\text{II}} S$ (S – речення;

л – ланцюговий зв'язок); {W} (W – словоформа); {L S} (L – надфразна єдність) тощо, до того ж протиставлена і будь-якій з перших, і будь-якій із других за цілком певними її параметрами.

Отже, як метамовна величина синтаксису лінгвістична модель є ефективним інструментом наукового дослідження, а також способом подання його результатів. Так само може бути побудована модель будь-якої іншої конструкції, зокрема, і модель комунікативної одиниці будь-якої складності.

Безперечно, якоїсь єдиної, універсальної моделі немає та й бути, мабуть, не може ні в одній з її іпостасей. Не можна звести до якогось одного, наприклад, структурного, аналога всю різноманітність синтаксичних конструкцій, що функціонують у мові, з одного боку, і вже явно немає змоги описати граматику будь-якої розвиненої, зокрема й української, мови в межах будь-якої однієї концепції, з іншого боку, навіть якщо цю концепцію кваліфікувати на цей момент як абсолютно прийнятну. І цілком правий М.Д. Андреев, стверджуючи, що жодна модель не може бути придатною для виконання всіх завдань, пов'язаних з використанням модельованої мови: для цієї універсальної мети придатна лише вона сама. Якою б досконалою не була модель, продовжує дослідник, мова росте, змінюється й рано чи пізно виходить з кадру моделі, тому ні в якому разі не потрібно ототожнювати мову з тими чи тими метамовними побудовами [1, с. 20].

Моделювання в синтаксисі – дуже важливий і цілком потрібний категорійний складник синтаксичних досліджень, що входить до комплексу інших складників, без яких не може бути об'єктивований і відповідний рівень структури мови, таких, зокрема, як синтаксична одиниця та синтаксичний зв'язок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Н.Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении / Н.Д. Андреев. – Л.: Наука, 1967. – 404 с.
2. Волошин В.Г. Комп'ютерна лінгвістика / В. Г. Волошин. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2004. – 382 с.
3. Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 768 с.
4. Добрушин Р. Л. Элементарная грамматическая категория / Р.Л. Добрушин // Бюл. объединения по проблемам машинного перевода. – М., 1957. – № 5. – С. 19–21.
5. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (На материале английского языка) / И.Б. Долинина. – М.: Высш. шк., 1977. – 176 с.
6. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А.П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 48–56.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику / Л. Н. Засорина. – М.: Высш. шк., 1974. – 320 с.
9. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К.: Вища шк., 1986. – 168 с.
10. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К.: Академія, 2006. – 336 с.

11. Кондаков Н.И. Логический словарь / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1971. – 638 с.
12. Кузнецов П.С. Опыт формального определения слова / П.С.Кузнецов // Вопр. языкознания. – 1964. – № 5. – С. 75–77.
13. Кулагина О.С. Об одном способе определения грамматических понятий на базе теории множеств / О.С. Кулагина // Проблемы кибернетики. – М.: Физматгиз, 1958. – Вып. 1. – С. 203–214.
14. Лев Л.С. Про моделювання структури словосполучень сучасної англійської мови / Л.С. Лев // Структура мови і статистика мовлення. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 128–137.
15. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: монографія / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
16. Ломтев Т.П. Конструктивное построение смыслов имен с помощью комбинаторной методики (Термины родства в русском языке) / Т.П. Ломтев // Филол. науки. – 1964. – № 3. – С. 108–120.
17. Меньшиков И.И. Модель контаминированных образцов в синтаксисе / И.И. Меньшиков. – Днепропетровск: ДГУ, 1972. – 140 с.
18. Меньшиков И.И. Модель предложения и его парадигма / И.И. Меньшиков. – Днепропетровск: РИО ДГУ, 1979. – 80 с.
19. Меньшиков И.И. Модель как лингвистическая единица и лингвистическая категория / И.И. Меньшиков // Ученые записки Тавр. нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия “Филология. Социальные коммуникации”. – Симферополь: ТНУ, 2011. – Т. 24 (63), № 2–4, 3. – С. 94–98.
20. Мухин А.М. Структура предложений и их модели / А.М. Мухин. – Л. : Наука, 1968. – 231 с.
21. Небеский Л. Об одной формализации разбора предложения / Л. Небеский // Математическая лингвистика. – М. : Мир, 1964. – С. 145–149.
22. Пиотровский Р.Г. Моделирование фонологических систем и методы их сравнения / Р.Г. Пиотровский. – Л.: Наука, 1966. – 299 с.
23. Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г.Г. Почепцов. – К.: Вища шк., 1971. – 192 с.
24. Ревзин И.И. Логическая модель парадигмы и части речи / И.И. Ревзин // Проблемы грамматического моделирования. – М. : Наука, 1973. – С. 3–23.
25. Севбо И.П. Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика / И.П. Севбо. – К. : Наук. думка, 1981. – 192 с.
26. Скороходько Е.Ф. Лінгвістичні основи автоматизації інформаційного пошуку / Е.Ф. Скороходько. – К.: Вища шк., 1970. – 244 с.
27. Фитиалов С. Я. О моделировании синтаксиса в структурной лингвистике / С.Я. Фитиалов // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – С. 100–114.
28. Хомский Н. Синтаксические структуры / Н. Хомский // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – Вып. 2. – С. 412–527.
29. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 260 с.
30. Штофф В.А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М.; Л.: Наука, 1966. – 302 с.

Статья посвящена важной метаязыковой проблеме – моделированию в синтаксисе. Актуализировано три ипостасии понятия **модель**: структурный или функциональный аналог явления; своеобразный метаязык; лингвистическая единица.

Ключевые слова: синтаксис, метаязык, модель, операции отображения и контаминирования образцов.

The article deals with important metalinguistic problem of syntactic modeling. Three types of the notion “model” are actualized. They are structural or functional analog of the phenomenon; a kind of metalanguage; certain linguistic unit.

Keywords: syntax, metalanguage, model, the operation of reflection contamination of images.

УДК 811.161.2:371.321

Симоненкова Т.П.

ІНТОНАЦІЙНА ВИРАЗНІСТЬ УСНОГО МОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОКАЗНИК ЗАГАЛЬНОЇ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті знаходить свій вияв спроба аналізу усного мовлення особистості в комунікативному аспекті.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток, мовне чуття, інтонаційна виразність, інтонаційні вправи.

Актуальною проблемою соціальної адаптації особистості є вільне володіння найважливішим засобом спілкування – мовою, зокрема, опанування правил мовної комунікації та виражальних можливостей мови. Суттєву роль, як зазначають науковці, відіграє не сама кількість доступних мовцєві мовних одиниць, але й бездоганне володіння ними, тобто розуміння всіх граней кожної мовної одиниці, розмаїття її лексичних і граматичних значень, семантичних і стилістичних відтінків та цілеспрямоване використання цих її виражальних можливостей.

Сучасна лінгвістика дедалі частіше звертається до всебічного і поглибленого аналізу усного мовлення, його особливостей у комунікативному аспекті, зокрема, його експресивності, дієвості. Найважливішою передумовою високої культури усного мовлення є оволодіння системою на всіх її рівнях – звуковому, лексичному, граматичному і стилістичному. Мовознавцями, психологами, ученими-методистами чимало зроблено у вивченні найменш дослідженої ланки – інтонації мовлення (В.О. Артемов, Л.А. Близниченко, О.Ф. Пилипенко, А.Й. Багмут, Т.О. Ладиженська, Я.М. Стельмахович та ін.).

Завдяки науковим дослідженням можна зробити обґрунтовані узагальнення щодо структури мови, її динаміки і багатогранних функцій

комунікації; вони дають підстави для створення наукових рекомендацій стосовно суспільної мовної практики в усіх сферах життя.

Вивчаючи питання звукової та інтонаційної виразності усного мовлення, методисти встановлюють нерозривний зв'язок між роботою з розвитку усного мовлення і формуванням навичок виразного читання, які базуються на виробленні в учнів мовного слуху, що знаходить свій вияв у вмінні розрізняти наголошені і ненаголошені склади, інтонувати речення різних структур, підвищувати і понижувати голос, прискорювати й уповільнювати темп мовлення, робити логічний наголос у реченні. Виразне читання – важлива ланка у формуванні виразності усного мовлення школярів; а звукова виразність усного мовлення – необхідна умова виразності читання.

Говоріння як продуктивний вид мовленнєвої діяльності – надзвичайно багатогранне явище. Говоріння передбачає і реалізацію функції засобу спілкування; є одним із видів людської діяльності; результатом діяльності говоріння є висловлювання.

Метою навчання в середній школі згідно чинної програми слід вважати не мову і не мовлення як спосіб формування і формулювання думки, а вироблення комунікативних умінь і навичок.

Говоріння є вираженням своїх думок з метою вирішення завдань спілкування. Це діяльність однієї людини, хоча вона долучена до спілкування та не розуміється поза ним, оскільки спілкування – це завжди взаємодія з іншими людьми. Говоріння сумісне з паралінгвістикою (міміка, жести) і праксемікою (рухи, пози), слугує засобом здійснення усної форми спілкування. Зазначеному виду мовленнєвої діяльності притаманні і специфічні ознаки: (мотивованість, активність, ситуативність, самостійність, темп, паузація, тембр тощо). Усі якості говоріння як діяльності забезпечують умови для створення мовленнєвого продукту (висловлювання певного рівня), якому також властиві такі якості: структурність, логічність, інформативність, виразність, продуктивність[6, с. 206].

Виразність, інтонаційна правильність висловлювання залежить від рівня сформованості мовленнєвого слуху особистості, який є важливим показником розвитку усного мовлення, а відтак – і культури мовлення в цілому. Проблема розвитку мовленнєвого слуху розглядається науковцями зазвичай в аспекті вироблення здібностей, умінь і навичок слухача сприймати певні елементи інтонації (наголоси – словесні та логічні, паузи різні за тривалістю та характером, мелодіку тону, підвищення і пониження голосу, темп мовлення і тембр голосу). Сформований мовленнєвий слух сприяє і пунктуаційній та орфографічній грамотності учнів.

Зазначимо, що учені-методисти, розглядаючи класифікацію вправ мовного та мовленнєвого характеру, виділяють і вправи, які стосуються специфіки усного мовлення в цілому і його звукового (вимовного) оформлення, а саме вправи з вироблення навичок усного, монологічного та діалогічного мовлення; виразного читання, зокрема й інтонування; орфоєпії. Слушним є зауваження відомого вченого О.В. Текучова стосовно нагальної необхідності формування виразності мовлення, а відтак і загальної мовної культури

особистості. Виразність усного мовлення, насамперед, досягатиметься шляхом вироблення таких умінь і навичок: а) оволодіння навичками правильного дотримання інтонації, уміння зорієнтуватися в необхідному темпі мовлення; б) уміння безпомилково визначати логічний наголос у реченнях; в) оволодіння школярами звуковою системою мови в цілому, уміннями правильно артикулювати звуки; г) уміння чітко озвучувати текст, дотримуючись необхідної дикції [7, с. 347].

Важливим є розрізнення двох параметрів виразності мовлення: логічного та емоційно-образного. Що стосується усного мовлення, то особливо вагомим є саме другий параметр.

Виразність емоційно-образна передбачає формування свого ставлення до певного висловлювання, передання емоцій та почуттів мовця.

Емоційно образна виразність мовлення особистості знаходить свій вияв у дотриманні таких специфічних особливостей, як а) необхідність врахування загальної тональності мовлення змісту того, що озвучується: іронічної, радісної, скептичної, обурливої, жартівливої тощо; б) дотримання різнобічної манери відтворення мовлення різних жанрів; в) ілюстрування мовцем розбіжностей у манері мовлення різних дійових осіб.

Беззаперечним є вироблення навичок логічної виразності мовлення особистості. В аспекті проблеми дослідження особливої увагу звертає на себе питання правомірного співвіднесення змісту висловлювання з певним його інтонуюванням. Це, скажімо, такі види інтонації, як пониження тональності висловлювання в кінці речення, оклична, питальна, порівняльна, попереджувальна та інші види інтонуювання мовлення.

Учителі-практики неодноразово підкреслюють, що в усному мовленні учнів набагато більше відхилень від норм, ніж у писемному. Проведені нами експериментальні дослідження в ряді шкіл Києва і Київської області дають підставу для висновку, що звуковий аспект усного мовлення школярів характеризують: нелогічність і випадковість пауз, неправильне членування на синтагми (інтонаційно-сміслові частини фрази); невміння визначати і виділяти логічні центри (слова, найважливіші за змістом у синтагмі чи фразі); виявити голосом своє ставлення до певної інформації; регулювати гучність і темп мовлення; інтонаційно об'єднувати певні частини тексту тощо.

Таким чином, інтонаційне оформлення мовлення не відповідає логічному та емоційному змісту виголошеного тексту.

Зазначимо, що робота над звуковою та інтонаційною виразністю усного мовлення учнів здійснюється на всіх етапах навчання мови. Однак теоретичним підґрунтям є розділи фонетики (ознайомлення з технікою мовлення, вироблення правильного дихання та голосу мовця, чіткої дикції, засвоєння орфоепічних норм) і синтаксису (розвиток логіки мовлення). Робота над емоційно-образною виразністю мовлення може проводитися під час аналізу як окремих фраз, так і тексту в цілому у ході вивчення різних розділів української мови.

Ознайомлення з інтонаційною виразністю усного мовлення варто починати із засвоєння принципу словесної дії, дотримання якого виробляє

почуття відповідальності за вимовлене слово. Говорячи, людина повинна спрямовувати думки й почуття слухача здійснювати мовленнєвий вчинок: пояснювати, переконувати, стверджувати, дивувати, вражати, просити, тобто спілкуватися з ним. Словесна дія – це дуже важливий прийом активізації, який водночас як підвищує осмисленість і виразність мовлення, так і загострює увагу слухача і тим самим сприяє запам'ятовуванню почутого. «Говорити – означає діяти», – підкреслював відомий театральний педагог К.С. Станіславський. Для того, аби учень яскраво уявляв певні картини, події, предмети, про які мовиться, та виявляв своє ставлення до них, необхідно розвивати спостережливість, пам'ять, емоційну чутливість, слух, тренувати мовленнєвий апарат, створювати такі мовленнєві ситуації, щоб в уяві дітей виникали умови реального спілкування. Школярі повинні опанувати і роботу з вироблення основних якостей мовлення: змістовність, виразність, впливовість тощо.

Як свідчать наші експериментальні дослідження, надзвичайно ефективним допоміжним засобом у розвитку інтонаційної виразності усного мовлення школярів є висловлювання, записані на диктофон. Вони дають можливість кожному почути себе і критично оцінити так би мовити, «збоку». Це до речі, прекрасний засіб розвитку мовного слуху. Створивши своєрідну фонотеку, можна по-різному використовувати записи на уроках мови і літератури. Зроблені заздалегідь чи у ході уроку, спеціально змонтовані чи повністю записані з радіо- або телепередачі, вони урізноманітнюють навчально-виховний процес на уроках і в позаурочний час, підвищують його ефективність. Використовуються фонозаписи зразків вимови звуків, слів, словосполучень, різних за метою висловлювання речень, текстів. Робота з таким матеріалом сприяє поліпшенню дикції, ритмомелодики, виробленню орфоепічних навичок тощо.

Інтонаційна невиразність усних розповідей і відповідей учнів пояснюється тим, що вони не володіють навичками публічного мовлення. Для вдосконалення виразності усного мовлення словесник може використовувати будь-яку нагоду, комплексно розв'язуючи навчально-виховні завдання. Не випадом, таким чином, з поля зору вчителя і вміння школярів доречно поводити себе під час усних висловлювань, використовувати засоби, які посилюють дію вимовленого слова. На уроках української мови необхідно надавати учням можливість систематично виступати з усними повідомленнями, різними за стилями і жанрами, а також допомогти їм оволодіти культурою мовної поведінки, мовним етикетом (уважно, не перебиваючи, слухати співрозмовника, доказово відповісти на запитання, не бути надто категоричним).

Необхідно привчати їх говорити, дивлячись на слухачів, не відволікати увагу аудиторії своїм зовнішнім виглядом, по можливості підкреслювати поглядом, мімікою головно у викладі, своє ставлення до нього. У разі потреби варто доповнити сказане певним жестом. Некрасиві жести, неприємні модуляції голосу, незручна, неестетична поза можуть безнадійно зіпсувати добре продуманий змістовний виступ.

Міміка – це виразні рухи м'язів обличчя. Супроводжуючи мовлення, вони доповнюють і посилюють його смисл. Для мовця, читця це є додатковим засобом впливу на слухачів. Застиглий вираз обличчя відсторонює мовця від змісту його виступу і від аудиторії. І навпаки, в міру рухливе обличчя, вираз очей допомагають виявити ставлення до того, про що йдеться, і викликати відповідну реакцію слухачів. Доречні й виправдані жести – теж засіб виразності. Вони не дублюють мовлення і не конкурують з ним, а впливають із його змісту, зумовлені ним. Уся поведінка людини, яка говорить: усмішка, сміх, жести здивування, нахмурені брови – все це розширює ємкість слова, що звучить, виявляє нові й нові смислові резерви, робить мовлення надзвичайно доступним, наочним, виразним, емоційним.

Роботу над виразністю усного мовлення учнів необхідно починати з початкових класів.

Зазначимо найбільш суттєві прийоми навчання виразного усного мовлення: а) проведення аналізу певного тексту із врахуванням сукупності тих засобів виразності, які необхідно використовувати під час його відтворення напам'ять або читання вголос; б) систематична організація колективного прослуховування фонозаписів митців художнього слова із наступним обговоренням; в) під час проведення синтаксичного розбору приділення особливої уваги інтонуванню простих та складних речень, речень із однорідними членами, звертаннями, вставними словами тощо; г) використання наочних посібників, що ілюструють окремі елементи виразного мовлення.

Організуючи роботу з вироблення навичок виразності власного мовлення особистості, варто приділяти особливу увагу саме виразному читанню текстів. Словесникові необхідно дотримуватись певних вимог, без врахування яких ефективність цієї роботи зводиться нанівець. Перераховуємо деякі з них:

1. Безрезультатно навчити виразності мовлення, якщо читач не уявляє яскраво тих картин, які описує митець. Навички виразного читання слід формувати саме із вироблення уміння уявляти картину.

2. Необхідно вчити школярів правильно користуватися своїми голосовими можливостями.

3. Приділяти велику увагу техніці читання.

Сприймання й усвідомлення учнями навчальної інформації залежить від досконалості мовлення як учителя, так і учнів. Недостатнє засвоєння навчального матеріалу значною мірою є наслідком невідповідності рівнів володіння мовленням учителів і учнів. Отже, висока культура усного мовлення – одна з передумов ефективності навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисюк І.В. Роль тексту на шляху формування комунікативної компетенції учнів// Мовознавство. – 1988. - №1. – С. 54-60.
2. Гойхман О.Я. Основы речевой коммуникации. – М.: Просвещение, 1997. – 370с.

3. Гудзик І.П. навчаємо слухати-розуміти українську мову// рідні джерела. – 1998. - №1-2. – С.14-17.
4. Пентилюк І.М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні мови// Українська мова і література в школі. – 1999. - №3 – С. 8-10.
5. Пентилюк М.І. Культура мови і стилісти. – К., Освіта. – 1994. – 287с.
6. Практикум з методики навчання української мови/ за редакцією М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт 2003. – 302с.
7. Текучов О.В. Методика мови в середній школі. – М.: Просвещение. – 1980. – 414с.
8. Учїться висловлюватися/ П.І. Білоусенко, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін.. – К.: Наукова думка, 1990. – 298с.

В статтє рассматривается возможность анализа устной речи учащихся в коммуникативном аспекте.

Ключевые слова: речевое развитие, чувство языка, интонационная выразительность, интонационные упражнения.

In the floor the verbal broadcasting is analysed in a communicative aspect.

Keywords: vocal development, linguistic sense, intonation expressiveness, intonation exercises.

УДК 811.161.2.: 81□282

Стецик Х.М.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НАДДНІСТРЯНСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ РИС У ХУДОЖНІЙ МОВІ Б. ГОЛОДА

У статті розглянуто наддністрянські діалектизми в мові творів Б.Голода. Проаналізовано особливості введення діалектних одиниць у мову персонажів і в мову автора. Установлено стилістичні функції діалектизмів у художніх текстах.

Ключові слова: діалектизм, художня функція, мова автора, мова персонажів.

Актуальним напрямом сучасного українського мовознавства є вивчення взаємодії художньої мови і територіальних діалектів. Таке дослідження дає можливість виявити закономірності репрезентації говорів у мові художньої літератури, встановити склад, спосіб вживання діалектних одиниць, визначити

функції та статус діалектизмів у творах. “Мова белетристики виступає середовищем, у якому здійснюється безпосереднє контактування діалектної і літературної форм мови” [3, 3]. Тому ґрунтовний аналіз використання різнорівневих говіркових одиниць у художній мові сприяє розв’язанню проблеми взаємодії літературної мови і діалектів.

Специфіка відображення говорів в українській художній мові – це багатоаспектна проблема, яка потребує комплексного вивчення. Окремі південно-західні діалекти, насамперед гуцульський, бойківський, покутський, буковинський були вже предметом мовознавчого аналізу з погляду їх використання у мові художньої літератури [4; 5; 6; 8; 9]. Наддністрянський говір у такому плані практично не досліджений.

Важливим аспектом проблеми взаємодії наддністрянського діалекту і художньої мови є встановлення способу введення діалектних одиниць у художній текст і з’ясування їх функціонального навантаження.

Метою статті є дослідити стилістичну роль наддністрянських діалектизмів у мові творів Б. Голода.

Сучасна західноукраїнська література, “розвиваючись у річищі загальнокультурних процесів, що загалом обмежують позанормативні включення у мовне тло художніх творів, має своє мовностильове обличчя, відмінні ознаки й риси саме в мовному вимірі. Специфічне мовно-літературне забарвлення західноукраїнського літературного руху пояснюється неперервністю його зв’язків зі “старою” літературною традицією, що характеризується іменами Івана Франка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Марка Черемшини, Гната Хоткевича, Юрія Федьковича та інших діячів культури, для котрих місцеве мовлення було джерелом творчості, скарбницею народного світовідчуття” [7, 17].

До авторів, які творять “специфічне мовно-літературне забарвлення західноукраїнського літературного руху” завдяки використанню діалектних джерел національної мови, належить Б. Голод – сучасний письменник, уродженець с. Діброва Рогатинського району Івано-Франківської області. У 2003 році Б. Голод видав збірку оповідань і новел, заснованих, як він сам пише, на фактичному життєвому матеріалі, за яким стоять конкретні, знайомі йому люди – жителі Діброви та сусідніх сіл, носії наддністрянського говору. Регіональну приналежність та соціальний статус персонажів твору виявляє їхня мова. Б. Голод майстерно використав наддністрянські діалектизми, які виступають виразним стилізаційним засобом.

Мова художніх творів Б. Голода з погляду відображення в ній наддністрянських діалектних рис неоднорідна. Найвне чітке протиставлення мови автора і мовлення персонажів. В авторську мову, нормативну, літературну, введено тільки лексичні діалектизми. Мовлення персонажів стилізоване під наддністрянську говірку, у ньому відбито основні фонетичні, морфологічні та лексичні особливості, які імітують наддністрянський говір, пор.:

У неділю за доброї погоди під сільською читальнею збирається найбільша в селі вулиця. То буде розмова про урожай, погоду, політику... А ще про різні “трафунки”, якими такі багаті наші села.

Так було на цей раз. Коли вже обговорили врожай і погоду, Петро Деруга запитав:

□ А чулисте, хлопці, що Максим Королевич вже чисує?..

□ Та ти що? Дивітсі-Дивітсі! Такий здоровезний хлоп!

□ О-в-ва!.. А я два дні тому здибав його Таньку, то казала, що нібито надії нема ніякої, але, може, ше трохи потягне...

□ Та яке “потягне”? Яке “потягне”?.. Я вчора був у него, – продовжував Петро. – Там вже нема кому жити... Що Ви? Руки – як ниточки, рушити ними не годен. Очі йому запалисі! Висох на трісочку. Не вогори нічого і не їсть уже другий день.

□ Йо-й! То сі мучит, бідний...

Автор імітує говіркове мовлення своїх персонажів, використовуючи, поряд із лексичними діалектизмами (чисувати ‘помирати’), також фонетичні та морфологічні говіркові риси, зокрема: звук *i* замість *a* після м□яких приголосних (дивітсі, запалисі), метатезу (вогори), звук *ш* на місці *щ* (ше), твердий приголосний *т* у закінченнях дієслів (сі мучит), фонетично змінені залишки перфекта (чулисте), вигук *йой*. В авторській мові вжито лексичний діалектизм *трафунок* ‘випадок’. Він, як іншосистемна одиниця, виділяється графічно – за допомогою лапок.

У наведеному фрагменті тексту діалектні риси відбито не у всій повноті й непослідовно, зокрема не в усіх позиціях задньоязиковий *a* після м□яких приголосних переходить у голосні переднього ряду (потягне), звук *т* у закінченнях дієслів не завжди твердий (їсть), не відображені такі говіркові ознаки, як лабіалізація голосного *a* перед *в* (здибав), збереження етимологічного *e* після шиплячих (вчора). Маркуючи мовлення героїв окремими діалектними рисами, автор прагне відтворити загальну тональність наддністрянського говору, не забезпечуючи при цьому повноти й послідовності відображення фонетики, морфології й лексики говору.

Водночас мова персонажів творів Б. Голода, насичена різнорівневими діалектизмами, часто свідчить про намагання письменника якнайточніше і якнайповніше відтворити наддністрянську говірку, пор.:

За загорожею, на базарній оболоні, торгують селяни худобою. Корови, коні, кози, вівці, телята, поросята, – вибирай, бери, тільки гроші плати...

□ Шо Ви, газдо, хочете за тотово пацєтко? – питає селянин продавця.

□ Дваїцїть п□єтку...

□ Дваїцїть п□єтку?! За шо? – щиро дивується. – Та жи воно менче від мої рукавички?! – і йде собі далі.

А он Юзик Цимбал з нашого села корову продає:

□ Ну а вона, газдо, хоцєнь дає так молока, жеби двом дітьом стало забілити каву на сьніданє? – збиває ціну покупець.

□ Та Ви шо, нанашку? – вдає ображеного Юзик. – Та вона дає пунтю молока нараз, – набиває ціну. – Як не в□єрете, жиби □м дітей своєх не застов,

– щиро бреше Юзик і не дуже боїться Бога, бо дітей не мав і вже мати через інвалідство не буде...

Або:

□ **Видите!** А моя Ольга ходила до **єдного** начальника **довідатисі** за мою пенсію. **Шо** □му, – каже, – не **напхаласі** пакуночка, а він **такой** не **взєв**.

□ **Не взєв?**

□ **О-в-ва**, то він вам **ніц** не поміг, **стрийно!**

□ **В то сі** якраз **розходить**, **жи** поміг! **Ше** й добре поміг. **Сказов**, **жи** він не хоче з бідних людей їх **кровавиці**. **Сказов**, **жи** він **такой** принципово не бере **ніц** ні в кого.

Б. Голод відтворює комунікативну ситуацію, максимально наближуючи мовлення персонажів до наддністрянського говору. У мові героїв послідовно відображено такі діалектні риси, як перехід *a* в *e*, *i* (*п'єтку*, *довідатисі*), лабіалізація *a* перед *v* (*сказов*), м'яка вимова приголосного *s* (*сьніданє*), твердий кінцевий *t* у дієсловах (*сі розходить*), закінчення *-ом* у давальному відмінку множини іменників (*дітьом*), вживання еклітичних та редукованих форм займенників (*му*, *тотово*), використання фонетично змінених залишків перфекта (*м застов*) та ін. Діалектними є числівники *п'ятнайцять*, *єдного*, сполучники *жи*, *жеби*, частки *такой*, *хоцєнь*.

Автор вводить у мову героїв також лексичні діалектизми – *газда* ‘господар’, *путня* ‘відро’, *нанашко* ‘старший чоловік’, *стрийна* ‘дружина батькового брата’, *видіти* ‘бачити’.

Вжиті різнорівневі діалектизми в наведених діалогах не перешкоджають сприйняттю художнього твору, вони створюють ефект автентичності мовлення.

Наявність діалектних одиниць у мовленні персонажів новел і оповідань Б. Голода та відсутність їх у авторській мові свідчить про цілеспрямоване використання письменником наддністрянського говору з певною стилістичною метою.

Важливою функцією вжитих у творах діалектизмів є номінативно-пізнавальна. Вона виявляється в тому, що діалектні лексеми називають реалії позамовної дійсності, які в літературній мові не мають однослівних відповідників. Семантика діалектного слова, “заховуючи відомості про певний квант матеріальної чи духовної культури етнографічної групи, не лінгвалізована нормативною мовою, знайомить реципієнта тексту з новою інформацією, закладеною в значенні діалектизму” [3, 4]. У художній мові Б. Голода номінативно-пізнавальну функцію виконують, наприклад, такі лексеми: *матлівниця* ‘рубель для качання білизни’, *тачівка* ‘валок качати білизну’, *ферфляша* ‘металева посудина з закруткою для зберігання рідини’, *пйон* ‘тягарець на довгому тонкому шнурку, за допомогою якого при муруванні визначають рівень по вертикалі’, *балка* ‘брус, що підтримує стелю’, *жгребло* ‘залізна щітка, якою чистять коней, корів’ та ін. Зображуючи побут селян, автор використовує ці діалектні слова як найбільш адекватний засіб позначення сегментів позамовної дійсності.

Діалектизми в творах Б. Голода відіграють важливу роль у забезпеченні художньої переконливості та етнографічної достовірності зображуваних подій,

героїв, побуту, ситуації, пейзажу. Так, без використання діалектних лексем *кацабайка* 'утеплена безрукавка', *кучма* 'висока шапка', *дерев'янки* 'черевики з дерев'яною підошвою', *барлаки* 'сукняні чохли, які натягають на чоботи взимку' авторів не вдалося б досягти художньої переконливості в описі наддністрянського одягу та взуття, пор.:

Я зав'язав барлаки. Мама перехрестила і поцілувала мене...

*Коло Принцового Гілька побачив перші троє саней. На передніх і задніх совіти. На середніх наші хлопці і два конвоїри. Серед них два брати Іван і Михайло Дідики – мамині двоюрідні брати. Іванові не було ще сімнадцяти. Він сидів у татовій *кацабайці*, старій *кучмі*, білих веретяних штанах і в *дерев'янках* на ногах.*

Лексеми *кацабайка*, *кучма* і *дерев'янки* позначають елементи одягу персонажа Івана Дідика, який є, як вказує розповідач, "нашим хлопцем", тобто жителем наддністрянського села.

Наддністрянські діалектизми, цілеспрямовано вжиті в художніх текстах Б. Голода, виконують й експресивну функцію, що ґрунтується на опозиції діалектного слова та слів літературної мови в тексті одного твору. Такі особливості діалектизму, як іншосистемність, незвичність, свіжість, нестандартність зумовлюють його естетичне навантаження в мові художнього твору, пор.: *Тим часом Семко приймав молоко. Коли черга спала, зібрався видавати льоди. Від сусідів принесли велику дерев'яну ложку. Семко вмотив на соломі невеликий *куфєрок* з паперовими *пугарчиками* і невеликими *дерев'яними* плішками-ложечками.*

Слова *льоди* 'морозиво', *куфєр* 'скриня', *пугар* 'чарка' у наддністрянському говорі є стилістично нейтральними, але в мові твору вони експресивізуються. Заміна діалектних слів їх літературними відповідниками в наведеному фрагменті тексту призводить до нейтралізації експресивності та образності.

Діалектизми в творах Б. Голода слугують одним із основних засобів мовної характеристики персонажів. Часто автор використовує діалектні одиниці як засіб типізації мови представника певної соціальної групи. Наприклад, у новелі "Кліщева земля" вжито різнорівневі діалектні форми, які однозначно вказують на носія наддністрянського говору – селянина-землероба:

Плакав по операції Максим. Стискав мокру від сліз подушку і промовляв до себе:

□ *Чим теперка я **сі** **вчіплю** в тебе, земелько моя рідна? Тепер я вже не Кліщ! Тепер я – Слимак! Не маю чим **зачіпитисі** за тебе. Не ма-а-ю!.. Зрадиш ти мене тепер, здуриш, і **ніц** я тобі не зроблю. Але **не!**.. Я **сі** так легко не дам. Скажу, аби вивезли мене до тебе, скинули з **фіри**, і би я там закоџєб. Бо я вже не хлоп, а обрубок!.. Слимак!.. Тільки повзати годен. А ти не схочеш обрубка! Ти схочеш парубка! Молодого! Такого, **же** би мав дві ноги! Аби гуляв по тобі. Аби обіймав **тя**, як дівку! Аби біг від гонів до гонів! А я не годен! Не маю чим! Я хіба **вобійму** тебе!*

У монолозі головного героя використано такі наддністрянські діалектні риси, як перехід *a* в *i* (*зачіпитисі*), приставний *v* перед початковими голосними

(вобійму), енклітичні форми займенників (*тя*), частка *не*, сполучник *же*, лексичні діалектизми *ніц* 'нічого', *фіра* 'підвода'. Такі мовні одиниці є характерними для мовлення галицького селянства.

У творах Б. Голода діалектні елементи, введені в мову персонажів, є також засобом їх індивідуалізації, ідентифікації саме як ополян. Так, індивідуалізація Олекси Білоуса з новели "Компенсація" здійснюється завдяки наділенню його мовлення говірковими рисами, якими він вирізняється серед інших героїв твору, пор:

Олекса Білоус прийшов у представництво фонду, що опікується долею остарбайтерів, порадитись.

⟨...⟩

Зустрів його чиновник нібито справді привітно.

□ *Пане! Я навіть не знаю, чи мені варта звертатись? – чухав потилицю Олекса.*

□ *Прошу, розповідайте...*

□ *В трийцять восьмим році, пане, я вернувсі з зарібків аж з Гамерики. Заробив я за **штири** роки, як на той **чис**, немало. Бо-м зміг купити п'ять **моргів** поля, **сіножіть**, та ще й **морг** лісу в **Козакові** долині. І тільки я перший урожай **зібров**, як прийшли совіти і забрали **всьо**, а сам я чудом **сі вратував**. **Переховувовсі** до самої **войни** в **їдного** колеги в Львові. Аби-м хтось не **пізнов** на вулиці, то **м** **запустив** бороду і ходив з **коштуром**.*

□ *А за німців як склалася Ваша доля? – цікавився чиновник.*

*За німців було би **всьо** добре, якби не поліз в політику, пане...*

□ *Ну, але на заводі Ви таки набідувалися? Бачу з довідки, що ви там аж чотирнадцять місяців були...*

□ *Так, пане. А по **войні** мене після фільтрації направили в Магадан. На **п'ятнайцять** літ! О там я **сі**, пане, **набідував!***

Мовлення Олекси Білоуса, стилізоване під говірку, вирізняється на тлі літературної, унормованої мови чиновника. За діалектизмами легко впізнається регіональна і соціальна належність персонажа. Діалектні лексичні (*морг*, *коштур*) та більшою мірою фонетичні і морфологічні форми, на зразок *Гамерики*, *зібров*, *їдного*, що є виразними особливостями наддністрянського говору, кваліфікують Олексу як вихідця з Опілля.

У художній мові Б. Голода наддністрянські діалектизми є визначальним елементом побудови літературно-художнього образу персонажа. Автор використовує лексичні діалектні одиниці, які експліковано вказують на властивості характеру героя, його звички, поведінку, наприклад, лексеми *гниляга* 'ледащо, нероба', *сарака* 'бідолаха', *бахур* 'хлопчисько, бешкетник', *вар'ят* 'божевільний', *пияк* 'п'яниця, *файний* 'гарний, добрий': – *Твоя **гниляга** могла би вигнати козу з саду; Колись, як був молодим, як був здоровим, то, напевно, такой крав **сарака**; – Що то за такі льоди мені дали, нанашку? ⟨...⟩ – поки мій Петро вернувся з міста, то з них одна юшка, одна цинтрифуга лишилася, – розводила Мінка руками. – Ще й мало не дістала від свого **вар'ята**; – Бо боятсі діда. Що, Ви не видите? – буркнув **бахур**; – **Файний** той Панько Вовк. Такий культурний, вихований. Навіть чимось подібний на вчителя*

нашого; – *Та хлопці вже поправили... – Ті пияки? Дивиси, би ти стіна на голову не впала!* Як бачимо, більшість діалектних лексем уживаються як негативно-оцінні найменування.

Діалектні одиниці в художній мові Б. Голода відіграють важливу роль у збагаченні й розбудові системи тропів і стилістичних фігур. Зокрема, такі наддністрянські діалектизми, як *рондиль* ‘сковорода’, *путня* ‘відро’, *бамбетель* ‘лава-ліжко’ вживаються як об’єкт порівнянь: *Я вже, як на розпеченім рондлі сиджу; – Ай, нанашку, шо то за коні? Бульбу Ви ними плужкувати не будете. – Та жи в него копито, як путні. Він Вам усю бульбу витолоче; Потім п’ять-шість німців сідали і ставали на широку, як бамбетель, спину ваговоза.*

Наддністрянські діалектизми виступають важливим текстотвірним чинником у новелах і оповіданнях Б. Голода. Автор уводить діалектні одиниці у назви творів (“Трафунок”, “Не по-люцки”, “Мнеконький”) як такі, що адекватніше виражають певний смисл, спрямовують подальший процес сприйняття та розуміння художнього твору.

Отже, Б. Голод вдало використав наддністрянський говір зі стилістичною метою. Цілеспрямоване застосування діалектизмів у мові творів виявляється у протиставленні діалектного, регіонального, літературного, унормованому. Мовлення персонажів новел і оповідань Б. Голода шляхом уведення фонетичних, морфологічних і лексичних діалектних форм стилізується під наддністрянську говірку. В авторській мові, літературній, унормованій, вжиті тільки лексичні діалектизми.

Наддністрянські діалектні одиниці в художній мові Б. Голода виконують номінативно-пізнавальну, експресивну функції, виступають засобом індивідуалізації та типізації мови персонажів, забезпечують художню переконливість і етнографічну достовірність зображуваного, збагачують і розбудовують систему тропів.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у з’ясуванні стилістичних функцій та естетичної цінності наддністрянських діалектизмів у мові творів інших сучасних українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голод Б. Грішники / Богдан Голод. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 192 с.
2. Голод Б.М. Das ist Brot / Б. М. Голод. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 216 с.
3. Грещук В. Діалектне слово в художній мові / Василь Грещук // Українознавчі студії. – 2010 – 2011. – № 11-12. – С. 3-11.
4. Грещук Василь. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
5. Жилко Ф.Т. Мова новел Марка Черемшини / Ф.Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1954. – №4. – С. 20-31.
6. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова / Б.В. Кобилянський. – К., 1960. – 276 с.
7. Кононенко В. Мовостиль західноукраїнських письменників: регіональний аспект / В. Кононенко // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (Мовознавство) / [редкол.: В.Г. Матвійшин (голова) та ін.]. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський

відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. Випуск XIX-XX. – С. 17-21.

8. Матвіяс І. Відображення говорів у мові Леся Мартовича / І. Матвіяс // Культура слова. – Вип. 73. – К., 2010. – С. 80-84.
9. Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини / І.Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2011. – №2. – С. 14-18.

В статье рассматриваются надднестрянские диалектизмы в языке произведений Б. Голода. Анализируются особенности введения диалектных единиц у речь персонажей и в речь автора. Устанавливаются стилистические функции диалектизмов у художественных текстах.

Ключевые слова: диалектизм, художественная функция, речь автора, речь персонажей.

The article deals with the Upper-Dnister dialecticisms used in B. Holod's works. It analyzes the peculiarities of introducing dialect items in the character's and author's speech and establishes the stylistic functions of dialecticisms in the works of fiction.

Keywords: dialecticism, stylistic function, author's speech, character's speech.

УДК 811.161.2'373.46:33

Товстенко В.Р.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У РІЗНИХ СТИЛЯХ МОВИ

Проаналізовано економічну термінологію в різних функціональних стилях мови, з'ясовано основні джерела запозичень, обґрунтовано національний характер української економічної термінології. Проаналізовано співвідношення національного та іншомовного елементів у сучасній економічній термінології. Досліджено закономірності формування та унормування економічної термінології. Проаналізовано терміносполучення, утворені шляхом метафоризації та метонімізації. З'ясовано причини використання економічних термінів у творах української літератури.

Ключові слова: термін-запозичення, інтернаціоналізм, економічна термінологія, термінологізація загальноживаної лексики.

За допомогою наукового стилю реалізується мовна функція повідомлення. Твори, виконані в цьому стилі, містять наукову інформацію, яку треба довести до різних верств суспільства. Наукові статті в галузевих газетах або журналах мають за мету зацікавити інформацією якнайбільше коло людей

різних професій і підготовки. Призначення цього стилю – повідомити про результати наукових досліджень, довести теорії, обґрунтувати гіпотези. У наукових текстах економічна термінологія задовольняє потреби фахівців насамперед різних економічних галузей(підручники з економічних дисциплін, різноманітні словники, фахові галузеві видання) й використовується в мовознавчих роботах, які досліджують саме сферу економічної термінології. На лексичному й фразеологічному рівнях слід відзначити наявність великої кількості термінів із різних галузей знання, а отже, виразно іменний характер висловлювання. Наприклад: «Банківські ресурси – сукупність грошових коштів, що є в розпорядженні банків та використовуються для виконання активних та інших операцій» [6, с.16]. У сучасному глобалізованому світі наукова мова є особливим різновидом мови, що функціонує у сфері науки в усній та писемній формах, специфікою якого є формально-логічний спосіб викладення матеріалу, а також вживання спеціальної термінології, використання якої вимагає особливої точності, наявності міркувань, обґрунтування висновків, лаконічності викладу матеріалу, логічної послідовності, смислової завершеності, цілісності.

Для наукового стилю характерні точність, відсутність емоційності та експресивного забарвлення, тому синоніми використовують як засіб контекстуального уточнення (напр.: **валюта – гроші, грошові знаки, асигнації, банкноти; асигнація – банкнота, кредитка, (кредитний) білет; профіцит – прибуток, зиск, вигода** тощо). Своєрідним проявом антонімії є наявність термінів, що позначають протилежні явища, процеси. Наукова мова використовує антоніми як засіб відтворення шляху логічних роздумів, як засіб посилення впливу на сприймача інформації (напр.: лексична група антонімів **надходження – видатки, прибутки – збитки, дохід – витрати, виробництво – споживання, попит – пропозиція, актив – пасив**; словотвірна група антонімів **перевиробництво – недовиробництво, доларизація – дедоларизація, баланс – дисбаланс, агент – контрагент, девальвація – ревальвація, дефіцит – профіцит, готівковий – безготівковий, макрокредитування – мікрокредитування** тощо). У науковій мові вживають інтернаціоналізми, власне іншомовні слова, запозичення. Слова іншомовного походження більш характерні для суто наукового стилю (напр.: **ембарго, емісія, реалізація, конкуренція, конвенція, координація, репарація** тощо), а питомі українські – науково-навчального, науково-популярного різновидів (напр.: **заборона, випуск, збут, суперництво, угода, погодження, відшкодування** тощо) [3, с.55]. Особливою прикметою мови сучасних науково-технічних термінологічних систем є активне поповнення новими словами, які виконують у науковій мові номінативну функцію (напр.: **іпотека – позика під нерухомість, фритредерство – політика вільної (безмитної) торгівлі, девальвація – зниження курсу** тощо). Цікавим аспектом аналізу наукової мови є словотворення. Суфікси та префікси іншомовного походження утворюють загальні й абстрактні назви дії (напр.: **делістинг, ревальвація, дисбаланс, акцептант, акселератор, депонент, менеджмент, синдикат, картель** тощо), надаючи словам відтінку книжності, а осново- та словоскладання є одним із

популярних способів творення нових термінів (напр.: **платоспроможність, позикоотримувач, лізингодавець, собівартість, ціноутворення, кредитоздатність, компанія-донор, компанія-реципієнт, держава-кредитор, держава-рантьє** тощо). Основною одиницею, якою оперує мова науки, є, безперечно, **термін**. Існують спільні ознаки, які визначають суть будь-якого терміна як лексичної одиниці спеціального, обмеженого функціонування, а саме: системність (кожен термін входить до певної терміносистеми, у якій має термінологічне значення, за межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення, пор.: **ножиці цін** – розбіжність рівнів і динаміка цін у сфері міжнародної торгівлі на окремі групи товарів і значення загальноживаного слова *ножиці*), наявність визначення (напр.: дефініцією терміна **аудиторський висновок** є вислів “документ, що містить результати аудиторської перевірки”), тенденція до однозначності в межах конкретної системи термінів (наприклад, економічної термінології: **ажіо** – відхилення курсу цінних паперів від їхньої номінальної вартості в бік перевищення; **індосамент** – передавальний напис на звороті векселів, чеків та інших цінних паперів; **інфляція** – надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення тощо), відсутність супровідних експресивних значень, стилістична нейтральність, точність (термін повинен якнайповніше передавати суть поняття, яке він позначає: **короткотерміновий кредит, чекодавець**; часто використовують багатослівні терміни: **міжнародна фінансово-господарська операція, Міжнародне товариство міжбанківських фінансових телекомунікацій** тощо). Важливу роль у мові науки й техніки відіграють **міжнародні терміноелементи (макроекономіка, мікроекономіка, індосамент, овердрафт, пан'європейський, дифляція, іпотека** тощо), оскільки полегшують розвиток науково-технічних зв'язків між країнами. За допомогою міжнародних терміноелементів легко побудувати термін у тих випадках, коли з національних терміноелементів короткий і точний термін зробити не вдається. Отже, економічна термінологія – сукупність термінів, співвіднесена з найважливішою сферою суспільного життя, у якій відбувається виробництво, обмін, розподіл і споживання продуктів людської діяльності, та пов'язана на поняттєвому, лексико-семантичному, словотвірному й граматичному рівнях [4, с. 4].

Офіційно-діловий стиль задовольняє потреби писемного спілкування в державному, суспільному, політичному, господарському житті, у ділових стосунках між інституціями й установами тощо. Він використовується в документах державного або ж приватного значення. Використання економічних термінів спрямоване на задоволення потреб насамперед сфери господарсько-підприємницької, обліково-фінансової та податкової діяльності. Наприклад, документи договірної діяльності та обліково-фінансові документи: «Договір поруки», «Гарантійний лист», «Договір застави», «Кредитний договір», «Договір на облік векселів», «Договір про надання авалю», «Договір-доручення про прийняття векселів на інкасо», «Договір про лізинг», «Договір на проведення факторингових операцій» та ін. До найпомітніших рис цього стилю належать високий ступінь стандартизації мовних засобів, виразна логізація

викладу, майже цілковита відсутність емоційності та образності, широке використання безособових і наказових форм. Лексика здебільшого нейтральна, вживається в прямому значенні. Часто використовується економічна термінологія та специфічні синтаксичні конструкції, зокрема кліше, тобто сталі форми, закріплені за певними ситуаціями: *високі договірні сторони, укладання угоди, поручитель зобов'язується, у разі невиконання умов договору* та ін.

На сьогодні в текстах публіцистичного стилю часто вживають терміни, що означають поняття з різних сфер економічних наук, зокрема:

- 1) Економічної: девальвація, синдикат, картель, імпорт, демпінг тощо;
- 2) Фінансової: фінансувати, субсидіювати, дотувати, асигнувати, аванс, авізо тощо;
- 3) Ринкових відносин: сертифікат, кредит, інвестиція тощо.

Автори статей у газетах та журналах нерідко використовують терміносполучення, утворені шляхом метафоризації, наприклад: **акула бізнесу** – бізнесмен, який веде нечесну гру, не вибираючи засобів для досягнення мети; **інфляція з'їла гроші** – внаслідок зростання цін грошова маса знецінилася; **лягти важким тягарем** – принести з собою клопоти, негоди тощо; **фірма отямилася після удару** – повернутися до нормального функціонування після певних фінансових негараздів; **ринкова ніша** – незайнята або недостатньо освоєна, вільна ділянка ринку товарів та послуг; **валютний коридор** – межі коливання валютного курсу національної грошової одиниці до твердих валют інших країн, що їх встановлює держава; **гривня витримала атаку** – гривня вистояла в конкуренції з іншими грошовими валютами й зберегла свою вартість; **підтримати гривню інтервенціями** – втручання центрального банку країни у формування курсу національної валюти; **економічне здоров'я** – добробут держави.

Деякі термінологічні словосполучення можна віднести до фразеологічної системи, а саме розглядати як фразеологізми терміноодиниці, які містять у своїй семантиці елементи конотації. Наприклад, Наприклад: **дірки в бюджеті** – недоліки в бюджеті, **левова частка** – дуже багато або велика частина; **тридцять срібняків** – тридцять срібняків Іуди, тобто ціна зради; **плентатися у хвості** – 1) у кінці чогось, позаду всіх; 2) бути серед відсталих, останніх; **банківський кодекс щастя** (від радянської пісні “Конституція нашей страны– кодекс счастья двадцатого века”. Музика: Є.Жарковський. Слова: Н.Гришин) – походить від терміносполучки банківський кодекс – нормативно-правовий акт, мета якого – створити стабільні правові інструменти, необхідні для діяльності всіх учасників банківської системи України на підставі найбільш цінних положень чинного банківського законодавства й нових підходів діяльності банків в Україні; **акції з голубим корінцем** – акції визнаної фінансової компанії з високим рівнем прибутковості (дивідендів), що мають стабільний попит; **банківський рай** – 1. Економічна зона, у якій податкове й валютне законодавство, що стосується банків, є ліберальним. 2. Вигідні умови кредитування; **купівля „на шнурку”** – угода, яка може не відбутися за певних обставин; **невидима рука** – концепція, запроваджена в економічну теорію А.Смітом. Згідно з цією доктриною, кожна людина, прагнучи власної вигоди, в

умовах ринкової економіки немовби керується „невидимою рукою”, аби в кінцевому результаті мати вигоду всім; **мертвий капітал** – капітал, що інвестується в активи, що не бере участі в здійсненні різних видів господарської діяльності; **ламати ціну** – оцінювати що-небудь надто дорого, набагато вище його вартості; **жирний кіт** – 1) фінансові фірми, комерційні компанії, які отримують надприбутки за рахунок ризикових і здебільшого авантюрих операцій; 2) новоявлені бізнесмени-нувориші й ділки, що одержують великі прибутки завдяки участі в сумнівних комерційних операціях; **зелений шантаж** – 1. Активне скуповування акцій компанії, яка стає об’єктом спроби поглинання з метою заставити її викупити свої акції за високою ціною; 2. Викуп компанією власних акцій за високою ціною у фірми, яка викупила значний пакет її акцій і погрожує заволодіти компанією; **комірці білі, сірі, сині** – позначення, прийняте в соціології для різних категорій осіб найманої праці; **золотий фіксинг** – щоденна фіксація ринкової ціни золота на основі співвідношення попиту та пропозиції на Лондонській золотій біржі; **сліпий брокер** – брокер, який виступає від свого імені й не розкриває імен своїх клієнтів іншим учасникам операцій; цей порядок є загальноприйнятим, але на ринку термінових євродепозитів не застосовується; **мертвий капітал** – 1. Цінність, яка не дає доходу; 2. Те, що не знаходить застосування, не дає користі, **фальшиве банкрутство** – фірму або організацію навмисно доводять до дефолту для приватизації її майна через суд.

Значну групу в економічних терміносполуках формують прикметники на позначення кольору [7, с. 14]. Практично всі кольори в системах спеціальної лексики мають переносне значення. Частина таких значень – це результат впливу іншомовних одиниць. Так, сполучення **чорний ринок** є калькою нім. Schwarzmarkt, **сірі дилери** – калька англ. grey dilers, **сірий ринок** – англ. grey market (сполучення з прикметником сірий функціонують на позначення напівлегальних осіб, операцій та структур в економіці).

Основними аргументами у вченні про фразеологічність аналітичних термінів є їх стійкість, відтворюваність, семантична цілісність та різний ступінь смислової нерозкладності компонентів. Цілісне значення фразеологізму є результатом тривалого процесу метафоризації, десемантизації компонентів, який може супроводжуватися втратою окремих частин фрази та зміною граматичної структури. Фразеологічні одиниці є оптимальним засобом впливу, послуговуючись яким адресант кодує певну інформацію не лише з метою донесення її до читача (адресата), а й з метою актуалізації його уваги. Виразальні особливості фразеологізмів спираються на високий ступінь узагальненості значення, на експресивно-емоційну наповненість, наявність стилістичного забарвлення та образності, що у свою чергу зумовлює широкі можливості їх використання в публіцистичному стилі. Більшість публікацій заголовків у своїй структурі містить перлини народної фразеології: «10 «золотих» правил життя від Білла Гейтса», «Масовий відтік «білих комірців» у фриланс і дауншифтинг» (журнал «Вісник банку «Хрещатик», №3, грудень 2011).

Як було зазначено, переважна більшість значень термінів у публіцистичному стилі утворена внаслідок двох процесів – метафоризації (напр.: **грошовий голод, біржова паніка, інфляційне очікування, невпевнений ринок, акції з обмеженим правом голосу, замкнута валюта, податкові сховища, парасолька цін ринок у рук тощо**) та метонімізації (**грошова одиниця, раунд Кеннеді, закон Еджа, застереження Джейсона** тощо). Можна визначити декілька основних груп метафоричного використання економічних термінів, хоча ця класифікація є досить умовною[1, с.99]. Виділені групи вказують на основні напрямки значеннєвого переносу економічних термінів у процесі їх метафоризації, пов'язані з різними діями, процесами, професійною спрямованістю тощо. Їх об'єднано за ключовою лексемою та частиномовною належністю:

1) антропометричний напрям метафоризації: Хоч як не дивно, а людина, яка по праву носила титул “*батько гривні*”, не вітав свою “*дитину*” з днем народження.

2) метафоризація економічного терміна, зумовлена сполучуваністю з лексикою архітектури та будівництва: Гривню не випустять із *валютного коридору*.

3) військова лексика як джерело метафоризації: НБУ при потребі готовий підтримати гривню своїми *інтервенціями*.

4) поєднання понять медицини та економіки в процесі метафоризації: Наступним якісним стрибком у розвитку ЗАТ має стати *грошова ін'єкція* від інвестора.

5) метафоризація економічної термінології у поєднанні з лексикою побуту: Великий банк може стати справжнім *фінансовим супермаркетом* для своїх клієнтів, надаючи їм широкий спектр послуг.

6) метафоризація економічної термінології при поєднанні зі спортивною лексикою: Однак безальтернативність НБУ як основного *гравця* і твердість його курсової політики примусили ринок заспокоїтися.

7) науково-технічна лексика як джерело метафоризації економічної термінології: *Двигуном емісії* нових карток в Україні, як і раніше, залишається укладання договорів на зарплатне обслуговування з корпоративними клієнтами.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. в публіцистичний стиль активно проникали сленгізми: «50 «баксів» – за людську голову» («Експрес», 2004, 30 вересня – 7 жовтня); «Коштує не більше 50-100 «зелених» на людину» (СГ, 2003, 28–30 серпня); «Хто накручує ціни?» («Експрес», 2004, 9–16 грудня); «На ринку потрібно крутитися» (МГ, 2003, 7 вересня) та ін. Значною групою сленгу є слова на позначення грошових одиниць.

У художньому стилі використовують усі мовні засоби, особливо широко – слова в переносному значенні, широко представлена емоційно-експресивна лексика, різні види синонімів, антонімів, омонімів, а також історизми, архаїзми тощо. Крім того, у текстах художньої літератури наявна економічна термінологія, яку використовували як письменники давнини – Нестор Літописець, І.Вишенський, Г.Сковорода, так і письменники ХІХ-ХХ ст., а саме Леся Українка, І.Франко, І.Карпенко-Карий та ін. Наприклад, «Бачите, що тут

майже кожний вексель виставлений на іншого акцептанта» («Перехресні стежки» І.Франко). «Пузир погоджується приховати в себе за винагороду двадцять тисяч овець злісного банкрута Михайлова» («Хазяїн» І.Карпенко-Карий). «Ядерну зброю віддали, державу розікрали, чекаємо інвестицій у свою економіку» («Записки українського самашедшого» Л.Костенко). «В тебе голова пуста, недарма на твоє місце Гітлер призначив генерала Ліста, хоч, правда, від цієї операції не підвищились його акції» («Все вище і вище» В.Кучер). «Не хочу я ні села, ні грошей і не поїду з вами ні за які гроші», – сумтно обізвалась Теодозя. («Князь Яремія Вишневецький» І.Нечуй-Левицький). «Сотні тонн риби, так потрібні країні, лежатимуть мертвим капіталом на березі» («Подвиг творився так» І.Багмут). «І розповідає зі сміхом, що колись хазяїна в такому кожусі не пустили в земський банк» («Хазяїн» І.Карпенко-Карий). «Такого капіталу кредитори не подарують. Найдуться завзяті, будуть судиться, а як діло дійде до суда – тоді погана справа!» («Хазяїн» І.Карпенко-Карий). «Олігархи, нардепи, підприємці, бізнесмени, кримінальні авторитети – ось він, золотий фонд суспільства, його неоціненний скарб» («Записки українського самашедшого» Л.Костенко). «...так що ти краще не ходи даремно, а я сам віддам, коли забряжчить у калитці» (Ю.Збанацький «Двадцять копійок»). «Кривдно було слухати Валерикові, що Мурашкова велика вода проллється золотим дощем насамперед на довколишніх степових магнатів» (О.Гончар «Таврія»). «Оце такий ударник? Це таким способом норму перевиконуєш? Очі замилуєш? Гріш ціна твоїм рекордам!» (О.Гончар «Собор»). «Та візьміть, куме, векселя, навіщо вам ця плутанина» (І.Карпенко-Карий «Сто тисяч»). «А там біржа, золото, червінці, банкнота, стерлінги, доляри, це однаково і по-російському, і по-українському» (Остап Вишня «Дещо з українознавства»).

Економічні терміни використовують у художніх творах не лише для конкретизації образу, сюжетної лінії, а й з метою акцентувати увагу читача на певних предметах, явищах, діях. Так, наприклад, у п'єсі І.Карпенка-Карого «Хазяїн» економічні терміни використані з метою конкретизації характеристики героїв – Пузиря, Феногена, Маюфеса й характеристики суспільно-економічної ситуації того часу. Отже, економічні терміни використовують у художніх творах здебільшого для конкретизації характеристики певного персонажа або опису певної ситуації. Характерною ознакою використання терміна в літературі є бажання автора точно описати якусь ситуацію, подію.

Мова – складна ієрархічна система. Наприкінці ХХ– на початку ХХІ ст. в епіцентрі стилістичної транспозиції перебуває термінологічна лексика. У цей період термінологічні одиниці активно переходять зі своєї термінологічної сфери до загальномовного вжитку [2, с.1]. Для розмовного стилю характерне повсякденне невимушене спілкування, неофіційність стосунків між мовцями, невідповідність до спілкування. Сфера спілкування його – побутові стосунки з родичами, друзями, знайомими, усне повсякденне спілкування в побуті, на виробництві. Економічна термінологія має в розмовному стилі невелику сферу поширення і більш стосується лексики, що належить до повсякденного обігу: *заробітна платня, обмінний курс, прибуток, банк* тощо. Також у розмовній

мові використовують багато прислів'їв та приказок з економічними термінами: «Розум за гроші не купиш», «За копійку аж труситься», «Срібло-злото тягне чоловіка у болото», «Багачеві прибились, а біднякові загибель», «Гроші й камінь кують», «Коли гроші промовляють, то всі мусять вуста стулити», «Нащо злото й сребро, коли жити не добро», «За гроші не купити ні батька, ні матері, ні родини, ні Батьківщини», «Що з тих золотих кубків, як вони повні сліз» та ін.

У розмовній мові використовують економічні професіоналізми. Значення багатьох професіоналізмів, що використовують економісти, зрозумілі лише фахівцям їхньої сфери. Нерідко такі одиниці є емоційно забарвленими. Наприклад, «**бовтанка**» – 1) однотипні угоди купівлі/продажу цінностей, що пропонують спекулянти; 2) незаконна спроба брокера зібрати для себе додаткові комісійні шляхом прискореної купівлі/продажу цінних паперів; «**бігунець**» – переказний вексель; «**магазин**» – дилерська компанія, яка проводить купівлю/продаж облігацій; «**динамітчик**» – енергійний торговець, що продає ненадійні цінні папери; **платіжка** – платіжне доручення тощо.

Досить поширеним явищем у розмовній мові є професійні жаргонізми. Наприклад, слова «**бакси**», «**зелені**», «**американські рублі**» мають літературний відповідник – долари; «**бабло**» – гроші; «**перегнати**» – переказати гроші з одного розрахункового рахунку на інший; «**лимон**» – один мільйон гривень; «**штука**» – одна тисяча гривень тощо. На основі таких жаргонізмів сформувався бізнес-сленг.

У розмовній мові наявні перлини народної фразеології, наприклад: *у кишені вітер гуляє, не по кишені (кому), нагріти руки, ні гроша за душею немає, на вагу золота, ціни немає, ловити золоту рибку, дорогою ціною, за всяку ціну, у кишені ані дзенькне, у ціні, золотий телець, сипати грішми, гребти гроші лопатою, золотий дощ, золота лихоманка, з грошика та з кошика, влетіти в (добру) копійчину, купило притупило, за зламаний гріш, гріш ціна (в базарний день), ціни кусаються, платити такою самою монетою, влізати в борг, копійка ціна(чому), ціна – ламаний гріш.*

Отже, функціональні стилі української мови обслуговують різноманітні сфери сучасного соціуму. Економічна термінологія найбільш представлена в науковому стилі. На сучасному етапі розвитку української мови спостерігаємо інтенсивну стилістичну транспозицію економічної термінологічної лексики [5, с. 66]. Сутність процесу полягає в переході терміна або термінологічного значення до сфери загальноживаної лексики шляхом зміни спеціального контексту функціонування на неспеціальний. Економічні терміни, використовувані певним стилем мови, відповідають його вимогам й орієнтовані на задоволення його потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винник О. Метафора предметної сутності в економічній термінології // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – Вип. VI. – К., 2005. – с. 98-100.

2. Жирик О.А. Стилiстична транспозицiя термiнологiчної лексики в сучаснiй українськiй мовi (кодифiкацiйний аспект). – Автореферат дис.... канд. фiлол. наук: 10.02.01. – К., 2007. – 20 с.
3. Кияк Т. Iнтернацiональне та нацiональне в термiнотворчому процесi// Українська термiнологiя i сучаснiсть: Збiрник наукових праць. – Вип. IУ. – К., 2001.– с. 53-56.
4. Кравченко Т.П. Формування термiносистеми економiки агропромислового комплексу. – Автореферат дис.... канд. фiлол. наук: 10.02.01. – К., 2006. – 20 с.
5. Михайлович О. Термiн у неспецiальних мовних практиках (теоретичний аспект проблеми) // Українська термiнологiя i сучаснiсть: Збiрник наукових праць. – Вип. VI. – К., 2005.– с. 65-69.
6. Петрук О.М. Банкiвська справа: навчальний посiбник. – К.: Кондор, 2004.
7. Семашко Т.Ф. Особливостi семантики та функцiонування слiв-кolorативiв в українськiй фразеологiї. – Автореферат дис.... канд. фiлол. наук: 10.02.01. – К., 2008. – 20с.

В статье рассматривается терминология в разных функциональных стилях речи, установлены основные источники заимствований, обосновано национальный характер украинской экономической терминологии. Проанализировано соотношение национального и иноязычного элементов в современной экономической терминологии. Выявлены закономерности формирования и нормирования экономической терминологии. Проанализированы термины, образованные путем метафоризации и метонимизации. Установлены причины использования экономических терминов в произведениях украинской литературы.

Ключевые слова: термин-заимствование, интернационализм, экономическая терминология, терминологизация общеупотребительной лексики.

Analysis of economic terminology in different functional styles of language, found the main sources of borrowing reasonably national character of Ukrainian economic terminology. Analyzed the ratio of foreign and domestic elements in modern economic terminology. Regularities of formation and normalization of economic terminology. Analyzed combination of terms formed by metaphor and metonymization. The reasons for the use of economic terms in the works of Ukrainian literature.

Keywords: time - borrowing, internationalism, economic terminology, terminologization general vocabulary.

УДК 81'373.611:[811.112.2+811.161.2]

Федорів М.І.

ТИПИ ПРАГМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Стаття присвячена дослідженню похідних іменників німецької та української мов з точки зору їх комунікативних характеристик. Дослідження проведено на матеріалі дериватів з латинськими суфіксами на позначення особи у відповідних мовах. В результаті аналізу визначено типи прагматичного значення, його зв'язок із денотатом та його комунікативні функції.

Ключові слова: похідне, іменник, семантика, прагматика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова, як і всі інші системи, безпосередньо пов'язана з людським суспільством, постійно розширяється і переглядається. Поряд із семантичними змінами відбуваються зміни категоріальної природи слова, які, по суті, не стосуються лексичного значення. Сучасні дослідження семантики показали, що вивчення мовних одиниць та їх адекватний опис не можуть бути виконані лише в рамках аналізу лексичної семантики. Це пояснюється тим, що повне розуміння смислу мовних одиниць можливо лише в конкретній мовленнєвій ситуації, і тому активніше досліджуються зв'язок і взаємодія між семантикою та прагматикою мови, а також вплив національної мовної картини світу на формування і функціонування мовних одиниць різного рівня [3, с. 7].

Розмежування семантики і прагматики, в найпростішому вигляді, базується на розмежуванні значення і вживання слів в мовленні та комунікації. Якщо в дослідженні робиться експліцитне посилання на мовця або, в більш загальних термінах, на людину, що користується мовою, то це дослідження відбувається в рамках прагматики. Якщо ми відволікаємося від тих, хто користується мовою, і досліджуємо лише вирази та їх десигнати, то ми аналізуємо сферу семантики. Якщо ж дослідження не стосується десигнатів і аналізуються лише відношення між виразами, то цей аналіз стосується сфери (логічного) синтаксису [4, с. 245]. Проблема розмежування семантичного і прагматичного у структурі лексичних одиниць не є до кінця вирішеною і на сьогоднішній день, чим і зумовлена **актуальність** цієї статті.

Метою дослідження є комплексний аналіз прагматичного значення похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи у німецькій та українській мовах, визначення його структури та функцій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Значення слова, враховуючи похідні одиниці, складається із власне семантичної частини та прагматичної, що направлена на вживання знака. Визначаючи семантичну частину як провідну, ми приділяємо велику

увагу прагматичним компонентам в силу недостатнього вивчення цієї частини значення.

Мовні значення наскрізь прагматичні: з людиною, з мовною ситуацією пов'язані в мові не які-небудь особливо виділені експресивні елементи, а значення великої кількості слів та виразів. Межі прагматики окреслюються саме характером значення: до її сфери належать ті мовні елементи, у яких суб'єктивно-експресивні елементи домінують над денотативними. Іншими словами, *прагматичними* вважаються мовні елементи будь-якого формального типу, об'єднані лише тим, що вони несуть переважно прагматичну інформацію [6].

З погляду семантики, аналіз значення в комунікативному акті передбачає використання поняття, яке означало б значення в актуалізованому вигляді у протиставленні значенню-компетенції, взятому поза комунікативним актом [7, с. 97]. Прагматика, у свою чергу, трактується як складник лінгвістики, який вивчає значення в його зв'язках із мовними ситуаціями, з його вживанням у конкретній ситуації ("the study of meaning in relation to speech situations"), виражаючи наміри мовця, на противагу семантиці, яка вивчає лише значення в мові [9, с.124].

Розмежування семантики і прагматики в лінгвістичному описі повинне ґрунтуватись на розмежуванні значення і вживання слів у мовленнєвій комунікації. Значення та вживання слова — це не просто два боки одного й того ж об'єкта: у лінгвістичному описі вони суттєво розрізняються, шляхом розмежування мови і мовного використання виражається в протиставленні семантики і прагматики. Лінгвістична прагматика висуває поняття мовленнєвої ситуації (яка включає учасників комунікації, контекст, функцію висловлювання і його мовленнєвий вплив). Завдяки цьому, вона визначається як відмінна від семантики лінгвістична дисципліна, яка вивчає значення в співвідношенні з мовленнєвою ситуацією [9]. Виходячи з цього, абсолютно обґрунтованим є твердження, що *прагматика* зорієнтована виключно на учасників спілкування, сферу спілкування, тематику спілкування.

Семантика вивчає значення, що виражені в кожній мові конвенціонально, тобто за допомогою немотивованих мовних знаків; прагматика — це неконвенціоналізовані "прирошення" до мовних знаків у комунікації. Семантичні компоненти мовного коду образно уявляються, а прагматичні — переживаються, впізнаються на основі спільного духовного досвіду і користування учасниками комунікації однією ідіоетнічною мовою [6, с. 224]. Тому ми притримуємося думки, що межі між семантикою і прагматикою зникають, оскільки семантика без прагматики позбавлена визначеності, як позбавлене визначеності позаконтекстне слово. Прагматика ж без семантики безпредметна.

Вихідним як для семантики, так і для прагматики є поняття значення, проте кожна із них цей феномен трактує по-своєму. Для семантики значення — це чітко організований атрибут мовної системи. Кожний із елементів мови як двохсторонній знак вступає у структурні відношення і набуває значущості. В об'єктивній семантиці значення визначається об'єктивною реальністю і

базується на референції та істинності, в той час, як у прагматиці відбувається зміщення значення із об'єктивної реальності у свідомість мовця [2, с. 13].

Деякі дослідники семантики виділяють типи значення, які по своїй сутності є прагматично орієнтованими, оскільки виражають відношення між знаком і користувачем (мовцем і слухачем) і містять вказівки на соціолінгвістичні та прагматичні характеристики користувача та умови використання слова.

Тому, у процесі диференціації семантичного і прагматичного значення, під останнім розуміється:

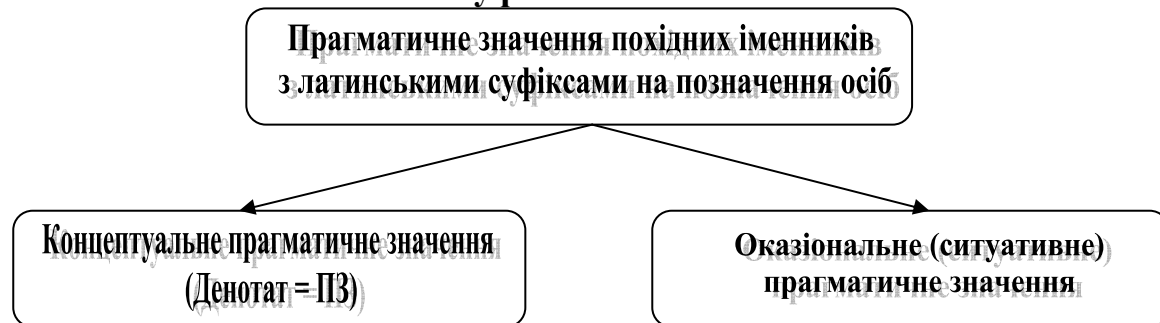
- дискурсивна імплікатура;
- виявлення суб'єктивного, оцінно-емоційного відношення мовця до предмета когнітивного (денотативного) значення;
- ілокутивна функція мовної одиниці в певному мовленнєвому акті.

Виходячи з цього, існує два підходи до трактування прагматики як частини змістової субстанції мовної сутності: 1) прагматика як автономна частина значення та 2) прагматика як неавтономна частина, інкорпорована в семантику, оскільки вона вивчає ті аспекти значення, які не охоплюються семантичною теорією.

У трактуванні прагматики як частини змістової субстанції слова ми притримуємось так званого семантико-прагматичного, тобто компромісного підходу, виділяючи при цьому два типи прагматичної інформації: 1) прагматичні компоненти, які доповнюють поняттєву інформацію; 2) прагматична інформація, яка «впресована» в лексичне значення слова [1, с. 21]. Таким чином, залежно від співвідношення семантики досліджуваних похідних іменників із прагматичним значенням, що входить в їх структуру, можна виділити два типи останнього:

- *концептуальне* — яке міститься у словах, у яких денотативний компонент цілком співвідноситься із прагматичним;
- *оказіональне (ситуативне)* — яке частково співвідноситься із семантикою слів і з'являється у певних ситуаціях та контексті (див. схему):

Типи прагматичного значення у структурі похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб

Певна частина прагматичних компонентів проникає у власне семантичну зону значення, залишаючи в ній свої відбитки, набуваючи системного статусу в мові. Вони відображаються й у семантичній частині словникової дефініції.

Характерною ознакою похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб досліджуваних мов є те, що їх прагматична значущість виникає у певному контексті. Крім цього, існує ряд похідних, у яких прагматичний компонент семантичної структури практично ототожнюється із денотативним. Такий тип прагматичного значення вважається **концептуальним**.

Концептуальне значення, як і власне концепти, народжується в процесі сприйняття світу, воно створюється в актах пізнання, відбиває і узагальнює людський досвід і осмислену в різних типах діяльності зі світом дійсність [8, с. 54]. Цей тип прагматичного значення дозволяє судити про суб'єктивне відношення, оцінку, переживання позначуваного факта, суб'єктивної установки індивіда на цей факт. **Концептуальний** тип прагматичної інформації наявний у таких похідних іменниках, як нім. — *Abderit* (дурна (обмежена) людина); *Andächtler* (ханжа, фарисей); *Blödser* (дурень); *Drahrer* (нічний гуляка); *Flappier* (мямля, ганчірка (про чоловіка); *Hudler* (неохайний робітник, халтурщик); *Lärmer* (крикун, скандаліст); *Mucker* (буркотун; лицемір; поганий стрілок); *Papist* (папіст (про католика); *Quengeler* (скиглій, дріб'язкова людина); *Schnauzer* (крикун, грубіян); *Suitier* (гуляка, бабій) та ін.; укр. — *аферист* (той, хто займається аферами; шахрай); *експлуататор* (той, хто експлуатує трудящих, привласнює собі продукти чужої праці); *інсинуатор* (той, хто поширює злісні вигадки, наклепи; наклепник).

Переосмислення значення відображає реальне відношення «ім'я — референт» і активує експресивну функцію мови. При цьому на перший план в акті вторинної або okazional'noї номінації виступає мовотворче начало мовної особистості — мовця. Okazional'na номінація є тим джерелом, без якого мовець не може виразити свої почуття і настрої. Потреба вплинути, висказати своє ставлення не лише до співрозмовника, до третьої (відсутньої) особи, але і до інших реалій, що існують в світі, розширює прагматичну сферу використання мовцем образної номінації, на яку, як правило, накладаються емоційно-оцінні смисли. Прагматичне значення, що виникає у результаті цього, вважається **оказіональним**. Okazional'ний тип прагматичної інформації виділяється у таких похідних (див. таблицю)

Похідні із okazional'ним типом ПЗ

семантичний компонент		прагматичний компонент
працівник утилізаційного заводу з переробки трупів тварин;	<i>Abdecker</i>	шкуродер (розм.);
селянин; будівельник	<i>Bauer</i>	селюк, мужик (розм.)
будівельник, архітектор; конструктор	<i>Erbauer</i>	творець (перен.)
свердло, бурав	<i>Nepper</i>	обманщик, шахрай; шулер (розм.)
прозаїк (письменник)	<i>Prosaiker</i>	прозаїчна особа (розм.)
барабанщик	<i>Trommler</i>	донощик, стукач (розм.)
той, хто схильний до авантюризму	<i>авантюрист</i>	пройдисвіт
поет	<i>версифікатор</i>	людина, що складає вірші, які не мають глибокого змісту (ірон.)

той, хто конкурує з ким-небудь	конкурент	учасник конкурсу (розм.)
--------------------------------	-----------	--------------------------

Отже, на сучасному етапі розвитку науки про мову не можна вважати остаточно розв'язаним питання щодо співвідношення семантичних і прагматичних чинників. Семантична правильність ще не забезпечує прагматичної доречності, так як у багатьох випадках семантичний опис виходить із прагматичного. Вірним, однак, є те, що в цілому прагматичний аналіз опирається на семантичний опис. Не існує семантики без прагматики, так як і прагматики не існує без семантики [5, с. 347].

Як свідчить аналіз, у прагматичному значенні похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб виділяється два типи — концептуальне та okazіональне. Концептуальний тип прагматичного значення властивий більшості похідних німецької мови, у той час як в українській мові він простежується лише у трьох іменниках.

Okazіональний тип прагматичного значення виділяється у похідних іменниках обох мов. Для унаочнення процесу співвідношень виділених типів прагматичного значення досліджуваних похідних обох мов, проілюструємо його у вигляді таблиці:

Кількісне співвідношення типів прагматичного значення похідних іменників німецької та української мов

	<i>Концептуальне ПЗ</i>		<i>Okazіональне ПЗ</i>	
	к-сть	%	к-сть	%
Німецька мова	125	70,6	52	29,4
Українська мова	3	10,7	25	89,3

Таким чином, значення в прагматиці пов'язано з мовцем, в той час, як в семантиці воно визначається як властивість мовного вираження, не беручи до уваги конкретну ситуацію, мовця і слухача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Юрий Дереникович Апресян // Прагматика и проблемы интенциональности. – М. : АН СССР, 1988. – С.7 - 44.
2. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике / общ. ред. Е.В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 21–38.
3. Бондарко А.В. К проблеме соотношения универсальных идиоэтнических аспектов семантики : интерпретационный компонент грамматических знаний. // Вопр. языкознания. – 1993. – № 3. – С. 5–11.
4. Булыгина Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
5. Падучева Е.В. Семантические исследования. Семантика времени и вида. Семантика нарратива / Е.В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
6. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 172с.

7. Шевченко І.С. Прагмалінгвістика: quo vadis? / І.С. Шевченко // Наук. вісник каф. ЮНЕСКО КНЛУ. – 2003. – Вип.7. – С. 51-57.
8. Leech G.N. Principles of Pragmatics / G.N. LEECH. – London: Longman,. 1983. – 250 p.
9. Schwarz M. Semantik. Ein Arbeitsbuch / M. Schwarz, J. Chur. – Tubingen : Narr, 1996. – 223 S.

Стаття посвящена дослідженню похідних іменних німецького і українського мов з точки зору їх комунікативних характеристик. Дослідження проведено на матеріалі дериватів з латинськими суфіксами з позначенням особи в відповідних мовах. В результаті дослідження визначені типи прагматичного значення, його зв'язок з денотатом і комунікативні функції.

Ключевые слова: похідне, іменник, семантика, прагматика.

The article deals to the research of derivative nouns of German and Ukrainian in aspects of their communicative characteristics. The research is carried out on the basis of the derivative nouns with Latin suffixes on the meaning of person in these languages. In result of the research the types of pragmatics meaning, its connection with denotatum and communicative functions are specified.

Keywords: derivative, noun, semantics, pragmatics.

УДК 811.161.2'367.32

Шатілова О. С.

РОЛЬ ПРАГМАТИЧНОГО ЧИННИКА У ВИБОРІ РІЗНОВИДУ СПОНУКАЛЬНОГО МОВЛЕННЄВОГО АКТУ

Стаття присвячена питанню виокремлення типів мовленнєвих актів з урахуванням їх прагматичних характеристик. У ній проаналізовано можливі підстави виділення різновидів комунікативних актів. Здійснено інвентаризацію спонукальних актів на прагматичній основі. Встановлено основні прагматичні чинники формування спонукального мовленнєвого акту.

Ключові слова: прагматика, мовленнєвий акт, спонукування, спонукальний мовленнєвий акт, прагматична ознака.

Наприкінці ХХ століття стрімким розвитком відзначилося нове мовознавче вчення – лінгвістична прагматика, яка ставить за мету розробку єдиної теорії інтерпретації мовленнєвих утворень (висловлень) у певних комунікативних контекстах [2]. Виокремлення лінгвістичної прагматики в особливу галузь мовознавства пов'язане перш за все з тим, що прагматику цікавлять не конвенції мови (це власне граматичний об'єкт досліджень), а конвенції вживання висловлень [6].

Ще О. Потебня почав розглядати мову в антропонімічному вимірі [11, с. 112]. Його погляди поряд із дослідженнями зарубіжних лінгвістів (М. Гайдеггер, Н. Хомський та ін.) породили в подальшому нову наукову парадигму – номінативно-прагматичну. Основу її становлять теорія номінації, теорія референції та теорія комунікативних (мовленнєвих) актів. Таким чином, теорія комунікативних (мовленнєвих) актів є складовою частиною прагматики, яка досліджує “функціонування мовних знаків у мовленні (хоча саме термінологічне окреслення прагматики як науки до цих пір є проблематичним (див.: [1, с. 154; 5, с. 69 і далі; 10]),, [8, с. 356]. Теорія мовленнєвих актів виходить з наявності у реченнєвій структурі “власне-суб’єктивного компонента, який забезпечує авторську інтерпретацію об’єктивної інформації. Це дає можливість послідовно розмежувати об’єктивну і суб’єктивну площину речення” [8, с. 356]. Останнє забезпечує входження речення в комунікативний акт [8, с. 356].

Завдяки зарахуванню до переліку завдань аналізу не лише синтаксичних одиниць та їх категорій, а й розгляду різноманітних супровідних характеристик, притаманних реченню, номінативно-прагматична наукова парадигма розширює синтаксичну проблематику та забезпечує “з’ясування інвентарю синтаксичних одиниць у загальній системі мовної номінації та вираження в їх структурі власне-авторського “Я” [8, с. 356].

А. Ломов зазначав, що прагматика видозмінила значущість досліджуваних синтаксичних явищ, принісши антропонімічний компонент як визначальний [9].

Комунікативно-прагматичне вивчення мови базується на системно-структурному уявленні про її багаторівневу організацію, проте надає нові можливості у передаванні комунікативно значущих смислів під час спілкування партнерів.

Як зазначає Н. Формановська, у процесі спілкування за допомогою мови “на перший план виступає суб’єкт мовленнєвих дій, який визначає та окреслює певний прагматичний комунікативний простір” [12, с. 9]. Прагматичним простором мови дослідниця називає ту обширну зону, де мова фіксує різноманітне ставлення мовця до дійсності, і користувач мови в процесі спілкування а) називає, б) вказує, в) виражає ці відношення, а адресат сприймає та тлумачить ці смисли [12, с. 9].

Метою роботи є системний аналіз спонукальних мовленнєвих актів у прагматичному аспекті. Досягнення поставленої мети вимагає розв’язання конкретних завдань: 1) визначення основних теоретичних засад прагматики як дисципліни; 2) з’ясування підстав виокремлення типів мовленнєвих актів; 3) здійснення інвентаризації спонукальних актів згідно з класифікацією В. Богданова; 4) встановлення основних прагматичних чинників формування спонукального мовленнєвого акту.

Об’єктом дослідження обрано категорію спонукування в українському мовленні.

Предмет дослідження становлять прагматичні різновиди спонукальних конструкцій у текстах.

Матеріалом роботи є україномовні публіцистичні тексти початку ХХ ст.

Одним із центральних понять прагматики є мовленнєвий акт. Окремий акт мовлення, мовленнєвий акт являє собою двобічний процес, охоплюючи говоріння та одночасне слухове сприйняття й розуміння почутого. Проте у фокусі інтересів лінгвістичної прагматики знаходяться не лише стосунки між комунікантами як мовцем і слухачем та їхнє ставлення до мовленнєвого витвору, а й відношення одне до одного, ставлення до ситуації мовленнєвого спілкування, зовнішнього світу.

Отже, дослідження речення-висловлення в прагматичному аспекті повинне враховувати принципи, які регулюють мовленнєве спілкування, правила врахування статусних ролей комунікантів тощо.

Комунікативний (мовленнєвий) акт – “найзагальніше поняття комунікативної лінгвістики й теорії спілкування; процес, який відбувається в певному місці, на пересіченні осей простору і часу, результатом якого є дискурс (текст)” [3, с. 103].

Вивчення прагматики речень становить “важливу сферу мовних знань, оскільки володіння мовою передбачає не тільки уміння конструювати речення (мовна компетенція), але й уміння правильно використовувати речення в мовленнєвих актах для досягнення відповідного комунікативно-функціонального ефекту та результату (комунікативна компетенція). Речення розрізняються комунікативною компетенцією, при цьому під комунікативною інтенцією мається на увазі притаманна кожному реченню спрямованість на вирішення певного мовного завдання спілкування” [8, с. 458]. Таким чином, комунікативна інтенція (від лат. *intention* – прагнення) – це усвідомлений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [3, с. 116]. Диференціація речень в аспекті комунікативної інтенції пов’язана зі способами використання мовних знаків, що й становить предмет прагматики. Так, наприклад, різниця між питальним і спонукальним реченням полягає в їхньому комунікативно-інтенційному змісті.

Загальна інтенція мовця зумовлює комунікативну стратегію, тобто оптимальну реалізацію інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, а саме контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації. Т.Є. Янко зазначає, що комунікативна стратегія мовця полягає у виборі комунікативних намірів і розподілі часток інформації за комунікативними складниками, серед яких і вибір глобального мовленнєвого наміру, наприклад, звернення з проханням або наказом [13]. Побудова стратегій та їхня реалізація значною мірою залежать від рівня знайомства комунікантів, їхніх психологічних, соціальних та інших характеристик.

Отже, будь-яке речення реалізується в тих чи інших мовленнєвих актах, пов’язаних із комунікативними настановами (інтенціями) міжособистісного спілкування. Усі мовленнєві акти є чітко окресленими та визначені суспільною практикою. Таким чином, речення як засіб реалізації відповідного мовленнєвого акту співвідносне з певною комунікативною інтенцією мовця.

Кожне висловлення задумане мовцем як спосіб здійснення певного впливу й має конкретну адресованість. Реалізуючи інтенціональний аспект комунікації, мовець у першу чергу виходить з умов спілкування, оскільки прагне отримати певний результат, тому він повинен змусити адресата розпізнати його наміри отримати цей результат.

Комунікативний внесок на певному кроці діалогу повинен бути таким, якого потребує спільна мета діалогу. Іншими словами, в більшості випадків учасники комунікації мають спільну мету – досягнення взаємопорозуміння.

Необхідно дотримуватися також низки характеристик, а саме: принципу ввічливості, усталених у суспільстві умовностей, етикетних мовленнєвих актів, соціальних характеристик і вибору стратегії спілкування.

Комунікація здійснюється різними способами, найголовнішими серед яких є мовні. “З їх допомогою комуніканти впливають один на одного. Такі аспекти спілкування називають прагматичними” [3, с. 105]. Отже, прагматичні аспекти спілкування – аспекти, “пов’язані з впливом суб’єктів один на одного за допомогою мовних засобів (коду)” [3, с. 105]. Таким чином, прагматичні аспекти спілкування залежать від учасників спілкування та стосунків між ними, а всі мовленнєві акти різняться не лише комунікативною спрямованістю, а й прагматичними ознаками. Диференціація спонукальних висловлень може бути здійснена з урахуванням таких прагматичних чинників: 1) зацікавленість мовця / адресата у здійсненні каузованої дії; 2) обов’язковість / необов’язковість виконання каузованої дії адресантом; 3) відношення субординації між мовцем і адресатом.

Однак така класифікація являє собою розмежування спонукальних мовленнєвих актів лише в узагальненому вигляді. Кожен прагматичний тип спонукального висловлення містить в свою чергу декілька підтипів, диференціація яких здійснюється на основі додаткових прагматичних ознак: мотиви спонукання, сфера спілкування, бажаність / небажаність дії партнерів тощо.

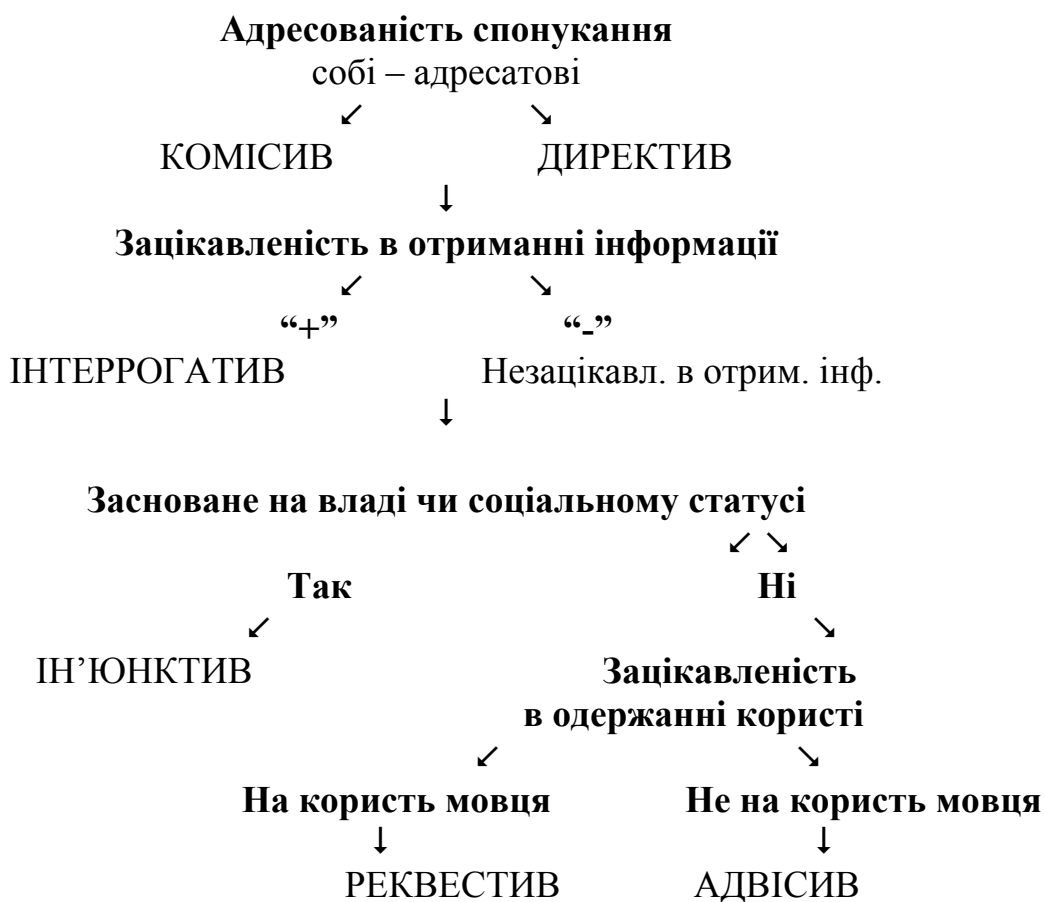
Прагматичний аспект спонукального мовленнєвого акту містить також низку чинників соціолінгвістичного характеру: 1) розподіл комунікативних ролей між учасниками мовленнєвого акту; 2) розподіл соціальних ролей між комунікантами; 3) характер міжособистісних стосунків, залежний від ступеня соціально-психологічної відстані між комунікантами; 4) ставлення комунікантів до каузованої дії.

Відповідно для успішного виконання спонукального мовленнєвого акту необхідні такі умови: 1) мовець хоче, щоб адресат виконав його бажання, тобто необхідним є застосування “умови щирості”; 2) мовець має мету, тобто наявна інтенція спонукання до дії; 3) момент часу очікуваного виконання дії, тобто дія повинна відбутися пізніше моменту говоріння.

Перераховані умови поширені на всі спонукальні мовленнєві акти, а також стосуються навіть немовних дій, наприклад, жестів, міміки, спонукальних вигуків тощо, на що звертає увагу дослідниця О. Беляєва [4, с. 13].

Кожному мовленнєвому акту, у тому числі й спонукальному, притаманні власні прагматичні ознаки. У роботі, спираючись на класифікацію, розроблену В. Богдановим, ми оперуватимемо такими прагматичними ознаками як адресованість спонукування, зацікавленість в отриманні інформації, чинник влади або вищого соціального статусу, залежність / незалежність адресата від адресанта, зацікавленість у каузованій дії.

На підставі виділених прагматичних характеристик спонукального висловлення й виділено шість типів спонукальних мовленнєвих актів. Продемонструємо алгоритм визначення типу мовленнєвого акту із урахуванням прагматичних чинників:

Отже, можна виділити чотири основних чинники, покладених в основу класифікації спонукальних конструкцій з прагматичного боку:

1. Адресованість спонукування (хто з комунікантів повинен виконати дію: мовець чи адресат): *І тому давайте от я зараз спробую намагатися говорити лише про факти, утримуючись від емоцій* („Свобода слова”, ICTV , 23.11.2009, 23:00); *А й справді, погляньте на ці фото* (Кримська світлиця, 17.06.2011).

2. Зацікавленість в отриманні інформації, залежно від чого мовленнєві акти можна розподілити на інформаційно-спонукальні, якщо від адресата необхідно отримати певну інформацію, та неінформаційно-спонукальні: *В якій сфері вас дискримінують, підкажіть, будь ласка* („Велика політика”, Інтер, 08.10.2010, 23:00); *[Заморозила парубка]. Тепер відігравай!..* (Вітчизна, № 1-2, 2009).

3. Співвідношення соціальних статусів комунікантів (на підставі цієї ознаки спонукальні акти поділяються на такі, що засновані на владі чи більш високому соціальному стані мовця, та на групу спонукальних актів, ознака високої соціальної позиції мовця для яких не є релевантною): *Йди геть!* (Плюс, <http://ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?ida=3044>); *Купіть упаковку різнокольорових стикерів і завжди майте при собі кілька аркушиків* (Дзеркало тижня, 12-18.02.2011).

4. Зацікавленість в отриманні вигоди (користі) від каузованої дії (різниця між мовленнєвими актами полягає в тому, для кого вони є вигідними: для мовця чи адресата): *Допоможіть мені, благаю. Хочуть забрати мою квартиру у м. Чернівці* (<http://kraina.name/14/1964/>); *Бережіть свій імунітет!* (Світ молоді, 28.02.2011).

Отже, найважливішими компонентами ситуації спілкування є комуніканти – адресант і адресат. Це типізовані особи, які несуть у собі, з одного боку, “типізовані, узагальнені риси свого народу, своєї культури та свого соціального середовища, з іншого боку – особистий досвід знань, <...> оцінок, відношень” [12, с. 57]. Адресант ніби прогнозує в адресатові наявність спільного фонду знань, соціальний статус тощо, тим самим орієнтуючись на певний образ, він обирає стилістичний реєстр спілкування.

Таким чином, запропонована класифікація спонукальних мовленнєвих актів враховує такі чинники: чинник адресованості спонукування, зацікавленості в отриманні інформації, чинник співвідношення соціальних статусів і чинник зацікавленості в отриманні вигоди від виконання каузованої дії. Кожному типу спонукального мовленнєвого акту відповідає власна комбінація зазначених чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. О значимых единицах языка / Н.Д. Арутюнова // Исследования по общей теории грамматики. – М. : Наука, 1968. – С. 144-162.
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия Академии Наук СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – Вып. 4. – С. 356-364.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
4. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 180 с.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист; пер. с фр. под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
6. Бульгина Т.В. О границах и содержании прагматики / Т. В. Бульгина // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4.
7. Грайс П. Логика и речевое общение // режим доступа: <http://matling.spb.ru/files/semiot/grice.htm>
8. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ „ВКФ „БАО”, 2011. – 992 с.
9. Ломов А.М. Типология русского предложения / А.М. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – 280 с.
10. Мамудян М. Лингвистика / М. Мамудян. – М. : Прогресс, 1985. – 210 с.

11. Потебня А.А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
12. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие : коммуникация и прагматика / Н.И. Формановская. – М. : Издательство „ИКАР”, 2007. – 480 с.
13. Янко Т.Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии / Т. Е. Янко // Вопросы языкознания. – 1999. – № 4. – С. 25–55.

Статья посвящена вопросу выделения типов побудительных речевых актов с учётом их прагматических характеристик. В ней проанализированы возможные основания выделения разновидностей коммуникативных актов. Осуществлена инвентаризация побудительных речевых актов на прагматической основе. Установлены основные прагматические факторы формирования побудительного речевого акта.

Ключевые слова: прагматика, речевой акт, побуждение, побудительный речевой акт, прагматический признак.

Article is devoted a question of allocation of types of incentive speech certificates taking into account their pragmatic characteristics. In it the possible bases of allocation of versions of communicative certificates are analysed. Inventory of incentive speech certificates on a pragmatic basis is carried out. The basic pragmatic factors of formation of the incentive speech certificate are established.

Keywords: pragmatics, the speech certificate, prompting, the incentive speech certificate, the pragmatic factor.

УДК 811.161.2'367.625.43

Шевчук С.В.

МОДЕЛІ АКТИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті проаналізовано найпоширеніші способи заміни активних дієприкметників у сучасній українській літературній мові. Ці утворення є суржиком і неприродним явищем в українській мові.

Ключові слова: норма літературної мови, активні дієприкметники, калька, іменникові перекладки, іменники-прикладки.

Загальновідомо, що українська мова упродовж тривалого часу була під забороною (незважаючи на те, що метрополій на пропаганда докладала неабияких зусиль, щоб довести цивілізованому світові, що мови народів Радянського Союзу перебувають у стадії бурхливого розквіту, що суспільна значимість мов, їх стилі функціонально збагачуються) і, на превеликий жаль,

залишається й понині падчеркою в офіційних кабінетах, на кафедрах багатьох вищих навчальних закладів, у академічних лабораторіях інститутів, на шпальтах багатьох газет, часописів, на радіо та телебаченні.

«У третьому тисячолітті на зміну тоталітаризму прийшла доба лібералізму – щоденного безкарного вбивання найвищих національних та духово-моральних цінностей на догоду прагматичному молохові та диявольському компромісові. Очевидно, що ідеологія всездозволеності запанувала в мові через нігілістичне трактування норми і сприйняття її як інструментального чинника, зведеного до примітивного порозуміння» [4, с.17].

Норма літературної мови – це історично зумовлений, найбільш поширений стандарт реалізації мовної системи або «найкращий для конкретного випадку варіант, що відібрало суспільство на певному етапі розвитку»[3, с. 94].

Отже, зразковість, правильність, досконалість – характеристики, що визначають нормативну літературну мову, високу культуру мови. Порушення літературної норми спричиняються «завмиранням» багатьох природних форм вираження, на зміну яким за умов потужного тиску зросійщення приходять форми спотворені. Тобто, у мовному мисленні сучасної української спільноти чимраз помітніше стає рабське копіювання російських зразків, небажання відійти від дослівності. Сучасні перекладачі воліють удатися до впровадження чужих словоформ, ніж дозволити собі переклад, що відповідає значенням, але не формою.

Особливу проблему морфології сучасної української літературної мови становлять активні дієприкметники, що творяться за допомоги суфіксів **-уч(ий), -ач(ий)**.

Як зазначає Ю.Шерех, вони не перебувають у регулярних мотиваційних зв'язках з відповідним типом дієслівних основ, а тому їх слід вважати периферійними щодо морфологічної системи української мови віддієслівними похідними й характеризувати як книжні витвори, що не властиві українському літературному слововживанню, стимульовані найбільшою мірою впливом російської мови. На це вказує О. Курило: «Українська мова не знає активних дієприкметників на **-ч(ий), -(в)ший**, ані пасивних на **-мий** у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова, як ото: – *Тварини, жиючі й живші на землі. Факт, спостерігаємий... Вражаючий випадок та ін.*» [4, 18].

Отже, активні дієприкметники не стали фактом української мови. Без сумніву, це потрібно послідовно відображати під час їх перекладу.

Через відсутність у словниках власне українських відповідників цієї лексики сучасні переклади з російської мови рясніють карикатурними кальками: подибуємо такі незграбні дієприкметникові конструкції як **контактуючі мови** замість природного **мови в контакті**.

Усім, хто дбає про культуру мовлення, варто скористатися найпоширенішими способами заміни активних дієприкметників, зокрема: **іменниками**:

ведучі університети – **провідні університети**;

виконуючий обов'язки – **виконувач** обов'язків;
виконуючий роль – **виконавець** ролі;
виступаючий – **промовець**;
відпочиваючий – **відпочивальник** (**відпочивальники**);
віруючий – **вірник**, **вірянин**;
головуючий зборів (засідання) – **голова** зборів (засідання);
граючий – **гравець**;
завідуючий кафедрою (відділом) – **завідувач** кафедри (відділу);
знаючий – **знавець**;
командуючий армією – **командувач** армії;
керуючий об'єктом – **керівник** об'єкту;
нападаючий футбольної команди – **нападник** футбольної команди;
працюючий – **працівник**;
орендуючий приміщення – **орендар**;
оточуюче середовище – **довкілля**, **навколишнє середовище**;
обслуговуючий персонал – **обслуга**;
патрулюючий – **патруль**;
стимулюючий – **стимулятор**;
стимулюючий фактор – **чинник заохочення** (**стимулювання**).

Досі багато хто з мовців залюбки вживає дієприкметник **діючий** (рос. *действующий*), тим часом як в українській мові є нормативні морфологічні варіанти, зокрема його треба замінити прикметником, утвореним від іншого кореня:

діючий вулкан – **активний** (**живий**) вулкан;
діючий порядок – **сучасний** порядок;
діюча модель – **робоча** модель;
діюча армія – **регулярна** армія;
діюче законодавство (указ) – **чинне** законодавство (указ);
діючі особи – **дійові особи**, **лицедії**;
діючий регламент – **чинний** регламент.

Не витримує жодної критики переклад російського дієприкметника *существующий* українським **існуючий**. Натомість видатний мовознавець С.Караванський у «Російсько-українському словнику складної лексики» до російського **существующий** подає цілий ряд відповідників, а саме: що існує, здатний (*змушений існувати*); (*в якомусь місці*) розташований, розміщений; (*права*) зафіксований, суцільний, чинний, сучасний, теперішній, сьогоднішній, наявний, не покійний, не мертвий, живий, (*у світі*) відомий [1, с. 618].

Вибір того чи іншого відповідника залежить насамперед від значення іменника, з яким поєднується дієприкметник. Отже, нормативними будуть:

існуюче законодавство – **чинне** законодавство;
існуючі думки – **відомі** (**наявні**) думки;
існуючі кордони – **сучасні** кордони;
існуючий у природі – **подибуваний** у природі;
існуючий порядок – **заведений** порядок;
існуючі проблеми – **наявні** проблеми;

існуюча система – **теперішня (сучасна)** система;

існуючі ціни – **теперішні** ціни.

Замість непотрібних і незграбних кальок **біжучий, домінуючий, вражаючий, наступаючий, плаваючий, слідуєчий** треба вживати прикметники або інші частини мови від інших коренів. Наприклад:

біжучий рядок – **рухомий** рядок;

вражаючий – **який вражає, здатний вразити, разючий, могутній, сильний**;

вражаючий ефект – **могутній** ефект;

домінуючий – **що домінує, найбільш поширений (популярний), панівний, переважний, домінуючий, визначальний**;

домінуюче вживання – **переважне** вживання;

домінуюча ідея – **провідна, домінуюча** ідея;

домінуючий чинник – **визначальний, основний** чинник;

домінуюча в суспільстві – тенденція, **що переважає в суспільстві** (останній приклад перекладається підрядним реченням);

наступаючий – **що наступає, прийдешній, наступний, близький, вже на підході, вже зовсім близько**;

з наступаючим Новим роком – з **настанням** Нового року!, з **передноворіччям!**, з **прийдешнім** Новим роком!;

плаваючий по морю – **мореплавець**;

плаваючий графік – **змінний** графік;

плаваючий курс валюти – **нестійкий (змінний)** курс валюти;

слідуєча зупинка – **наступна** зупинка;

справа в слідуєчому – справа **ця така, діло тут таке**;

слідуєчі питання – **такі** питання;

розуміємо слідуєче – розуміємо **таке**.

Під час перекладу активних дієприкметників можна послуговуватися віддієслівними прикметниками на **-льн(ий), -івн(ий), -лив(ий), -ч(ий), -ист(ий), -н(ий)**, наприклад:

гальмуючий прилад – **гальмівний** прилад;

випереджаючі темпи – **випереджальні** темпи;

вичікуючі тактика – **вичікувальна** тактика;

обтяжуючі обставини – **обтяжливі** обставини;

пануюча верства – **панівна** верства;

пояснююча записка – **пояснювальна** записка;

протиборствуючі табори – **протиборчі (супротивні, ворожі)** табори;

ріжучий інструмент – **різальний** інструмент;

супроводжуючі документи – **супровідні** документи.

Щодо російського дієприкметника **жизнеутверждающий**, то слід зауважити, що він дослівно не перекладається, а можна вживати слова **оптимістичний, динамічний, сповнений життя (енергії)**.

Активні дієприкметники можна замінювати прикметниками зі словами щораз, чимраз, дедалі:

зростаючі вимоги – **щораз вищі** вимоги;

зростаюча смертність – **щораз більша** смертність;
зростаючий тиск – **щораз більший** тиск;
зростаючі ціни – **щораз вищі** ціни;
слабнучі студенти – **дедалі слабші** студенти.

Ще й донині словники пропонують нібито українські відповідники **вищестоящий, нижчестоящий** до російських дієприкметників **вишестоящий, нижестоящий**. Замість цих незграбних «динозаврів» треба вживати форми вищого ступеня прикметників **вищий і нижчий**, або замінювати словами **зверхній; підпорядкований, низовий**.

Щоб уникнути невмотивованих кальок щодо активних дієприкметників, пропонуємо й інші варіанти їх перекладу: іменники-прикладки, безприйменникове та прийменниково-іменникове перефразування та дієприслівникові звороти:

початкуючий поет – **поет-початківець**;
практикуючий лікар – **лікар-практик**;
страйкуючі шахтарі – **шахтарі-страйкарі**;
знеболюючий засіб – **засіб знеболення (знечулення)**;
контролюючі органи – **органи контролю**;
підтверджуючі документи – **документи підтвердження**;
миючі засоби – **засоби для миття**;
покладаючий надії – **з надіями на**;
виступаючі депутати визначили – **виступаючи, депутати визначили**.

Українській мові зовсім не властиві активні дієприкметники і прикметники на **-в(ший)**:

Неправильно

бувший –
бувший у користуванні –
промокший –
тріснувший –

Правильно

колишній
уживаний
змоклий
тріснутий

Отже, парадигматичний різновид активних дієприкметників вийшов з ужитку і не властивий морфологічній системі сучасної української мови. Натомість українська мова багата на прикметники дієслівного походження на **-чий, -щий**, що втратили дієслівні ознаки (час і вид) і означають уже не дію, як дієприкметники, а постійну ознаку предмета, причому здебільшого в інтенсивному вияві: **співучий** народ, **цілющий** напій, **роботящі** руки, **родючий** ґрунт, **терпляча** жінка, **кусючий** характер, **лежачий** камінь, **загребущі** руки, **невсипуца** господиня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. – К.: Академія, 1998. – 711 с.
2. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – К., 2004. – 303 с.

3. Пилинський М. Мовна норма і стиль. – К., 1976. – 288 с.
4. Фаріон І. Мовна норма. Знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): [монографія]. – Вид. 3-тє, доп. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 336 с.

В статье рассматриваются самые распространённые способы замены активных причастий в современном украинском литературном языке. Эти образования есть суржиком и неестественным явлением в украинском языке.

Ключевые слова: норма литературного языка, активные причастия, калька, именные перефразирования, существительные-приложения.

The paper explores the most common ways to replace the active participles in the modern Ukrainian language. These formations are the so called SURZHUK and unnatural phenomenon in the Ukrainian language.

Keywords: standard of literary language, active participles, calque, nouns paraphrase, nouns-apposition.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Болобан Марина Анатоліївна, викладач Національного медичного університету імені О.О.Богомольця

Воловенко Ірина Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Гаврилюк Оксана Романівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Галаш Галина Олександрівна, викладач Ізмаїльського педагогічного інституту

Глушик Сергій Васильович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Грабовенко Ірина Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української й російської мов Донецького національного технічного університету

Григоренко Ірина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Дияк Олена Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Зуєва Валентина Іванівна, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Кабиш Оксана Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Костриця Наталія Миколаївна, професор кафедри української, англійської та латинської мов ім. М.О.Драй-Хмари Національного університету біоресурсів та природокористування України, доктор педагогічних наук, доцент

Кудіна Тамара Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інноваційних технологій викладання загальноосвітніх дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Кумейко Тетяна Анатоліївна, викладач кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Леута Олександр Іванович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Лобода Тетяна Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Мельничук Оксана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

Мислива-Бунько Іванна Ярославівна, редактор інформаційно-видавничого центру Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Назаров Назарій Анатолійович, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Переверзєв Дмитро Ігорович, кандидат філологічних наук, викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Підкамінна Людмила Василівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Попова Ірина Степанівна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара

Савчук Лілія Дмитрівна, старший викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

Симоненкова Тетяна Петрівна, доцент кафедри методики викладання української мови та літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Сілевич Лілія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

Стецик Христина Миколаївна, аспірантка кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Товстенко Вікторія Ростиславівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені В.Гетьмана»

Федорів Микола Іванович, аспірант Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Шатілова Олена Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і російської мов Донецького національного технічного університету

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, академік АН ВО України, кандидат філологічних наук, професор

ЗМІСТ

<i>Болобан М.А.</i> ЛЕКСИКА РІЧНОГО ЦИКЛУ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОЇ ПОЕЗІЇ ..	3
<i>Воловенко І.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ РОДОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ МАСКУЛІЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ	12
<i>Гаврилюк О.Р.</i> СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ	19
<i>Галаш Г.О.</i> КОНЦЕПТ <i>РИБА</i> У МОВІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ ...	25
<i>Глуцик С.В.</i> СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИСК ПРИКМЕТНИКОВОГО ТИПУ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ДОКУМЕНТАХ ХVІІІ СТОЛІТТЯ	35
<i>Грабовенко І.С.</i> ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ БРЕНДУ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	41
<i>Григоренко І.В.</i> ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ МОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ДОКУМЕНТАЛІСТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ	48
<i>Дияк О.В.</i> ЕСЕ ЯК СКЛАДОВА МОВНОГО ПОРТФОЛІО ФАХІВЦЯ	55
<i>Зуєва В.І.</i> МОВНІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЗАСАДА НОВОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	61
<i>Кабши О.О.</i> СЛОВОТВІРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	68
<i>Костриця Н.М.</i> УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ	75

<i>Кудіна Т.М.</i> ПОШУКИ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	82
<i>Кумейко Т.А.</i> МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ І ВАРІАНТИ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ З ДІЄСЛОВАМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДГРУПИ «ПОШУК»	89
<i>Леута О.І.</i> СУЧАСНІ КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МОВОЗНАВСТВО ..	95
<i>Лобода Т.М.</i> ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ДОРОБКУ Б.Д. ГРІНЧЕНКА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	102
<i>Мельничук О.М., Сілевич Л.І., Савчук Л.Д.</i> ЕТИКЕТНІ ВИСЛОВЛЕННЯ – ПРЕДИКАТИВНІ ЧАСТИНИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ	108
<i>Мислива-Бунько І. Я.</i> ЮКСТАПОЗИТНІ НАЗВИ ОСІБ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ	114
<i>Назаров Н.А.</i> УКРАЇНСЬКА ЕТИМОЛОГІЧНА ШКОЛА У КОНТЕКСТІ ІНДОЄВРОПЕЙСТИКИ ТА СЛАВІСТИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	120
<i>Переверзєв Д.І.</i> ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ НАЙДАВНІШОГО ЛЕКСИЧНОГО ШАРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СЕГМЕНТІВ КАРТИНИ СВІТУ (за ностратичним словником А.Б. Долгопольського)	129
<i>Підкамінна Л.В.</i> МЕХАНІЗМИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	142
<i>Попова І.С.</i> ПРО МОДЕЛЮВАННЯ В СИНТАКСИСІ ЯК МЕТАМОВНУ ПРОБЛЕМУ	148

<i>Симоненкова Т.П.</i> ІНТОНАЦІЙНА ВИРАЗНІСТЬ УСНОГО МОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОКАЗНИК ЗАГАЛЬНОЇ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ .	156
<i>Стецик Х.М.</i> ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НАДДНІСТРЯНСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ РИС У ХУДОЖНІЙ МОВІ Б.ГОЛОДА	161
<i>Товстенко В.Р.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У РІЗНИХ СТИЛЯХ МОВИ	168
<i>Федорів М.І.</i> ТИПИ ПРАГМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	177
<i>Шатілова О. С.</i> РОЛЬ ПРАГМАТИЧНОГО ЧИННИКА У ВИБОРІ РІЗНОВИДУ СПОНУКАЛЬНОГО МОВЛЕННЄВОГО АКТУ	182
<i>Шевчук С.В.</i> МОДЕЛІ АКТИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ	188
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	194

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НПУ імені М.П. Драгоманова

Серія 8. Філологічні науки (мовознавство)

ВИПУСК 5

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Матеріали подано мовою оригіналу

Головний редактор	В.П.Андрущенко
Відповідальні редактори	О.І.Леута С.В.Шевчук
Відповідальний секретар	С.В.Глущик О.В.Дияк

Автори опублікованих матеріалів несуть **повну відповідальність** за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей

Підписано до друку   Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. др. арк..   Обл.-вид. арк..
Наклад   прим. Зам. №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002. (044) 239-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова (044) 239-30-26